

7837

80
АД. СТАНКЕВІЧ

**Да гісторыі беларускага
палітычнага вызвалення**

В І Л Ь Н Я 1 9 3 5.

Handwritten text in purple ink, possibly a date or signature, located in the lower-left quadrant.

A handwritten mark or signature in purple ink, located in the lower-center area.

Handwritten text in purple ink, possibly a date or signature, located in the lower-right quadrant.

06
10

АД. СТАНКЕВІЧ.

Да гісторыі беларускага палітычнага вызвалення

З нагоды 70-лецця смерці Кастуся Каліноўскага рэд.
„Музыкай Прауды“ (†1864) і 50-лецця «Гоману» (1884).

1837

066684

наст. изд

мр. Гл. уред
32/37i

В І Л Ь Н Я 1 9 3 4 Г О Д
В и д а в е ц т в а „Ш Л Я Х У М О Л А Д З І“.

T3(25)0-4

ПІСЬМОВА ДА

ДЛЯ ПОСЛАНИХ ДО

ПОШТОМ ВІДПОВІДАЮЧИХ

Відомості про діяльність Кіровоградської області (1981)

1981

Львівська державна
наукова бібліотека
№ 5116

ДОТВОРНИЙ ПІСЬМОВИЙ
ПІСЬМОВИЙ

П Р А Д М О В А

Урэшце, пасьяла двух гадоў друкаваньня ў „Шляху Моладзі“, кніжка „Да гісторыі беларускага палітычнага вызваленьня“ выходзіць у сьвет.

Гэтая тэма даўно мяне цікавіла і напращалася пад пяро. Адсутнасьць аднак магчымасьцяў выдаць працу друкам устрымоўвала мяне ад пісьваньня.

Урэшце, з нагоды 70-лецьця сьмерці Кастуся Каліноўскага і 50-лецьця „Гоману“, надарылася магчымасьць друкаваць задуманую працу ў мясячніку „Шлях Моладзі“, рэдакцыя якога гасьцінна запрапанавала мне свае бачыны.

Дзеля таго аднак, што разьмер гэтага часапісу невялікі і выходзіць ён толькі раз у месяц, прышлося з гэтым рахавацца і адпаведна да гэтага агранічыць і разьмер працы.

Такім чынам у сваёй працы я агранічыўся выключна толькі да выказаньня галоўных момэнтаў з гісторыі беларускай палітычна-вызвольнай думкі і барацьбы, а так-жа да выказаньня генэзы, вытокаў ідэі сувэрэннай, незалежнай Беларусі і да агульнага апісьваньня спробаў зьздзейсьненьня гэтага ідэалу.

У дробезі, у розныя беларускія палітычныя кірункі, апрача галоўных, у працы сваёй я не ўдаваўся. Увесь час меў на воку выключна гэту аснаўную думку. І гэтак сыціснутая і агранічаная мая праца гасьціла на бачынах „Шляху Моладзі“ аж два гады.

Кніжка „Да гісторыі беларускага палітычнага вызваленьня“ ёсьць агульным нарысам, якая бела-

II.

рускім гісторыкам можа паслужыць матар'ялам і плянам да апрацавання поўнай беларускай вызвольна-палітычнай гісторыі.

Спадзяюся, што мая гэта кніжка будзе так-жа карыснай і для штодзеннага практычнага ідэавага беларускага жыцця: для моладзі, для прэсы, для інтэлігенцыі, для прасьветных арганізацыяў.

Прадусім-жа скромную гэту працу сваю пасьвячаю Беларускай Моладзі на знак удзячнасці за гасьціннасць у яе органе „Шлях Моладзі“.

Ад. Ст.

1.XI.1935.

Вільня.

I

Уступныя ўвагі.

Кожны народ мае свае вялікія ідэалы, да якіх бязупынна імкнецца, аб якіх сьніць салодкія сны і якім часта пасьвячае ўсё жыццё сваё.

Для паасобнага чалавека, у прыродным парадку жыцця яго, найвялікшым ідэалам зьяўляецца жаданьне шчасліва ўладзіць сваё жыццё і як найдаўжэй затрымаць яго.

Кожны народ, як грамадзкая і сьведамая сваёй грамадзкасьці адзінка, так-жа імкнецца да магчыма найбольш памыснага і найбольш трывалага жыцця. Ідэал гэткі ў кожнага сьведамага народу звычайна выяўляецца ў вольным, самастойным, незалежным жыцці яго. Палітычная незалежнасьць і грамадзка-эканамічная самастойнасьць — гэта абавязковыя варункі памыснасьці і поўнага развою кожнага народу.

Беларускі народ, падлягаючы няўхільным законам жыцця і яго лёгіцы, а таксама ідучы за прыкладам іншых народаў, 25.III.1918 праз лепшых сваіх сыноў усяму сьвету заявіў аб сваіх правах на палітычную незалежнасьць і аб сваёй няўхільнай да гэтага волі.

Але ніякія вялікія ідэалы, вялікія думкі, як у адзінак, так і ў народаў звычайна ня родзяцца з нічога і раптоўна. У жыцці духовым звычайна бывае так, як і ў жыцці арганічным. Сьпярга паяўляюцца зародкі, якія паволі растуць і разьвіваюцца, а ўрэшце дасьпяваюць і даюць пажаданы плод.

Ад гэтага закону жыцця ня быў вольны і беларускі акт 25.III.18. Акт гэты, як у некатарай меры свайго роду дасьпелы плод беларускай народна-палітычнай думкі, папараджала праца многіх людзей для дабра беларускага народу і розныя — большага і меншага значэньня — гістарычныя здарэньні і падзеі; а ўжо з гэных здарэньняў і падзеяў урэшце вырас і паявіўся ідэал незалежнасьці беларускага народу, выяўлены актам 25.III.18.

Такімі між іншым прадвеснікамі акту 25.III. былі: Кастусь Каліноўскі з сваім часапісам „Mužuskaja Prawda“ і з іншымі сваімі друкамі, а так-жа часапіс „Гомон“ з тымі людзьмі, што яе пісалі і пускалі ў беларускі народ.

Тым больш дарэчы ўспомніць аб гэтых вясняных зорках беларускай вызвольна-палітычнай думкі сёлета, калі ў сакавіку месяцы мінула 70 гадоў (1864) ад смяротнай казні Кастуся Каліноўскага на Лукіскім пляцы ў Вільні, а ў лістападзе прыпадаюць 50-тыя ўгодкі (1884) другога нумару часапісу „Гомон“.

Сёлета такім чынам прыпадае дваіны юбілей, які сваім зьместам у беларускай вызвольнай думцы зьяўляецца нечым адным і суцэльным. І „Mužuskaja Prawda“ з Каліноўскім і „Гомон“ з Грынявіцкім — сваім ідэйным папярэднікам — гэта зародкі, з якіх вырасла буйнае зярнё 25.III.1918, з каторага ў свой чарод разьвіваецца плод, якому імя незалежны і шчаслівы Беларускі народ.

Вось-жа хоць агульна прыпомніць і падчыркнуць гэныя галоўныя зрэзаны ў беларускай палітычна вызвольнай гісторыі, а так-жа й тое, што з імі так ці інакш зьвязана, — галоўная мэта гэтых нарысаў, якія пасьвячаюцца беларускай Моладзі, бо-ж маладымі згінулі за народ і Каліноўскі і Грынявіцкі, маладыя пісалі „Гомон“ і шырылі яго ў народзе, маладыя павядуць далейшую барацьбу за поўнае вызваленьне беларускага народу.

II.

Беларускі народ жыў, жыве і жыць будзе.

Сяньня яшчэ часта можна пачуць галасы аб тым, што ніякай Беларусі, ніякага беларускага народу ніколі ня было, а з нічога, як ведама, нічога і быць ня можа. Тымчасам пгляд гэткі, як сяньня ўжо дастатчна выказала навука, цалком фальшывы і, як гэткі, з праўдай ня мае нічога супольнага.

Кожны паасобны чалавек, як ведаем, перажывае розныя пэрыяды свайго разьвіцьця. Сьпяраша жыве ён толькі ў зародку, пасья перажывае час дзяцінства, пазьней час моладасьці, тады час дасьпеласьці і ўрэшце старасьці, а так жа час здароўя і хворасьці. Гэтулькі перажывае рознага жыцьця адзін і той самы чалавек.

Нешта падобнае дзеецца і з народам. І народ кожны пачынаецца ад якога пляменнага зародку, перажывае час свайго дзяцінства, моладасьці, дасьпеласьці, старасьці, занепаду і адраджэньня. Розьніца між паасобным чалавекам і народам толькі тая, што народ, не памёршы ў першых пэрыядах свайго разьвіцьця, звычайна астаецца доўга, доўга жыць. Дзеля гэтага іменна і кажуць, што народы быццам ня ўміраюць, хоць фактычна ўміраюць і яны, як і кожны паасобны чалавек.

З гісторыі чалавецтва бачым, што народы імкнуцца звычайна да дзяржаўнага жыцьця і што гэта дзяржаўнае жыцьцё яны твораць на асновах розных грамадзкіх вартасьцяў, якія часта зьяўляліся вартасьцямі адначасна для многіх народаў. Такімі грамадзкімі вартасьцямі даўней былі: пляменнае пачуцьцё сваяцкасьці, а пазьней рэлігія і дынастыя (род пануючых валадароў). Бывала так жа асновай для дзяржаўнасьці — часта нават розных народаў — супольная тэрыторыя, гісторыя, прыродныя граніцы якога краю, заваяваньне, патрэба палітычнай роўнавагі.

Клясычным прыкладам, як можна будаваць дзяржаву з розных нават народаў на асновах напр. рэлігіі і дынастыі—

каб ня вылічаць іншых асноў — служыць старадаўная і сярэднявечная гісторыя раманскіх народаў Заходняй Эўропы. Рым заваяваным розным народам накінуў сваю старую, лацінскую мову, як мову культуры і дзяржавы, а Касцёл Каталіцкі аказаў сябе, як установу наддзяржаўную. У рамках гэтай касцельнай наддзяржаўнасці розныя валадары пануючага дому гаспадарылі ў сваёй дзяржаве, як цяпер напрыклад гаспадарыць селянін на сваёй гаспадарцы: яны дзялілі сваю дзяржаву між сыноў, аддавалі часць дзяржавы, як пасаг сваім дочкам і г. д. І ад гэткай дзяржаўнай гаспадаркі вялікай бяды дзяржаве ня дзеелася, бо ўсюды аставаўся той-жа наддзяржаўны Касцёл, тая-ж лацінская мова і нават тыя-ж самыя людзі на дзяржаўных становішчах.

Нешта падобнае ў гісторыі дзеелася і з беларускім краем і з беларускім народам.

Народ гэты, стварыўшыся з трох сваяцкіх плямёнаў: крывічоў, радзімічоў і дрыгвічоў¹⁾, ужо ў IX—XIII ст., жыў сваім самастойным дзяржаўным жыццём і з аружжам у руках бараніў сваю гэтую самастойнасць сьпяраша ад князёў кіеўскіх (украінскіх), а пасыля і літоўскіх. Палітычным цэнтрам беларускага народу быў тады Полацк, а полацкія князі і агулам мыйсцовыя князі роданачальнікі былі гэтага народу нацыянальнымі павадарамі. Народ беларускі ўжо тады чуў сваю асобнасць ад народаў суседніх — украінцаў²⁾ і літоўцаў, — з якімі біўся за свае землі і ад якіх бараніўся, але вонкавым знакам, як-бы меркай гэтай асобнасці, было не пачуццё нацыянальнае ў сяньнешнім разуменьні, а мыйсцовыя князі і ягоныя роды, якія стаялі на чале народу і пры помачы народнага веча кіравалі, ці вярней, спаўнялі волю гэтага веча. Гэты вечавы дэмакратычны лад на бела-

1) „Крывічы... былі прабацькамі цяперашніх беларусоў... У найбліжэйшым з імі сваяцтве знаходзіліся Дрыгвічы, якія жылі паміж Прыпяццю і Бярэзінай... У цесным сваяцтве з Крывічамі былі Радзімічы, якія жылі па Сожы“. (Проф. М. Любавскі — Основные моменты истории Бѣлоруссіи“ — Москва 1918, бач. 8).

2) „...Эта политика была не случайностью, не результатом какой-либо фамильной вражды въ нѣдрахъ княжескаго рода, а диктовалась какими-то факторами стоявшими внѣ личной воли князей и ихъ дружинъ. Мнѣ представляется, что причины этого сепаратизма коренились въ настроеніи самага населенія Полоцкой земли, въ свою очередь созданнаго географическими условіями“. (Любавскі, там-жа бач. 11).

рускіх землях не пазваляў дзеіць на некарысьць народу так-жа і князём паходжаньня не мейсцовага, а чужацкага. Вонкавым такім чынам паказальнікам жыхаром беларускай зямлі, што яны між сабой родныя, што яны сваякі, служыла дынастыя агулам мясцовых князёў, а прадусім полацкіх. Гэта-ж дынастыя, апрача пачуцьця пляменнага сваяцтва і супольных інтарэсаў эканамічных, у той пэрыяд беларускай гісторыі і была тым галоўным грамадзкім злучком, якое спрыяла далейшаму разьвіцьцю пачуцьця сваяцкасьці між жыхарамі беларускай зямлі, а так-жа была яна тэй грамадзкай асновай, на якой будавалася беларуская дзяржаўнасьць, сьпяраша на землях Полаччыны, а пазьней на ўсіх землях сьнянешняй Беларусі.

Праўда, яшчэ ў гэтым пэрыядзе беларускай гісторыі народ наш і наш край не завецца беларускім, а пераважна крывіцкім, але назова не зьмяняе справы. Беларусы зваліся Крывічамі, бо гэта было найвялікшае племя, з якога паўстаў цяперашні беларускі народ. Адзінства беларускай культуры „у пісаных помніках, у малярстве, будаўніцтве і грамадзкім укладзе праяўляецца на ўсім абшары ад Наваградка Наднёманскага да Наваградка Северскага і Вялікага Ноўгараду — туды жывяху Крывічы — як выражаецца летапісец¹⁾).

Далей аднак аставацца незалежным і самастойна кіраваць сваёй дзяржавай на ўсіх сваіх землях беларускаму народу не ўдалося. У XIII і XIV ст. нямала было прычын, якія дамагаліся ад Беларусаў аб'яднаньня іх з Літвой. З усіх бакоў пачалі напіраць на беларускія землі ворагі. З паўдня ішла руіна і няволя ад татараў, з поўначы і захаду націскалі нямецкія рыцары, палонячы і сілай хрысьцячы Беларусаў паводле лацінскага абраду. У палове XIV ст. стала так-жа напіраць на Беларусь і маладое каралеўства польскае, якое толькі-што паўстала з развалін удзельнай эпохі. А ўзноў з усходу пашлі крыўды і зніштажэньні ад усцыяж магутнеючага Княства Маскоўскага. Пры гэтых варунках, рэч ясная, што новапаўстаўшаму Вялікаму Княству Літоўскаму было лёгка стацца палітычным цэнтрам, да якога сталі хінуцца беларускія землі, тым больш, што ад самага пачатку свайго існаваньня яно было ня проста літоўскім, а літоўска-беларускім²⁾.

1) В. Ластоўскі — Гісторыя Беларускай (Крыўскай) Кнігі, Коўна 1926, бач. VII.

2) Проф. М. Любавскі — Очерк Истории Литовско-Русского Государства, Москва 1910, бач. 33.

Гісторыя, знача, так пакіравала лёсам беларускага народу, што ён быў змушаны злучыць свой лёс з Літвой, з якой разам збудаваў супольную беларуска-літоўскую дзяржаву, што пратрывала ад XIII да паловы XVI ст., да Люблінскай уніі з Польшчай.

У гэтым пэрыядзе, калі, як кажа Карскі¹⁾, беларускія плямёны аканчальна зьліліся ў адзін беларускі народ і калі мова яго аканчальна злажылася і выдзелілася ў мову самабытную беларускую як кажа, той-жа Карскі²⁾, народ і край наш ужо суседзі нашы называлі беларускім, а ён сам хутчэй сябе зваў літоўскім з прычын палітычных. У гэтым пэрыядзе народ беларускі далей разьвіваў сваю нацыю і будаваў сваю дзяржаўнасьць, але ўжо на іншых, на новых грамадзкіх вартасьцях, на новых асновах. А рабіў ён гэта дужа мудра і арыгінальна.

Дынастыя беларускіх князёў, родных павадыроў беларускага народу, калі ня выгасла, дык так расьцярушылася, што ўжо ня здольнай была лучыць у цэласць і бараніць яго. Бязсільным тут ужо было і народнае веча. Вось-жа на зьмену гэнай дынастыі роднай прыходзе чужая, прыходзе дынастыя літоўскіх князёў. Народ наш — дабравольна ці не, — але годзіцца з ёй і даручае ёй свой палітычны лёс, пакідаючы аднак свайму кіраўніцтву справу культуры і справу свайго ўнутрана-грамадзкага ладу. Вышла так, што палітыку тварылі прадусім літоўцы, а культуру — беларусы. З гэтакага даволі рэдкага ў гісторыі супрацоўніцтва двух народаў паўстала слаўная ў гісторыі літоўска-беларуская дзяржава, у якой, калі ня лічыць меншых уплываў украінскіх, сапраўды панавала беларуская мова і беларуская культура. Дык хоць падзяліўся ролямі наш народ з літоўскім у гэтым пэрыядзе свайго палітычна-грамадзкага жыцця, але бадай ні ў чым ня зьменшыў і ня прычыміў сваёй нацыянальнай сілы, а наадварот — зрабіў ён праз гэта вялікі шаг уперад у сваім гістарычным разьвіцьці.

У першым пэрыядзе нашай гісторыі Беларусь была там, дзе панавалі беларускія князі і іх роды, а ў гэтым, там, дзе разьлягалася беларуская грамадзкая, беларускае пісьменства.

1) Е. Карскі — Бѣлоруссы I, Вильно 1904 бач. 111—112.

2) Е. Карскі, там-жа, бач. 114—117.

Пасьля гэтага сьветлага літ.-бел. пэрыяду беларускаму народу прышоў час упадку, час занепаду і палітычна дзяржаўнага і культурнага. Быў гэта час, калі народ гэты пасьля Люблінскай уніі (1569) апынуўся пад Польшчай, ужо не як палітычна самастойны, але як яе падданы, а пасьля разьдзелу Польшчы (канец XVIII ст.) апынуўся ён у такім-жа палажэньні пад Расеяй. Аднак народ наш і тут жыў так-жа вартасьцяй грамадзкай, якая яму прыпамінала яго нацыянальную асобнасьць — ягоную няпольскасьць і нерасейскасьць. Гэтай вартасьцяй, гэтым народным ідэалам была рэлігія і Царква. Праўда, рэлігійным наш народ быў заўсёды, заўсёды ён цаніў рэлігію высока, тварыў заўсёды рэлігійную культуру: пісьменства, малярства, архітэктур у г.д., але на гэтую справу асаблівую зьвярнуў ён увагу ў пару свайго занепаду, у пару сваёй палітычна-грамадзкай няволі.

Калі народ наш пачуў нязвычайны націск на сябе з боку Польшчы, калі пабачыў, што можа згінуць, асаблівую ўвагу у сваім жыцьці грамадзкім зьвярнуў ён на рэлігію, бо ён ведаў, што баронячы рэлігію і Царкву, бароніць нацыю, бароніць народ. І сапраўды — у XVII і XVIII ст. толькі рэлігія была тэй грамадзкай вартасьцяй, якая зьберагала беларускую нацыю і тварыла беларускую культуру, як азнаку жыцьця народу. Вось чаму беларусы часта так сапраўды гэроічна бароліся з рэлігійнай уніяй, слухна бачачы ў ёй наступ польшчыны, а пасьля, калі з уніяй зжыліся і ў значнай меры не дапусьцілі да яе поўнага злаціншчання і спольшчання, калі унія была ўжо знакам, які розьніў беларуса як ад польскага каталіцтва, так і ад маскоўскага праваслаўя, калі унія сталася адзінай апорай бел. культурнай асобнасьці, адзінай апорай беларускай нацыі, — беларусы яе так-жа гэроічна баранілі проціў наступу маскоўскіх цароў, што сягалі па душу яго пры помачы верных слуг сваіх здрадзіўшых унію епіскапаў Сямашкі, Лужынскага і Зубкі.

Цікава так-жа адзначыць, што ў гэтым часе беларускі народ зваў сябе пераважна тутэйшым, рэзка гэтым аддзяляючыся ад напіраючай на сябе чужой, ня тутэйшай Польшчы і Расеі.

Розна, як бачым, жыў у гісторыі беларускі народ, але жыў заўсёды, будуючы сваю дзяржаўнасьць, творачы свой грамадзкі лад і сваю культуру і гэтым разьвіваючы сваю нацыянальнасьць.

Але даўней, як бачым, як народ беларускі, так-жа і іншыя народы, жылі інакшымі ідэаламі, як сяньня. Сяньня кожны народ імкнецца да еднасьці і непадзельнасьці сябе, да пераламаньня граніц дзяржавы, якая дзеліць народ і ўрэшце імкнецца да поўнай самадзельнасьці палітычнай. Даўней тварыліся дзяржавы зложаныя часта з розных народаў на асновах, на якіх сяньня ўжо дзяржавы нябудуюцца. Сяньня ўсе дзяржавы ў Эўропе аснованы прадусім на нацыянальнасьці, гэта знача, што кожная нацыя, кожны народ сам сабе будзе дзяржаўнае жыцьцё, творыць сваю ўласную нацыянальную культуру і жыве сваім уласным самастойным жыцьцём. Гэткія ідэалы мае сяньня і народ беларускі і імкнецца да таго, каб яны сталіся чынам.

І так, калі народ беларускі быў пад Масквой, калі многія яго ўважалі за нябошчыка, калі на пацеху сваім ворагам, пад гнётам доўгай няволі губячы свой нацыянальны воблік, пачынаў называць сябе „польскай“ і „рускай“ веры, тады пачалося яго адраджэньне, пачалося прабуджэньне да новага жыцьця, тады прышла і да яго зорка, зьвяшчаючая яму ідэалы жыцьця нацыянальнага ў сучасным разуменьні гэтага слова.

Праўда, у гэтым сваім сучасным імкненьні да вольнага нацыянальнага і соцыяльнага жыцьця і да эканамічнага дабрабыту, народ беларускі напаткаў вялікую перашкоду з боку маскоўскага камунізму, які сілай ломячы усебаковае беларускае нацыянальнае адраджэньне, творыць з беларусаў казённых парабкоў-пролетараў без сваёй гаспадаркі, без сваёй бацькаўшчыны і бяз уласнай волі. Аднак можна цьвердзіць напэўна, што маскоўскі камуністычны прасьлед нацыянальнага адраджэньня беларускага народу і яго волі да дзяржаўнай незалежнасьці можа гэтае адраджэньне і волю часова прыпыніць і нават скрывіць, але цалком здушыць ня зможа. Нацыянальнае пачуцьцё, як грамадзкую вартасьць сучаснай цывілізацыі і поступу, народ беларускі мусіць перажыць для ўласнага свайго дабра, каб ні чым не аставацца парабкам. А сучасны прасьлед Масквой беларускай нацыі ў апошнім сваім выніку справу поўнага адраджэньня і вызваленьня гэтай нацыі толькі прыспышыць і больш скрысталізуе.

Цікава пры гэтым урэшце адзначыць, што як поўны заняпад беларускага народу прышоў у пач. XVII ст. з поўным пераходам асьвечаных шляхоцкіх клясаў у польскасьць, са здрадай

народу, так адраджэньне прышло з паваротам да народу ад людзей з тых-жа шляхоцкіх клясаў, праўда, ужо абяднеўшых і збліжаных да народу. І сапраўды, справа палітычнай і грамадзкай самастойнасьці нашага краю і справа самастойнасьці культурнай народаў гэтага краю замёрла разам з Вялікім Львом Сапегай (†1633), але замёрла часова; прашло 230 гадоў і гэтую справу ўскрасіў Кастусь Каліноўскі і павіс за яе на шыбеніцы. Ён сапраўды ўскрасіў дзяржаўніцкую фэдэрацыйную ідэю зямель Вялікага Княства Літоўскага, — якім яно фактычна было яшчэ пасля Люблінскае уніі за часаў Льва Сапегі, — але ён ужо прадусім звярочваў увагу сваю на народ беларускі і — можа нават нясьведама — зачаў такім чынам у яго разьвіцьці эру змаганьня за поўную палітычную незалежнасьць Беларусі.

У пятнаццаць якіх гадоў па сьмерці Каліноўскага, падобныя-ж беларускія палітычныя ідэалы разьвіваў Ігнат Грыневіцкі, вышаўшы, здаецца, так-жа з абяднелай і спольшчанай беларускай шляхты — і ўрэшце людзі, якія выдавалі для пашыраньня гэных ідэалаў адумывальную часопісь „Гоман“.

III. Палітычна-вызвольныя ідэі ў Эўропе XIX ст. і Беларусь.

К. Каліноўскі з сваёй часопісай „Mužyskaja Prawdа“, як сказана вышэй, І. Грыневіцкі і тыя беларускія народнікі, што выдавалі часопісь „Гоман“, былі першымі ў XIX ст. пачынальнікамі палітычнага вызвалення Беларусі пасля яе доўгага занепаду. Аднак ані гэныя людзі, ані чыны іх не зваліліся з неба, не паявіліся ні з сяго, ні з таго на беларускіх гонях, але памог зрадзіць іх дух часу, патрэбы і ідэалы, якія тады панавалі ў заходняй Эўропе.

У XVIII ст. ў літаратуры панавалі там яшчэ, асабліва ў Францыі, пераважна так званы клясыцызм. Гэта знача, што пісьменьнікі рознага роду краснага пісьменства сьлепа трымаліся ў сваім літаратурным творстве формаў і спосабаў старадаўных грэкаў і рымлянаў, а ня ўнікалі ў дух і глыбіню думак іх. Гэтыя новыя клясыкі, ці як часта звалі іх — псэўдо (фальшывыя), або французскія клясыкі, ня бралі з культуры старадаўных грэкаў і рымлянаў веды, а бралі толькі форму, насьледавалі толькі вонкавы бок іх творства. Гэта ў выніку давала да ўпадку літаратуры, да сьмешнасьці нават і змусіла пісьменьнікаў шукаць новых дарог.

На зьмену — і як проціўвага клясыцызму — прышоў узноў романтызм. Романтызмам зацэца такі кірунак людзкой думкі, які кладзе націск пераважна на асабістасьць чалавека, на пачуцьцё і выябражэньне яго. Кірунак гэты зварачаецца да мінуўшчыны народаў, да сярэднявечча і да хрысьціянства. Романтызм быў кірункам, які абыймаў усе галіны духовага творства чалавека, а знача і навуку, асабліва гісторыю, філёзофію і мастацтва.

Пачатак романтызму адносіцца да таго часу, калі ў Эўропе, пасля ўпадку Зах. Рымскай Імпэрыі, паўставалі новыя хрысьціянскія дзяржавы, аснованыя раманскімі народамі. Тады паявілася романтычная літаратура, або романтызм, які фактычна азначаў сярэднявечную літаратуру, прасякнутую містыцызмам.

У час гуманізму, або адраджэння (ст. XIV—XVI) рымантызм паволі быў выціснуты класыцызмам, пасля выраджэння якога ў канцы XVIII ст. прышоў узноў рымантызм абноўлены і адроджаны, прыносячы ўжо ў літаратуру новыя формы і пераважна новы змест. Цяпер на літаратуру пачалі глядзець як на самастойную галіну жыцця паэтаў і пісьменьнікаў і як на дзейнік вышэйшых, ідэальных імкненняў чалавека. Змест свой рымантычная літаратура пачала чэрпаць з крыніц народнага жыцця, а праз гэта новы рымантызм зблізіў літаратуру з народнасцям.

Вясна рымантызму засьвяціла так жа і над галавой Беларусі, а з ім прыходзіла да беларускага народу і яго нацыянальнае адраджэньне.

Рымантызм у літаратуры з Эўропы даходзіў і да нас. Зярняты нацыянальных ідэяў, зроджаных рымантызмам, дзякуючы стычнасці з Эўропай асьвечаных клясаў нашага краю, дакаціліся і да Беларусаў. Дасканальным правадніком гэтых ідэяў у нас быў да свайго закрыцця (1832) Віленскі ўнівэрсытэт

З муроў гэтага ўнівэрсытэту, або пад яго ўплывам, паявіліся беларускія рымантыкі, паэты-пісьменьнікі: Ян Баршчэўскі, Ал. Рыпінскі, Ян Чэчат, а так жа і бацька беларускага краснага пісьменства Вінцук Дунін-Марцінкевіч.

З муроў гэтага-ж ўнівэрсытэту паявіліся так жа беларускія рымантыкі і ў навуцы, якія даследжвалі беларускую гісторыю, права, мову. Да гэтых належаць: уніяцкія связьчэньнікі: праф. М. Баброўскі і Платон Сасноўскі, а так жа праф. Ігнат Даніловіч, Яз. Ярашэвіч і іншыя.

У тым жа больш-менш часе, гэта знача ў канцы XVIII і ў пач. XIX ст., апрача рымантызму ў літаратуры, у мастацтве і навуцы паявіўся ў гэтай жа Зах. Эўропе і рымантызм народна-палітычны. І гэта цалком зразумелая рэч. Калі рымантыкі ў літаратуры і навуцы апявалі і апісвалі красу жыцця народаў і іх слаўную мінуўшчыну, дык не маглі яны ня ўбачыць і ад'ёмных бакоў гэтага жыцця, як няволі палітычнай і соцыяльнай народаў. І сапраўды, рымантызм літаратурны і навуковы лёгічна вёў да рымантызму палітычна-народнага. Ад песняў аб красе і нядолі жыцця народаў, ад навуковых досьледаў над гісторыяй і мовай народаў, — беспасрэдны пераход да барацьбы за лепшае палітычнае і соцыяльнае жыццё іх.

XVII і XVIII ст. ў жыцці палітычным — гэта час абсалютызму, сутнасць якога ў тым, што манарх, пад панаваньне якога ў працягу гісторыі розным спосабам, ня вылучаючы атрымання іх у спадку па жонцы, падпадалі розныя народы, быў іх неагранічаным валадаром і панам. У ягоных руках была найвышэйшая ўлада ўставаўчая, выканаўчая, а нават і судовая.

У канцы-ж XVIII ст. у міжнародным праве ў Зах. Эўропе пачынае ўгрунтавацца аснова сувэрэннасьці (поўнай незалежнасьці ад пастароннай палітычнай улады) народу, якая ёсьць аднэй з падставаў нацыянальнасьці. Паводле гэтай думкі кожны народ ёсьць адзіным гаспадаром усяго таго, што ён мае¹⁾.

Магутным дзейнікам і сяўцом гэтых ідэяў была ў Эўропе Вялікая Француская Рэвалюцыя (1789), якая для гісторыі многіх народаў і іх палітычна-нацыянальнага вызваленьня была сапраўды зваротным пунктам. Ідэолёгія гэтай рэвалюцыі апіралася на ідэях вольнасьці асабістай адзінак і народаў. Развою ідэяў Вял. Францускай Рэвалюцыі, хутка па ёй паўстаўшыя наполеонаўскія войны, ня толькі ня ўстрымалі, але яшчэ й дапамаглі ім, хоць уся дзейнасьць Напалеона была супярэчная з прынцыпам народнасьці. Наполеонаўскае войска па ўсей Эўропе разносіла ідэі Вял. Рэвалюцыі і адначасна заваёўвала іх. Вось-жа гэта шырэнне нацыянальных ідэяў і адначасна гвалтаваньне іх у народах паглыбляла нацыянальную сьведамасьць і выклікала абурэнне проціў чужацкіх акупантаў.

Урэшце, калі прышла ў тэй-жа Францыі рэвалюцыя ліпнёвая (1830) і рэвалюцыя лютаўская (1848), якія гулкім рэхам пракаціліся па ўсей Эўропе, выклікаючы ў свой чарод рэвалюцыі сярод многіх народаў за свой самастойны народна-палітычны быт, прынцып палітычнага романтизму, прынцып нацыянальны ў палітычным і соцыяльным жыцці многіх народаў Эўропы яшчэ больш умацаваўся і ўгрунтаваўся.

Слушна гэты час, асабліва год 1848, завецца ў гісторыі вясной народаў. У гэтым часе паднялі сьцяг барацьбы за сваю палітычную самастойнасьць і за сваё нацыянальнае аб'яднаньне, як народы, што самастойнасьць гэту мелі і яе ўтрацілі, так і тыя, што першы раз жадалі яе здабыць. У гэ-

1) „La nation etant seule maitresse des biens qu'elle possede, elle peut en disposer comme bon lui semble“. Vattel — Le droit des gens ou principes de la loi naturelle. Kn. I, b. 291. 1774. (Паводле: St. Kodź — Zasady Narodowości. 1932, бач. 44).

тым часе спатыкаемся з вызвольным нацыянальным рухам бельгаў, вуграў, немцаў, палякоў, чэхаў, італьянцаў, фляманцаў, каталёнцаў, грэкаў, славакаў, румынаў, харватаў, сэрбаў, баўгараў і многіх іншых.

Разам з развоём нацыянальнай ідэі самастойнасьці народаў, паўстала так-жа пытаньне аб узаемных гэтых вольных народаў адносінах. Вось-жа ў тым самым XIX ст. паўстала ідэя фэдэралізму. Фэдэрацыя (foedus—дагавор)—саюзная дзяржава. Бывае яна тады, калі паасобныя вольныя народы дабравольна твораць адну дзяржаву, на падставе дагавору між сабой. Агулам гаворачы, фэдэрацыя — гэта больш менш тое самае, што самая крайняя дэцэнтралізацыя дзяржавы, самы шырокі самаўрад. У фэдэрацыйнай дзяржаве існуюць для паасобных народаў і краін паасобныя соймы і ўрады, якія і вядуць усе ўнутраныя справы краю. Загранічную-ж палітыку, фінансы і войскі вядзе ўрад цэнтральны, агульна-фэдэрацыйны.

Пад уплывам гэтай агульнай фэдэрацыйнай ідэі паўстала тады так-жа ідэя фэдэрацыі агульна славянскай, ці ідэя т. зв. панславізму (усеславянства). ідэя саюзу славянскіх палітычна—вольных народаў. Тварцом гэтай ідэі быў славак Коляраж¹⁾.

Словам, у XIX ст. нацыянальна палітычная сьведамасьць народаў дайшла да вялікіх разьмераў, кіруючы гэтыя народы да самастойнага палітычнага жыцьця. Праўда, сьляды такой сьведамасьці і такой волі народнай спатыкаем ужо ў канцы сярэднявечча, аднак дзейнік народны аж да другой паловы XVIII ст. большай ролі не адыграў. А ўжо ад канца XVIII ст. зачаўся шыйкі ўзрост народнай сьведамасьці ўва ўсёй Эўропе. Узрост гэты яшчэ больш, як убачым ніжэй, зазначаўся па сусветнай вайне, сільна зазначаецца і дзеіць сьняня.

У тым часе, калі ў Эўропе так буйна разьвівалася вызвольны рух народаў, Беларусь — разам з Польшчай, Літвой і Украінай — ужо належыла да царскай Расеі. Сюды так-жа даляталі гэтыя крылатыя народніцкія ідэі і спатыкалі тут гарачае спачуцьцё і захопленьне прадусім сярод студэнства. І так, у другой палове XIX ст., пад уплывам гэтых ідэялаў Эўропы, у Расеі паўстаў палітычна-вызвольны рух ведамы

1) Перанялі гэтую ідэю расейцы (славянафілы) і сапсулі яе. Яны не прызнавалі асобнасьці, асабліва палітычнай, іншых славянскіх народаў апрача расейцаў і лічылі, што ўсе гэтыя народы павінны зьліцца ў адзін народ расейскі і паддацца пад кіраўніцтва расейскага цара.

пад назовам „народничества“. Пазьнейшыя арганізацыі гэтага кірунку зваліся: „Земля і Воля“, і з яе паўстаўшыя: „Черный Передѣл“ і „Народная Воля“ (1879—1886). Клічам на народнікаў было „ходжэнне в народ“, каб вучыць яго і будзіць да лепшага жыцця, да зямлі і волі. Палітычнай праграмай „землевольцаў“, замест царскага неагранічанага самадурства, было „учреждение казачих кругов, т. е. вольных, автономных общин с выборными, ответственными и всегда сменяемыми исполнителями народной воли“¹⁾.

Тымчасам самі тварцы расейскага „народничества“ і „ходжэння в народ“: Бакунін (1814—1876), Герцен (1812—1870) і інш. гэна права „вольных автономных общин“ выразна прызнавалі і Беларусі. Асабліва ярка аб гэтым выражаўся Бакунін. Ён у сваёй слаўнай „Адозве да Славян“ паіменна вылічае ўсе народы царскай Расеі: беларусаў, палякоў, украінцаў, літоўцаў, фінаў, латышоў і інш. і прызнае ім права на самастойнасць у федэрацыйнай лучнасці між сабой, або і права на поўную незалежнасць. Бакунін дамагаецца, каб кожнаму народу была дадзена свабода ўладзіць лёс свой палітычны, як ён толькі захоча. Гэткіх самых поглядаў трымаўся і Герцен, высказваючы іх аднак больш спакойна і асцярожна. Федэрацыю яны разумелі, як вольны саюз вольных народаў²⁾.

Бакунін верыў, што „польскае паўстаньне сапраўды падыме народы быўшага Вялікага Княства Літоўскага да самаазначэння ў кірунку поўнай незалежнасці, або прынамсі да федэрацыі“³⁾.

У імя гэткіх народніцкіх і федэрацыйных ідэалаў бароліся — за выняткам буйных паноў — і палякі. Яны, гэныя палякі дэмакраты, імкнуліся да незалежнай Польшчы, у складзе якой жадалі б, праўда, бачыць Літву, Беларусь і Украіну, але злучаныя між сабой вузлом федэрацыі⁴⁾.

Да вольнасці палітычнай у кірунку федэрацыйным імкнуўся тады і народ украінскі. На чале гэтага руху стаялі Костомараў і Драгоманаў.

1) С. Агурский — Очерки по истории революционного движения в Белоруссии (1863—1917). Минск 1928, бач. 26.

2) L. Kulczycki: Rewolucja Rosyjska. Lwów 1909. Т. I. 398—9.

3) „Письма М. А. Бакунина къ А. И. Герцену і Н. П. Огареву съ біографическимъ введеніемъ и объяснительными примѣчаніями Драгоманова“. бач. 82.

4) L. Kulczycki, там-жа, I 393, 427.

Українські гісторык Мікалай Костомараў (1817—1885) быў тварцом ідэолёгіі фэдэрацыі славянскіх народаў на аснове хрысціянскай любові і справядлівасці. Дзеля пашырэння гэтых вялікіх ідэяў, ён — разам з іншымі — заснаваў ведамае ў гісторыі „Кірыла-Мяфодаўскае Брацтва“. Праграма гэтага палітычнага брацтва прадбачыла незалежнасць кожнага славянскага народу, злучанага фэдэрацыяй з Расеяй. Між славянскімі народамі, што мелі ўвайсці ў склад гэнай вялікай фэдэрацыі, паіменна быў браны пад увагу і народ беларускі. Усё правадаўства, уласнасць і асвета ў гэнай славянскай фэдэрацыі павінны былі спірацца на навуцы Хрыстовай¹⁾. А затым, што падобныя фэдэрацыйныя ідэалы, як ведаем, мела і дэмокрацыя польская, прынамсі што да Беларусі, Літвы і Украіны, жадаючы, каб гэтыя краіны ўвайшлі ў фэдэрацыю з Польшчай, Костомараў уважаў, што Беларусь, Літва і Украіна самі павінны выявіць сваю волю, да якой фэдэрацыйнай дзяржавы яны хочуць належаць: да Расейскай, ці Польскай²⁾.

Брацтва сьв. Кірыла і Мяфода, да якога належыў і Шэўчэнка, у 1857 г. царскай уладай было скасавана, а сябры яго арыштаваны і павысыланы ў Сібір. Ідэі аднак гэтага Брацтва асталіся жыць далей. Ідэі гэныя пашыраў далей і разьвіваў другі ўкраінскі вучоны гісторык і палітык Міхал Драгоманаў (1841—1895), фэдэралістычныя думкі якога мелі вялікі ўплыў і на інтэлігенцыю расейскую. Быў ён між іншым рашучым праціўнікам, каб Літва і Беларусь, замест быць вольнымі фэдэрацыйнымі дзяржавамі ды былі звычайнымі правінцыямі Польшчы, або Расеі³⁾.

Гэтымі ідэямі кармілася і беларуская моладзь на расейскіх унівэрсытэтах. Гэтыя ідэі радзілі сярод іх барацьбітоў за палітычную волю беларускага народу. Гэтыя ідэі зрадзілі беларускіх народавольцаў: Каліноўскага і яго „Мушэцкіх Прадц“, Грынявіцкага і тых барацьбітоў, што выдавалі „Гоман“.

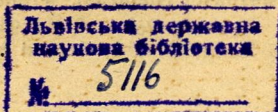
1) L. Kulczycki, там-жа, I 268—269.

Ю. Охримович — Розвиток української нац.-пол. думки. 1922, бач. 40 і наст.

2) L. Kulczycki, там-жа, I 396.

3) L. Kulczycki, там-жа II, 253-4.

Ю. Охримович, там-жа, бач. 88 і наст.

IV. К. Каліноўскі — пачынальнік беларускага палітычнага вызвалення.

Аб Каліноўскім даводзілася ўжо мне пісаць даволі шырока з нагоды 70-лецця беларускай прэсы¹⁾. Дзеля гэтага ў гэтых нарысах — з нагоды 70-лецця яго сьмерці — аб Каліноўскім скажу толькі агульна і прытым пераважна толькі тое, што ня было сказана аб ім у маеяй працы ранейшай і ўрэшце тое, што мае паказаць нам Каліноўскага, як пачынальніка беларускага палітычнага вызвалення.

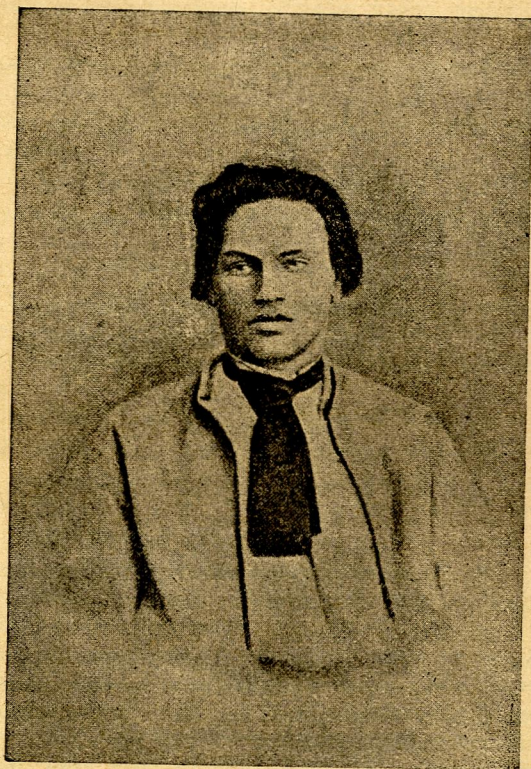
Радзіўся К. Каліноўскі ў 1838 г. ў фальварку Мастаўляны, недалёка ад Ялоўкі, Ваўкавыскага павету, гадаваўся ў фальв. Якужоўка, таго-ж павету, недалёка ад Сьвіслачы. Бацькі яго былі каталіцкай беларускай спольшчанай шляхтай. Магчыма, што яны з уніятаў, бо Кастусь у сваей „Muzyckaŭ Prawdzie“ — пад мянюшкай Ясько Гаспадар з пад Вільні — ў вадным месцы прыпамінае беларускім сялянам, што ён фактычна такі-ж самы „мужык“ як і яны „ды яшчэ й уніякай веры“. Ведама, можа гэта ў Каліноўскага толькі агітацыйны зварот, але можа гэта і адгалосак шчырай праўды. Не забываймо, што сярод беларускай шляхты былі і праваслаўныя і уніяты, якія ўрэшце аканчальна папераходзілі ў лацінскае каталіцтва.

Бацька Кастуся паходзіў з Рэплі, усё таго-ж Ваўкавыскага пав. Быў, як сам аб сабе кажа, „gękodzielnik“, займаўся вырабам „obrusów i serwet“. Граматы вучыўся дома, меў „wychowanie domowe“²⁾.

Вучыўся Кастусь сьпярша ў Сьвіслацкай гімназіі, а пасьля паўгода (1855) у Маскоўскім і ўрэшце ў Пецярбургскім унівэрсытэце, які скончыў у 1860 г. з стопнем кандыдата права.

1) Ad. Stankiewicz — K. Kalinowski, „Muzyckaŭ Prawdza“ i Idee Niezaleźności Biełarusi. Wilna 1933.

2) And. Pol. t. 2 № 917 бач. 887. 1864 г. (Сьледчая справа Сымона Каліноўскага; бацькі Кастуся ў Дзярж. Арх. у Вільні).

Кастусь Каліноўскі (†1864).

У універсытэце Кастусь Каліноўскі ня толькі вучыўся права, але адначасна знаёміўся з справамі грамадзка-палітычнымі і належыў да народніцкіх рэвалюцыйных арганізацыяў. Вышаў наш малады Кастусь з універсытэту ідэйным рэвалюцыянэрам-народнікам. Працу сваю палітычную пачаў у роднай Горадзеншчыне сярод беларускага народу. Дзеля гэтай мэты летам 1862 г. у Беластоку наладзіў патаемную друкарню, у якой, як ужо ўспомнена, пад мянюшкай Ясько Гаспадар з пад Вільні выдаваў беларускую часопісь „*Miżskaja Prawda*“.

Калі ў пачатку 1863 г. выбухла ў нашым краі польскае паўстаньне, Каліноўскі да яго далучыўся і стаўся сьпярша палітычным камісарам Горадзеншчыны, а пасья, калі паўстаньне ўпадала, абняў над ім дыктатарства ў Літве і Беларусі.

Праз увесь час сваей рэвалюцыйна-вызвольнай працы, Каліноўскі належыў да кірунку польскіх дэмократаў-народнікаў і з імі супрацоўнічаў, а з польскім цэнтральным нацыяналістычна-захопніцкім камітэтам, з прычын ідэовых розьніц у паглядах, быў у пастаяннай нязгодзе.

29.I.64 Каліноўскі быў жандарамі Мураўёва злоўлены, асуджаны на сьмерць і 10.III старога стылю таго-ж 1864 г. на лукіскім пляцы ў Вільні павешаны, калі яшчэ меў усяго толькі 26 гадоў веку.

У гэтых нарысах ужо ўспаміналася, што беларускае палітычнае вызваленьне пачалося з тэй грамадзкай клясы, на якой беларускае палітычнае жыцьцё занепала. Фармальна палітычная самастойнасьць нашага народу перастала існаваць на Люблінскай Уніі 1569 г., а фактычна значна пазьней. Яшчэ праз некаторы час па Люблінскай Уніі, аж да пачаткаў XVII ст., Беларусь і Літва шмат мелі палітычных і іншых правоў, якіх яны стойка баранілі. Так напр., ня гледзячы на палітычную унію з Польшчай, Беларусь і Літва мелі яшчэ сваё асобнае ад Польшчы войска, асобныя законы і некаторыя асобныя дзяржаўныя пасады. Нават грошы і тыя аж да першай паловы XVII ст. былі асобныя ў Кароне і ў Вялікім Княстве¹⁾.

1) Праф. У. Ігнатоўскі — Кароткі нарыс Гісторыі Беларусі — Вільня 1921 г. бач. 71.

Апошнім, сапраўды дастойным абаронцам астаткаў палітычнай і культурнай асобнасьці нашага народу і ўсіх беларуска-літоўскіх зямель¹⁾ быў слаўны канцлер Вялікага Княства Літоўскага вялікі Леў Сапега. А ўжо па ім Польшч хутка зруйнавала ўсю палітычную асобнасьць Беларусі і Літвы і зраўняла іх з землямі этнаграфічнай Польшчы.

Беларускія магнаты, як бачым, былі апошнімі абаронцамі палітычных правоў беларускага народу, бо яны належылі да пануючай і кіруючай клясы ў народзе. Першымі-ж пачынальнікамі палітычнага адраджэньня беларускага народу былі ўжо прадстаўнікі дробнай шляхты, бо аб'яднелай і гэтым збліжанай да народу. Гэта дробная і аб'яднелая, аканчальна не апалячаная шляхта, была адзінай свайго роду інтэлігенскай клясай у народзе, якая зьберагла памяць аб яго мінуўшчыне і аб яго нацыянальнай асобнасьці ад палякоў. І трэба было толькі адпаведнага часу, аказіі, каб гэная беларуская дробная шляхта, як асьвечаная і вольная няпрыгонная кляса, узноў стала на чале беларускага народу.

Гэткім адпаведным часам і адпаведнай аказіяй былі тыя ідэйныя кірункі, якія панавалі ў XIX ст. ў Эўропе і якія дайшлі да нас, а першай асобай, скарыстаўшай і з гэных кірункаў і з гэных аказіяў да дзейнага выступленьня за волю народу, быў К. Каліноўскі, аканчальна не апалячаны беларускі шляхціц, а толькі аб'яднелы і соцыяльна дужа блізкі да свайго роднага брата прыгоннага селяніна.

Прыгледзімся-ж бліжэй да асобы К. Каліноўскага, як першага ідэйнага барацьбіта на беларускіх гонях за лепшы палітычна-соцыяльны лёс беларускага народу.

Вось-жа Каліноўскі — гэта быў сапраўды першы беларускі народнік, які першы будзіў народ беларускі, пасяля яго доўгай сьпячкі ў няволі палітычнай і соцыяльнай, да вольнага жыцьця. Праўда, беларускае яго народніцтва ня можна разумець так, як гэта мы разумеем сяньня. Сяньня беларус-народнік гэта той, хто разумеючы беларусаў як асобную нацыю, імкнецца ня толькі да таго, каб палепшыць і зрабіць вольным эканамічна-грамадзкае жыцьцё беларусаў, але так-жа і да таго, каб народ гэты на ўсіх сваіх эт-

1) Украінскія землі: Валынь, Падольле, а так-жа і Падлясьсе на Люблінскай Уніі былі далучаны да Польшчы, як землі каронныя.

нографічных землях дабіўся поўнай палітычнай незалежнасці і ўсё сваё эканамічнае, грамадзкае і культурнае жыццё будаваў прадусім на сваіх уласных нацыянальных падставах. Гэтак шырока і поўна справы беларускага народу Каліноўскі яшчэ не разумеў. Ён яе разумеў настолькі, насколькі разумеў яе пазвалялі яму тагочасныя ідэовыя кірункі ў падобнай справе і насколькі рабіць яму гэта пазваляла і вымагала тагочаснае палітычна-соцыяльнае палажэнне беларускага народу. Нацыянальная асобнасць беларускага народу была яму яснай. Аб гэтым шмат пісалі і гаварылі лепшыя расейцы: Бакунін, Гэрцэн і інш. у „Колоколе“ (1857—1867), а так-жа Украінцы: Костомараў, Шэўчэнка і інш. Ідэямі-ж, якія пашыралі гэтыя людзі, як сьведчаць многія гісторыкі¹⁾, Каліноўскі жыў і карміўся. Але яшчэ больш ясным фактам была для яго паншчына на Беларусі, поўная соцыяльная няволя беларускага народу і поўная няволя палітычная пад ярмом расейска-царскай улады. Вось-жа першай баявой задачай для Каліноўскага было ня толькі скончыць аканчальна з паншчынай²⁾, але агулам скончыць з панскай над беларусамі апекай, надзяліўшы беларусаў зямлёй на ўласнасць і зрабіўшы іх вольнымі соцыяльна і так-жа скончыць з царскім уціскам палітычным, надзяліўшы беларусаў палітычна-грамадзкімі правамі. Надзяліць-жа гэнымі правамі беларусаў, абараніць гэныя правы, іх угрунтаваць і павялічыць было-б магчыма ў вачох Каліноўскага толькі тады, калі-б народ наш незалежыў сусім ад царскай Расеі і ад польскіх паноў, будучы з Польшчай злучаны толькі фэдэрацыйна.

Але й тут трэба нам выясьнення. У Каліноўскага ня было — бо і не магло быць — беларускага нацыяналізму ў сучасным разуменні, але ў яго, як і ў многіх са шляхты, былі яшчэ жывыя традыцыі Вялікага Княства Літоўскага, ці як тады казалі, проста Літвы, гэта знача — прадусім традыцыі адзінства зямель Літвы і Беларусі. Вось-жа Каліноўскі меў на мэце вызваленне ад расейцаў і паноў усяго нашага краю: Літвы і Беларусі разам. Імкнуўся ён да таго, каб лі-

1) Гл. Ad. Stankiewicz — *Kaśtuś Kalinoŭski*.

2) Трэба ведаць, што хоць цар маніфэстам паншчыну скасаваў у 1861 г., аднак яна фактычна ў нас была скасавана толькі ў 1863-4 г.

тоўска-беларускія землі, ці Літва, як іх звалі і як ён іх зваў, былі фактычна палітычна незалежныя, злучаныя з Польшчай толькі на правах вольнай фэдэрацыі. Каліноўскага звалі су-часьнікі яго так-жа Літоўцам, гэтакім і ён сябе называў. Паляком не называў ён сябе ніколі, бо гэтакім ён не пачуваўся. Фактычна-ж ён быў беларускім народнікам, бо бадай выключна працаваў для і сярод беларускага народу і для яго выдаваў першую ў беларускай мове часопісь „Mużysku-ju Prawdu“ і іншыя беларускія друкі.

Для зямель этнографічна-літоўскіх у тым-жа духу працаваў Кс. Мацкевіч. У папярэднім разьдзеле ўспомнена, што фэдэрацыю можна разумець як крайнюю дэцэнтралізацыю дзяржавы, як самы шырокі самаўрад. Вось-жа Каліноўскі ў сваіх друках і Мацкевіч у сваіх паказаньнях і высьленьнях расейскім уладам па сваім арышце жадаюць для нашых зямель „самаўрадзтва“¹⁾. Але ня думаймо, што гэта „самаўрадзтва“ надта вузка разумелася: не — у яго паняцьце ўходзіў краёвы сойм і краёвая ўлада для ўнутраных спраў краю. Вось у гэтакім значэньні Каліноўскі быў беларускі народнік і пачынальнік беларускага палітычнага^a вызваленьня.

Каліноўскі, -- як і беларускі, і літоўскі народ, і бадай большасьць дробнай шляхты, — быў фактычна проціў паўстаньня, бо ня верыў у яго ўдачу і было яно нязгоднае з яго ідэолёгіяй. На чале паўстаньня сталі буйныя польскія паны, якія на Беларусь і Літву глядзелі як на звычайныя польскія правінцыі і якія яны імкнуліся далучыць да Польшчы бяз ніякіх засьцярог. Да таго-ж ня было надзеі, каб паны гэныя, здабыўшы палітычную ўладу ў краі, належна надзялілі сялян зямлёй і далі ім адпаведныя палітычныя і грамадзкія правы.

Польшч хутка запалілася да паўстаньня — кажа Каліноўскі ў сваім уласнаручна напісаным паказаньні на судовым сьледзтве — бо ў яе ўжо такі характар. А Літва, як больш сур'ёзная, была асьцярожнай ды і варожай да паўстаньня. А да таго Польшч ня брала пад увагу інтарэсаў Літвы. Сяляне Літвы ўважалі, што зямля ўся іх і што паны

1) Тэчка дакументаў да справы Кс. Мацкевіча ў Дзярж. Арх. у Вільні.

яе даць ім ня хочуць. Яны бачылі ў паноў яшчэ не абрэзаныя ногі і паўстаньне лічылі справай панскай, што паддэржаваў і ўрад¹⁾.

Гэткіх паглядаў быў і сам Каліноўскі, але калі паўстаньне сталася фактам, ён, — як сам у тым-жа паказаньні выражаецца, — як уражэнец гэтага краю мусіў выступіць у імя добра народу²⁾.

І гэта сусім зразумела. У той час былі дзьве магчымасьці: або разам з народнікамі украінскімі і расейскімі абярнуць царызм і стварыць фэдэрацыю славянскіх народаў з Расеяй на чале, або да такіх-жа мэтай імкнуцца, апёршыся аб Польшчу.

І сапраўды, гэткія існавалі тады два палітычныя пагляды, з якімі стыкаўся Каліноўскі. Тым часам на расейскую рэвалюцыю трэба было яшчэ чакаць, а польская ўжо сталася фактам. Ясна, што Каліноўскі мусіў яе выкарыстаць. Да таго-ж польскія рэвалюцыйныя арганізацыі паддэржаваныя заганіцай былі куды сільнейшыя, як расейскія, у арганізацыях гэных былі так жа народнікі фэдэралісты, як і сам Каліноўскі, а ўрэшце ён — як і ўся тады Літва і Беларусь, — культурна ўсёж-дыкі быў да Польшчы недалёкі³⁾. Як беларускі аднак народнік, як той, што займаў у гісторыі пасярэдняе месца між Польшчай і Расеяй і як ідэйны дэмократ, Каліноўскі ня меў нацыянальнай ненавісьці да Расеі, што асабліва ў той час так было папулярным у Палякоў. „Я—казаў ён — не праціўнік народнага шчасьця і Расеі, калі яна нам добра жадае, а праціўнік тых бед, якія адведваюць край наш“⁴⁾.

Аднак усё прагаварвала за тым, што Каліноўскі мусіў разам выступіць з Польшчай проціў царскай і панскай ня-

1) Aud. Pol. Nr. 280. 1864

2) „Въ моемъ сознаніи я преступникъ не по убѣжденію, но по стеченію обстоятельствъ. А потому пусть и мнѣ будетъ дозволительнымъ утѣшать себя надеждою, что возсоздается народное благо. Дай Бог только, чтобы для достиженія этого потомки наши не проливали лишней братней крови“. Aud. Pol. там-жа.

3) „Съѣтъ обхватывающая насъ во всѣхъ классахъ и соединяющая съ Польшей, имѣетъ столько основанийъ въ традиціяхъ и даже въ предрассудкахъ, что распутать ее, уничтожить и возсоздать что либо новое, составляетъ вѣковой, систематическій и разумный трудъ“. (Aud. Pol., там-жа).

4) Aud. Pol. там-жа.

волі і папрабаваць шчасця, папрацаваць для добра беларускага паднявольнага народу. І ён выступіў, справядліва заслужваючы прад беларускім народам на пачэснае імя першага барацьбіта за палітычна-соцыяльнае вызваленне беларускага народу.

Для большай яснасці і грунтоўнасці, доказы, пацвярджаючы характар Каліноўскага, як пачынальніка беларускага палітычнага і соцыяльнага вызвалення, пастараемся прадставіць хоць коратка, але па парадку і сынтэтычна.

Сам час, у якім жывіў Каліноўскі і тыя ідэовыя палітычна-грамадзкія кірункі, якімі тады жыла інтэлігенцыя, ужо зьяўляюцца доказам, што быў ён народнік-фэдэраліст. Тады паступовая інтэлігенцыя, асабліва-ж акадэміцкая моладзь расейскіх універсітэтаў, што прымала ўчасце ў тагочасным палітычным і грамадзкім жыцці, агулам гаворачы, была пераважна народніцкай у справах соцыяльных і культурных і трымалася шырэйшага ці вузейшага фэдэралізму ў палітыцы. Ужо з гэтага відаць, што да гэтых кірункаў мусіў належаць і Каліноўскі.

Ды-й гістарычным пэўным ёсць фактам, што Каліноўскі, яшчэ ў Пецярбургскім універсітэце, запазнаўшыся з тагочаснымі рэвалюцыйнымі імкненнямі Расейцаў, Украінцаў і Палякоў, калі павёў рэвалюцыйную працу сярод Беларусаў Горадзеншчыны, рабіў гэта ў сыціслай лучнасці з польскімі дэмакратамі, з так званымі чырвонымі, якія сапраўды былі народнікамі — фэдэралістамі. Ясна, што ня інакшым мусіў быць і Каліноўскі. І быў такім сапраўды ды й яшчэ ў большай меры, бо быў заўсёды ваража настроеным да польскіх панскіх¹⁾ арганізацыяў, якія фактычна ніколі не прызнавалі народнай волі народам нашага краю, і апрача гэтага быў ён фактычна вададыром і арганізатарам польскіх дэмакратаў народнікаў.

К. Каліноўскі дзеля пашырання сваіх ідэяў выдаваў першую беларускую часопісь „Mużyckaja Prawda” і іншыя беларускія друкі, якія выразна пацвярджаюць народніцка-

1) ... „Nie dbam o nic, to przez okno na dach, to inszemi sposobami zawsze szczęśliwie z rąk ich (Маскалёў — А. С.) się wyślizgam. Opieka Boska czuwa nade mną, a jeśli przyjdzie się zawisnąć, to niech będzie na pociechę wszystkim szlagom (паном, што проціў яго — А. С.) litewskim i prześwieatnej Moskwie”. (З лісту Каліноўскага да Б. Длускага. Арыгінал у бібл. Оссолінскіх. Цытую з адпісу Р. Керсноўскага).

фэдэралістычны характар яго, як палітычнага і грамадзкага беларускага дзеяча.

І сапраўды, спатыкаем між іншым там гэтакія выражэнні: „O zahrymić nasza (мужыцкая — А. С.) praŭda i jak małanka pralacić pa świcie“... „Ad maskala i panou niema czeho spadziawacisia, bo jany nie wolności a hlumu i zdzierstwa naszego choczuc... No niedouho jany nas buduć abdzi-raci, bo my paznali hdzie siła i prauda i budziem wieđać jak rabić treba kab dostać **ziamlu i wolu**“ (падкр. — А. С.)¹⁾ ...„Kab narod nasz na wiek wiekau byu wolny i szczaśliwy“²⁾ ...„Czaławiek wolny, kali maje kusok swajej ziarni, za katoru ani czynszu i abroku nie płacić, ani panszczyzny nia służyć“. „Nam wolności treba nie takoj, jakuju nam car schoča daci, no jakuju my sami muzyki pamiż saboju zrobimo“³⁾. „U nas adno wuczać pa szkołach, kab ty znau czytaci pa maskousku, a to dla taho, kab ciobie sausim pierarabili na maskala“⁴⁾.

Краю нашага і нашага народу Каліноўскі ў «Муž. Пр.» ніколі не называе польскім, а наадварот — заўсёды яго Польшчы проціўстаўляе. Ад Масквы адгараджваецца выразна. З Польшчай, праўда, цалком ня зрывае, разам з ёю кліча народ наш да паўстання, але за сваю вольнасць: „Stań-mo družna razem za naszuj wolność... A budzie u nas wolność, jakoj nia było naszym dziedam i baćkam“⁵⁾.

Беларускі народніцкі характар Каліноўскага пацвярджае такжа і факт яго адносінаў да рэлігіі. Ён у «Муž. Пр.»⁶⁾ гарача выступае ў абароне Уніі. І гэта зразумела; праваслаўе было тады, як і цяпер, аружжам маскоўшчыны, а лацінскае каталіцтва аружжам — польскасці. Адно і другое было сымблем народнага ўціску. Унія-ж — наадварот: гэта была фактычна мужыцкая народная вера, пагарджаная пануючымі, як і сам музык беларускі.

У іншых беларускіх друках Каліноўскі аказваецца нам яшчэ выразней, як беларускі народнік і фэдэралісты. „Kali ęd

1) „Mużyckaja Prauda“ Nr. 1.

2) „Mużyckaja Prauda“ Nr. 2.

3) „ „ „ „ Nr. 3.

4) „ „ „ „ Nr. 4.

5) „ „ „ „ Nr. 7.

6) „ „ „ „ Nr. 6.

polski—кажа ён у пісьме з пад шыбеніцы¹⁾— usim bratnim narodem daje samauradstwa maskal mala taho, szto hetak nia robić, no jaszczе tam, hdzie żyli palaki, litoucy i biełarusy zawodzić maskoŭskija szkoly, a u hetych szkołach uczuć pa maskoŭsku, hdzie nikoli nie paczujesz i słowa: pa polsku, pa litousku da i pa biełarusku, jak narod taho chce“. У тым жа пісьме Каліноўскі вылічае ўсе тыя зьдзекі, якіх народ дазнаваў ад царскіх уладаў, і ўрэшце так кажа. „Ošto dla czaho kažem, szto polskaje dzieło — heto nasze dzieło, heta wolnaści dzieło“.

І сапраўды, Палякі ў 1863 г. ужо былі прызнаўшы нашым землям гэна свайго роду „самаўрадства“²⁾

„Narodzie—дзеля гэтага ўрэшце піша Каліноўскі—jak tolki paczujesz, szto braty twaje z pad Warszawy bjucca za praudu i swabodu, tahdy i ty nie astawajsia zradu, no uchapiuszy za szto zmożesz — za kasu, siakieru i celaj hramadoj idzi wawaci za swajo czaławieczaje i narodnaje prawa, za swaju ziamlu rodnuju“³⁾.

Калі-ж ўрэшце ідзе нам аб Каліноўскага выключна як фэдэралістага, дык гэта дастатачна выказана галасамі сучасных яму гісторыкаў, у маёй аб ім кніжыцы⁴⁾ і тут гэтага ўсяго паўтараць ня буду. Аб тым, што Каліноўскі змагаўся за свайго роду палітычную самастойнасьць зямель Беларусі і Літвы, дапушчаючы іх сужыцьцё з Польшчай толькі на асновах фэдэрацыі, аб гэтым — кажу — для навукі сяньня няма ніякага сумніву. Існуюць толькі сумнівы што да сутнасьці гэтай фэдэрацыі, гэта знача — паўстае пытаньне, у чым іменна мела праяўляцца і як далёка сягаць гэная залежнасьць Беларусі і Літвы ад Польшчы і іхнае з ёй палітычнае супрацоўніцтва. К. Каліноўскі занадта быў малады і занадта хутка расстаўся з гэтым сьветам і занадта хутка разьвіваліся крывавыя падзеі на беларуска-літоўскіх землях,

1) Piśmy z pad szybienicy.

2) а) Надзяленьне сялян зямлёй, б) Роўнасьць усіх, в) Злучаным з Польшчай братнім народам Літвы і Русі прызнаньне найшырэйшага разьвіцьця нацыянальнасьці і мовы... (Dekret Tymczas. Rządu Narodowego z 10.V.1863).

3) Piśmy z pad szybienicy.

4) Ad. Stankiewicz — K. Kalinoŭski, „Mużyckaja Prawda“ i ideja Niez. Biełarusi: VIII. K. Kalinoŭski — zmahar za palityčnuju samastojnaść Biełarusi i Litwy. 45—52.

каб ён змог і каб патрабаваў дакумэнтальна апрацоўваць сыстэму фэдэрацыі Беларусі і Літвы з Польшчай. Гэткай дакумэнтальнай сыстэмы сваіх фэдэрацыйных паглядаў Каліноўскі пісанай не пакінуў. Аб гэтым, як і аб самым факце фэдэралізму Каліноўскага, даведваемся ад бліжэйшых і ад далейшых да яго гісторыкаў. Вось-жа гэныя гісторыкі блізкія цалком і да часу і часта да асобы Каліноўскага (Гейштор, Ратч, Пшыбороўскі, Яноўскі, Ліманоўскі і інш.), — аб чым шырэй у гэ-жа маёй кніжыцы — сьцьвярджаюць бадай аднагалосна, што Каліноўскі фактычна жадаў Беларусь і Літву бачыць незалежнай дзяржавай, злучанаў з Польшчай толькі вольным саюзам, дагаворам. Апіраючыся на гэтым, можна цьвярдзіць, што Каліноўскі быў крайнім фэдэралістам, ці лепш: конфэдэралістым, бо Беларусь, Літву і Польшчу ён разумеў як незалежныя дзяржавы, злучаныя між сабой саюзнымі дагаворамі і палітычнай дружбай.

І цікава тут адзначыць, што ў польскай літаратуры, у меру таго, як яна аддаляецца ад часу Каліноўскага, гэты ягоны незалежніцкі характар заціраецца на карысьць Польшчы. Так напрыклад нехта Licz аб Каліноўскім выражаецца даслоўна гэтак: „*Idealem jego, do którego dążył, była Polska ludowa, oparta na zasadach federacyjnych*“¹⁾. Тымчасам на падставе ўсяго таго, што аб Каліноўскім ведаем з яго друкаў і з галасоў аб ім сучасных яму гісторыкаў, належыць сказаць, што ідэалам яго былі не „*ludowa Polska, oparta na zasadach federacyjnych*“, а „*ludowa*“ Беларусь і Літва апёртая на асновах фэдэрацыйных.

На заканчэньне астаецца нам яшчэ хоць коратка затрымацца над некаторымі да сяньня няяснымі пытаньнямі што да асобы Каліноўскага. Сучасны бальшавіцкі гісторык рэвалюцыйнага руху ў Беларусі ад 1863 да 1917 г. С. Агурскі, мімаходам толькі ўспамінаючы Каліноўскага, прытым дужа павярхоўна, аднабока і варожа, — паддае аднак пад сумніў бліжэйшую лучнасьць яго з „*Muzyckaj Prawdaj*“. Сумнівы свае ён апірае на тым, што як відаць з некаторых крыніц расейскай рэвалюцыйнай літаратуры („Колокол“, „Вперед“, „За 100 лет“ і „Былое“), блізкімі былі да „*Muż. Prawdy*“ польскія паўстанцы: Врублёўскі, Тамашэўскі і Пят-

1) Licz — Konstanty Kalinowski „Gazeta Wileńska“ 1906, Nr. 17.

роўскі. Гэтыя асобы, як відаць з гэных крыніц, „Mužus-kuju Prawd“ распаўсюджвалі, выдавалі і былі за гэта суджаны¹⁾).

Вось-жа маглі гэныя асобы, а так-жа і розныя іншыя, пашыраць „Muž. Prawd“ і даваць грошы на яе выдавецтва, а з гэтым адначасна Каліноўскі, як народнік і знаўца беларускай мовы, мог быць яе душой і рэдактарам. З усяго, што аб Каліноўскім і „Muž. Prawdzie“ ведаем, гэтак і выглядае. Асобы-ж, аб якіх успамінае Агурскі, звязаныя так ці інакш з „Muž. Prawdaj“, сталіся ведамымі толькі прыпадкам, асабліва, калі злавіла іх у лучнасьці з „Muž. Pr.“ паліцыя, бо-ж была гэта часопісь сыцісла конспірацыйная. Дзеля гэтых прычын у гэных успомненых расейскіх крыніцах не ўспамінаецца нічога аб Каліноўскім. А што Валеры Врублеўскі прынамсі да выдавецтва некаторых нумароў „Muž. Prawd“ сапраўды належыў, расказваў мне аб гэтым ведамы, сяньня ўжо памёршы, адвакат Тад. Врублеўскі, якому Валеры прыходзіўся родным дзядзькам.

У іншай-жа савецкай крыніцы, іменна — ў Энцыклёпэдыі, якая вышла двама гадамі пазьней ад працы Агурскага, Каліноўскі прадстаўлены, як барацьбіт за нацыяналь-

1) „Следующие источники указывают на Врублевского и Томашевского, как на издателей „Muž. Prawd“.

а) В „Колоколе“ № 162, 1863 г. описывается процесс Томашевского и Петровского, происходивший в Вильно в мае 1863 г. Они обвинялись в распространении „Muž Prawd“. Петровский был осужден к 6-ти годам каторжных работ с конфискацией имущества, а Томашевский — к 4 годам каторжных работ.

б) В „Вперед“ № 40 на стр. 670 указывается, что „Muž. Prawd“, выходившая в 1862-63 г. в Гродненской губ., издавалась при участии Врублевского.

в) В книге „За 100 лет“, часть 2, изданной Степняком и Бурцевым, указывается на стр. 55, что издателями „Muž. Pr.“ являлись генерал Парижской Коммуны Врублевский и Томашевский.

г) Во втором выпуске заграничного журнала „Былое“, выпущенного в 1906 г. Донской Речью в России на стр. 126 указывается, что издателями „Muž. Pr.“ были Врублевский и Томашевский.

Во всех этих источниках совершенно не фигурирует имя Кастуся Калиновскаго (С. Агурский — Очерки по истории революционного движения в Белоруссии. 1863—1917. Минск 1928, бач. 20, дапісак). Зазначаю адначасна, што ў гэтай кнізе знаходзіцца перадрук усіх сямёх нумароў „Mužuskuju Prawd“. Спатыкаецца так-жа зацемка (бач. 17), што ўсіх нумароў „Muž. Prawd“ было выпушчана дзевяць.

ную і соцыяльна-эканамічную і палітычную самастойнасьць Беларусі і Літвы¹⁾.

Урэшце яшчэ адзін сумніў што да асобы Каліноўскага, як беларускага народніка і рэвалюцыянера. Маём на ўвесе адсэву: «Да мужыкоў зямлі польскай», падпісаную ягонаю мянюшкай „Ясько Гаспадар з пад Вільні“, якая, напісаная пабеларуску, заклікае народ на паўстаньне разам з Польшчай і за Польшчу, бо „мы — чытаем там — спрадвёку Палякі, на польскай зямлі жывём і польскі хлеб ямо“. Што гэта за адозва і да каго яна прызначана, — згадаць трудна, ды наўрад ці разгадаецца калі. Аднак, калі дапусьціць, што гэта адозва не падробленая, дык на нешта-ж яна была Каліноўскаму патрэбнай. Можна прыз яе звачаць ён спецыяльна да спольшчаных беларусаў каталікоў, якія яшчэ ўжывалі беларускай мовы, а можна сусім што іншае меў на ўвазе. Але найхутчэй — на нашу думку — адозва гэта выдана палякамі імперыялістамі, так зв. „белымі“, для якіх усе нашы землі і наш народ былі польскімі і якія падпісалі яе папулярным у народзе імем: „Ясько Гаспадар з пад Вільні“. Бо-ж трэба ведаць, што гэныя „белыя“ для сваіх чыста польскіх і панскіх мэтай зараз пасьля „Mużyskaje Prawdy“ выдавалі так-жа ў беларускай мове часопіс „Гутарку Старога Дзеда“ — Вінцуся Каратынскага²⁾.

Ды як-бы там ня было з гэтай загадкавай адозвай, нават дапусьціўшы, што яна для нейкіх прычын напісана і выдана сапраўды Каліноўскім, яна ніякім чынам не саб’е тэй гістарычнай праўды аб Каліноўскім, што ён першы беларускі народнік, першы пачынальнік вызвольнай барацьбы за соцыяльную і палітычную незалежнасьць Беларусі. „Быў гэта сапраўдны апостал беларускага народу“³⁾.

1) „Первые попытки социального и национального освобождения Белоруссии были сделаны во время польского восстания 1863 г. За освобождение белорусских крестьян из-под власти польского помещика и русского царя, за создание самостоятельного государства Литвы и Белоруссии и за передачу земли крестьянам без выкупа боролись „красные“ (обедневшая шляхта, учащаяся молодежь) во главе с известным белорусским революционным народником Кастусь Калиновским. (Малая Советская Энциклопедия, 1930. Т. I. Белоруссия.)

2) У. Ігнатоўскі — Гісторыя Беларусі ў XIX і ў пач. XX ст. Менск, 1928, бач. 158

3) *Dwadzieścia pięć lat Rosji w Polsce (1863—1888)*. Lwów 1892. Бач. 67. Цытую паводле: Ів. Цьвікевіч — К. Каліноўскі („Полымя“ № 2(10), 1924).

V. Ігнат Грынявіцкі і яго беларускае народніцтва.

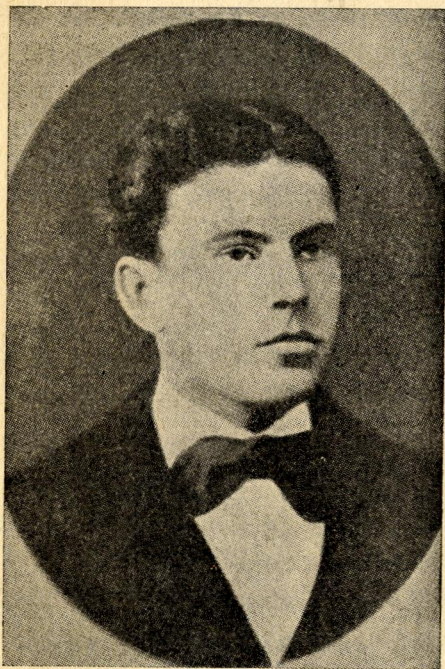
Кастусь Каліноўскі, як мы ўжо бачылі, быў першы рэвалюцыйна-народны барацьбіт за беларускае палітычнае вызваленне, быў першы беларускі палітычны романтик, першы беларускі народнік. Гэткім ён быў ня толькі дзеля сваіх асабістых духовых вартасцяў, якімі сапраўды быў багата абдараны, але спрыялі яму такім стацца так-жа ідэовыя палітычна-соцыяльныя кірункі, якія тады панавалі ў Эўропе і якія такім ці іншым спосабам даходзілі да Беларусі, а так-жа спрыяла гэтаму соцыяльнае палажэнне самога Каліноўскага. Дасягнуць аднак яму — хоць часткова — яго вялікага ідэалу незалежнасці Літвы і Беларусі не ўдалося. Сіла маскоўская перамагла Каліноўскага і павесіла на шыбеніцы. Але праца яго дарма не прапала. Зярняты вольнасці, засеяны Каліноўскім на беларускай ніве, як хутка аказалася, далей жылі расьлі і разьвіваліся.

Беларускія вызвольныя ідэі сьнаваў далей па Каліноўскаім — пасля гадоў пятнаццаціх — сапраўды годны яго наступнік Ігнат Грынявіцкі.

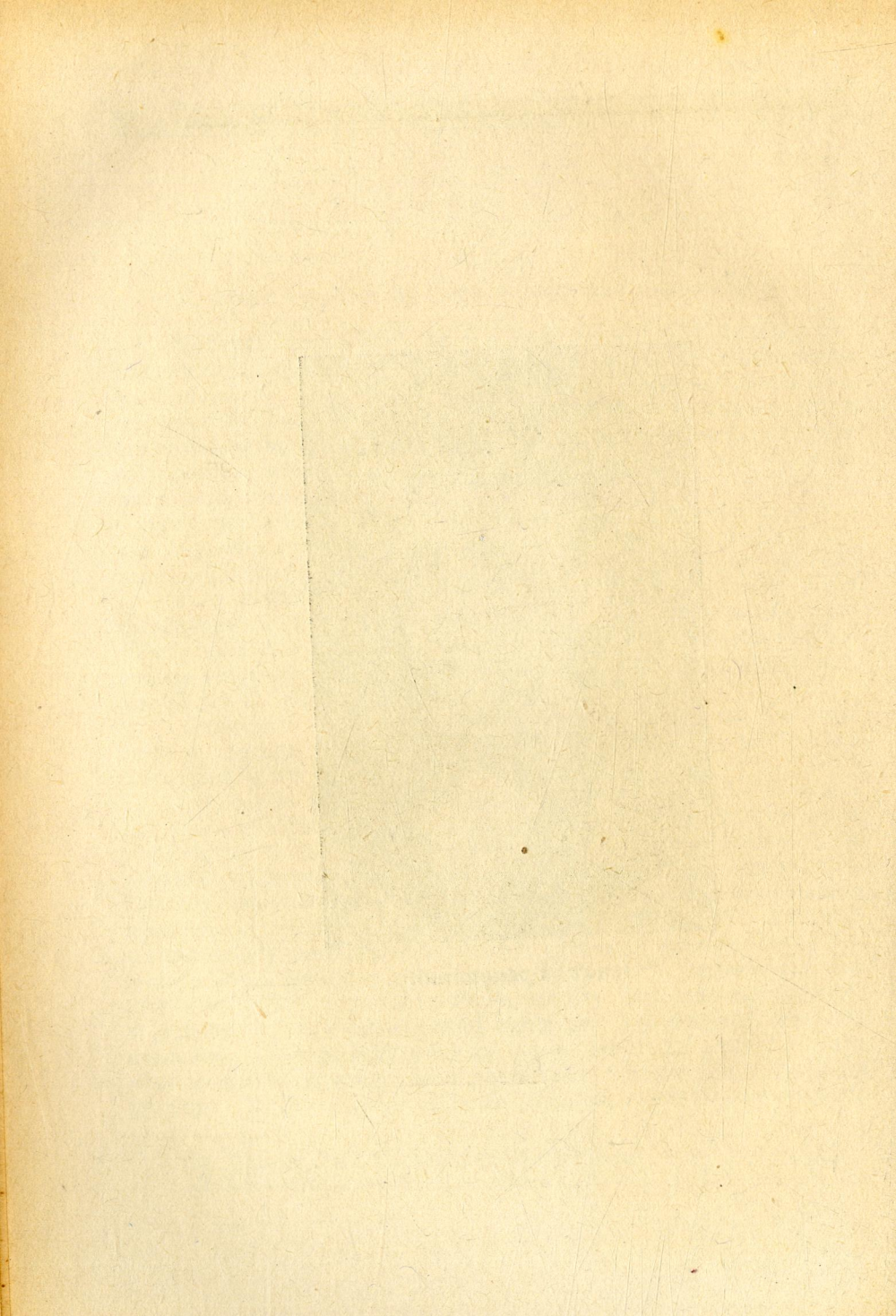
На вялікі жаль, у беларускай літаратуры аб Грынявіцкім няма нічога. Дагэтуль ніхто аб ім не пастараўся сабраць у цэласць хоць тыя скромныя весткі, якія параськіданы па рознай пераважна расейскай рэвалюцыйнай літаратуры. Праўду кажучы, нават напэўна няведама, як яго належыцца правідлова зваць: Грынявецкі, ці Грынявіцкі. У расейскай літаратуры¹⁾ спатыкнем напісана: „Игнатій Іоахимовичъ Гриневіцкій“, а ўзноў у літаратуры польскай²⁾ называюць яго „Hryniewiecki“. Ясна, што па беларуску ён будзе не „грыне“, а „грыня“, бо ў беларускай мове „е“ ўжываецца або пад націскам, або пасля націску, але „іцкі“, ці „ецкі“ — гэта няведама. Мы думаем, што расейская літаратура бліжэй да праўды, бо паходзіць яна ад людзей, якія Грынявіцкага

1) „Былое“, Энцыклёпэдыі Савецкія і інш.

2) Цытаваны ў гэтай працы Кульчыцкі.

Ігнат Грынявіцкі.

блізка зналі і больш праўдзіва назвалі яго прозьвішча. На гэтай падставе ўважаем, што прозьвішча нашага барацьбіта-вызваленца трэба пісаць — Грынявіцкі.

Весткі аб асобе і жыцці Ігната Грынявіцкага падае др. Т. Грыб у „Iskrach Skaryny“¹⁾, не паказваючы сусім — на вялікі жаль — тэй крыніцы, — з якой ён іх чэрпае, а якія і мы тут, сёе-тое дадаўшы, паўтараем паводле яго і на ягоную адказнасьць.

— Ігнат Грынявіцкі радзіўся ў 1856 г. у Меншчыне у каталіцкай сям’і, дзе яго бацька Яхім меў невялічкую гаспадарку ў вёсцы. У 60-гадох бацька Ігната з усім сямействам, якое складалася з адзінаццаціх душ, пераехаў у Горадзеншчыну, у Бельскі павет, дзе таксама займаўся гаспадаркай на вёсцы — меў невялікі фальварак. Ігнат вучыўся сьпярша ў Беластоцкай павятовай школе, якую скончыў у 1868 г. Пасьля паступіў у Беластоцкую рэальную гімназію, якую скончыў у 1875 г. і паступіў у Тэхнолёгічны Інстытут у Пецярбурзе.

Тут ён прымае чынны ўдзел у студэнскім жыцці, а ў 1879 г. засноўвае гурток, які ставіць сабе за мэту ісьці вызваляць народ пры помачы баявых арганізацыяў. Сам едзе на вёску, ідзе ў народ, у сялянскія гушчы, абходзіць вёскі і мястэчкі Беларусі, дзе сярод мясцовай інтэлігенцыі шукае сабе прыхільнікаў і аднадумцаў. Увосені таго-ж 1879 г. вяртаецца ўзноў у Пецярбург, дзе выдатна працуе ў радок расейскіх народавольцаў, якія імкнуліся да скасаваньня царызму і перабудовы Расеі на асновах моднай тады, як ведаем, фэдэрацыі.

Найбольш праславіўся наш Ігнат забойствам тагочаснага цара Александра II ў 1881 г. I.III. Бомбай, якой быў забіты цар, сьмяротна быў ранены і сам Ігнат і ў той-жа дзень у ночы, не распазнаны хто ён, памёр ад ран, маючы гадоў 25.

Ігнат Грынявіцкі быў ціхага і спакойнага характару, скромны, дабрадушны, працавіты, вытрывалы, чулы на чужое гора; адначасна маўклівы і замкнуты ў сабе; быў ён чалавек чыну; ідэалам яго было служэньне народу, служэньне ня словам, а дзелам; называў сябе Ігнат Літвіном.—

1) „Iskry Skaryny“ 1934 Nr. 3, Прага, бач. 33—35.

Гэтулькі даведваемся аб біяграфіі Грынявіцкага ў апісанні др. Т. Грыба. Ужо з гэтых, хоць даволі скупых, вестак можам зрабіць некаторыя, патрэбныя нам вывады.

Прадусім мусім сьцьвердзіць, што Грынявіцкі сапраўды быў годным спадкабярнікам беларуска-вызвольных ідэяў, пакінутых Каліноўскім. Для гэных ідэяў ён працаваў, разьвіваў іх далей, тасуючыся да варункаў свайго часу. Сапраўды, унікаючы ў працу Грынявіцкага, спатыкаем шмат у яго падобнага, а крыху і рознага, з Каліноўскім.

Грынявіцкі, як аб гэтым можна судзіць з яго біяграфіі, паходзіў так-жа, як і Каліноўскі, з беларускай абяднелай шляхты. Аб гэтым гавора яго прозьвішча, а так-жа фальварак ягонага бацькі у Горадзеншчыне. Такім чынам Ігнат наш так-жа вышаў з тэй беларускай грамадзкай клясы, якая яшчэ не цалком сполёнізавалася, якая будучы сама вольнай ад паншчыны, была найбліжэй да народу і якая яшчэ перахоўвала ў сабе традыцыі аб мінуўшчыне беларускага народу ў складзе аднаго суцэльнага палітычнага цела — Вялікага Княства Літоўскага. Вось чаму Грынявіцкі, як і Каліноўскі, будучы беларусам і працуючы для Беларусі, цалком ня знаючы літоўскай мовы, зваў сябе Літвіном.

Каліноўскі першы падняў сьцяг барацьбы за волю беларускага народу, а Грынявіцкі яго панёс далей, кладучы сваё за народ жыцьцё, як і яго папярэднік. Думаецца нам, што Грынявіцкі многа чуў і ведаў аб Каліноўскім. Трэба ведаць, што калі слаўны наш Кастусь паміраў на шыбеніцы — Ігнат меў ужо 8 гадоў і мусіў ня мала чуць аб Каліноўскім, імя якога было шырока ведама па ўсёй Горадзеншчыне. А ўзноў, калі Ігнат ужо быў барацьбітом у радок народавольцаў у Пецярбурзе, ад сьмерці Кастуся было гадоў толькі 15. Памяць яшчэ аб ім у народзе была сьвежай і Грынявіцкі, дапаўняючы свае дзіцячыя аб Кастусю ўспаміны, меў чым карыстацца і мог такім чынам здабыць аб ім поўнае паняцьце. Надта магчыма, што сьмерць Каліноўскага і яго праца была адной з галоўных прычын, якая фармавала палітычныя пагляды Грынявіцкага і якая папіхала яго на рашучую барацьбу за народ.

Шмат, як бачым, было супольнага між Каліноўскім і Грынявіцкім, але было ўжо ў гэтага апошняга і нешта цалком новае, асобнае. Абодва яны ідуць за волю беларускага народу, бязумоўна ўспамінаючы слаўную нашу мінуў-

шчыну падчас Вялікага Княства Літоўскага — дзеля-ж гэтага на'т завуць сябе Літоўцамі, — але ідуць яны да гэтага рознымі дарогамі: — Каліноўскі апіраецца аб Польшч, а Грынявіцкі — калі ўжо на Польшч ня было ніякай надзеі, — на Расею, у якой адбываўся вялікі рэвалюцыйна-народніцкі вызвольны рух, імкнучыся да перабудовы яе на падставах вольнай фэдэрацыі народаў.

І сапраўды, расейскія народавольцы імкнуліся да стварэння з Расеі вольнай фэдэрацыі вольных народаў, бо-ж дзеля гэтага ў радох сваіх мелі арганізацыі, часта больш-менш аўтаномныя, народавольцаў украінскіх, а так-жа і беларускіх. Найлепшым гэтага доказам зьяўляецца часопіс „Гоман“, якую выдавала група беларускіх народавольцаў, да якіх — як гэта відаць з апошняга артыкулу № 2 „Гоману“ — да сваёй сьмерці належыў і Грынявіцкі. „Гоман“ вышаў на трэцім-чацьвертым годзе па сьмерці яго. Ігнат наш такім чынам быў неразарвальным злучвом вызвольнай беларускай традыцыі між Каліноўскім і ягонай «Муžыскай Paudaj» і між «Гоманам», які становіць новы, далейшы этап у разьвіцці беларускай вызвольнай барацьбы і думкі.

VI. „Гомон“ і яго беларускія вызвольныя імкненні.

„Гомон“ — гэта часопіс беларускіх рэволюцыянэраў. Выдавалася яна шапіраграфскім спосабам, пісана парасейску, фармату больш-менш нармальнага сшытка; гдзе выходзіла — няведама; часопіс гэта, ясная рэч, выходзіла не легальна, а дзеля гэтага не магла падаваць свайго адрасу. Можна дагадвацца, што выходзіла яна ў Пецярбурзе, дзе быў галоўны цэнтр беларускай студэнскай моладзі.

Ведамы „Гоману“ № 2. Сам розум кажа, што калі быў № 2, дык мусіў быць і першы. Гавора аб гэтым так-жа і № 2, у якім, на пачатку першага артыкулу „Бѣлорусское революціонное обозрѣніе“ з датай 15 лістапада 1884 г., чытаем даслоўна: „Прошло около года с тѣх пор, как появился первый № „Гомона“; мы вовсе не думали обречь себя на столь долгое молчаніе, всему причиной „независящія от нас обстоятельства“, слишком измѣнчивыя в наши дни“. Успамінаецца так-жа аб № 1 «Гоману» і ў артыкуле другім гэтай часопісі: „Внутреннее обозрѣніе“. З гэтага выглядае, што мусіў быць „Гоману“ і нумар першы. Аднак покуль няма сусім пэўных вестак, што ён сапраўды быў, што хоць яго і няма цяпер нідзе, але што нехта яго бачыў, датуль абсалютнай пэўнасьці аб яго выхадзе няма, бо-ж не забываймо, што „Гоман“—часопіс рэволюцыйная, антыдзяржаўная, падпольная, дык надта магчыма, што рэволюцыянэры нашы выдалі адразу нумар другі, а аб першым успомнілі, каб нарабіць больш хлопатаў і загадак паліцыі. 50-лецьце такім чынам „Гоману“ у сёлетнім 1934 годзе больш мае падстаў, як бы мела ў мінулым, калі-б мы хацелі гэты юбілей датарнаваць да часу выхаду „Гоману“ нумару першага.

Адзін арыгінальны экзэмпляр «Гоману» нумару другога, а так-жа адзін экзэмпляр адпісу з яго знаходзіцца ў Беларускам Музэі ў Вільні. Для гэтай працы карыстаўся я адпісам.

Пасья гэтых агульных уваг аб „Гомане“ прыступім да бліжэйшага разгляду яго паводле таго парадку, у якім разложаны ў ім матарыял.

§ 1. „Бѣлорусское революціонное обозрѣніе“.

Гэтак названы першы артыкул „Гоману“. Падаём ніжэй галоўны змест яго, галоўныя мясцы цытуючы даслоўна парасейску.

— У грамадзкім жыцці Расейскай Імпэрыі — чытаем у гэным артыкуле — заўважваецца няўхільнае імкненьне да рэвалюцыі. Урад сваім гнётам гэтай рэвалюцыйнасьці толькі памагае. Апазыцыя, да якой належаць групы лібэраляў аж да тэррорыстаў, расьце і разьвіваецца. Адчуваецца патрэба супольнага гэтых груп фронту. Аднак трэба жадаць ня толькі супольнага фронту апазыцыйных да цара груп, але так-жа і самастойнасьці гэтых груп: „...приходится пожелать очень и очень многого не только в отношении совместной борьбы, но и по отношению к самостоятельному начинанию“.

Да апошняга часу, праўду кажучы, сапраўды барацьбу з царызмам праводзіць адна партыя „Народной Воли“, а іншыя групы толькі займаюцца гутаркай і крытыкай. Павінны існаваць партыі самастойныя, але яны павінны бароцца толькі разам усе. Дзеля гэтага вітаем „присоединение польской партии „Пролетариата“ к организации «Народной Воли» в их займных офіціальных аб'ясненьях в 10 № „Народной Воли“. Мы соцыялісты-Беларусы імкнемся заняць у гэтай адзінай актыўнай партыі адпаведнае да сілы нашай групы месца, каб бароцца для справы так важнай для самай Беларусі. Апрача нашай помачы «Нар. Воли» для барацьбы з урадам „мы внесем в сознание членов этой партии практическую возможность федеративной самостоятельности Бѣлоруссіи в будущем и необходимость подготовки этой самостоятельности в настоящее время“.

У прынцепах і цяпер гэта партыя стаіць „за федеративность областей Россіи“, што яна няраз выказвала; але фактычна на такую самастойнасьць можа разьлічаць „только та из областных групп“, каторая будзе рука аб руку ісьці ў барацьбе з „дѣйствующей партией“ і мець сваіх прадстаўнікоў дастатчна абзнаёмленых з меснымі патрэбамі.

Наколькі мала адно прынцыповае прызнанне „самостойнасьці абласьцей“ можа гварантаваць яе на практыцы, гэта паказвае выступленьне Тихомірова ў № 2 „Вэстніка Нар.Воли“, гдзе ён гавора аб „неумэстнасьці“ і „іскусственнасьці“ тварэньня новых нацыянальнасьцяў. Так мала яшчэ сьведамасьці аб практычнай неабходнасьці палітычнай і эканамічнай самастойнасьці «обласьцей», што аўтор гэны не пастараўся нават даказаць гэту „неумэстнасьць“ і „іскусственнасьць“, загадзя, відаць, разьлічваючы на ціхую згоду чытачоў.

Мы, ведама, за гэта на Тихомірова не наракаем, бо ён у фэдэрацыйных імкненьнях бачыць аслабленьне палітычнай проціцарскай барацьбы ў цэнтры. Тым больш гэта яму можна дараваць, што самы гарачы прапаведнік нацыянальнай фэдэратыўнасьці Драгоманов апошнім часам многа папрацаваў для пашырэньня гэтакага пагляду на фэдэралістых. Але ўсёж-дыкі Тихоміров ня мае падстаў паклікацца на «іскусственнасьць», як на доказ непатрэбнасьці стварэньня фэдэрацыяў, бо ўсе формы грамадзкага жыцьця творыць чалавек. Тым больш ня мае рацыі Тихоміров, калі Бакунін, Драгоманов і іншыя, гаворачы аб разьдзеле Расейскай імперыі на натуральныя фэдэрацыі, разам з Польшчай і „Малороссіей“, ставяць так-жа і Беларусь. Нават урад „преслѣдуюа идеал казарменнага единообразія, считается с ней (з Беларусыяй — А. С.), как с областью своеобразной и существует цѣлый ряд экономических и административных мѣр, касающихся спеціально Бѣлоруссіи. Конечно, в народѣ пока еще нѣтъ сознательнаго стремленія к федеративной независимости в том ея видѣ, как это понимает интеллигенція, но необходимость этой независимости вытекает из сознания народом своей розни от сосѣдей, эта самостоятельность вытекает из экономических и климатических условий Бѣлоруссіи, много отличных от условий других областей Россіи, из оригинальности характера самого народа“. Расейскі народ так-жа нясьведомы важнасьці палітычнай свабоды і так-жа не разумее вымагаў навучнага соцыялізма, а ня глядзячы на гэта, народавольцы дабіваюцца аднаго і другога пад сыцягам Народнай Волі іменна затым, што глядзяць шырэі на патрэбы народу і разумеюць лепей сродкі іх здаволеньня.

„Но если практическое подготовленіе почвы для федеративной самостоятельности важно для каждой области во-

абще, то для Бѣлоруссіі эта необходимость является еще болѣе настоятельной и неизбѣжной.“

Для Польшчы і Украіны гэта ня столькі патрэбна. Для сваей самастойнасьці яны маюць прыгатаваны грунт. У Беларусі з гэтым дрэнна, „что и заставляет бѣлорусскую интеллигенцію заранее позаботиться о приготовлении условий для самостоятельности страны“. Асабліва трэба старацца ўзгадаваць народную інтэлігенцыю, бо цяперашняя наша інтэлігенцыя звычайна выходзіць „из паразитнага класса поляков помѣщиков или из бюрократіи“. Нігдзе, як ведама, няма такой розніцы між народамі і інтэлігенцыяй, як у Беларусі. Вось-жа інтэлігенцыя, якая была б блізкай да паняццяў і патрэб народу, аказала-б вялікую службу пры новых варунках грамадзкага жыцця, якое наступіць пасля перавароту.

Ды — й для самай цэнтральнай партыі мясцовыя арганізацыі маюць вялікае значэнне. Пасля перавароту першай для яе задачай будзе абяспечыць рэформы, патрэбныя для народаў усіх „областей“ без вынятку. Яна павінна будзе дапасавацца да абычаяў, а так жа да эканамічных і іншых асаблівасцяў кожнай вобласці. Паляк, украінец, вялікарус, прымаючы ўчасце ў цэнтральнай барацьбе з урадамі, у пэўнай меры ўжо гэтым самым зьяўляецца прадстаўніком інтарэсаў свайго народу з увагі на сваю рэальную блізкасць да яго. Тымчасам беларус можа быць прасякнуты народнымі сымпатыямі толькі ідэйна і наўрад ці безсведамай падгатоўкі можа лічыцца пажаданым прадстаўніком сваей бацькаўшчыны і выклікаць да сябе большы давер, як цяперашняе чынавецтва. Ведама, што ўсё ідэйнае толькі тады сапраўды прыгожае і творчае, калі яно выходзіць на зямлю, калі яно бліжэй да рэальнага здзяйснення ў штодзённым жыцці. „Адумасловы плян дзеяння павінен быць дзелаю мясцовых арганізаваных групаў, якія зорка сочаць за ўсімі зменамі і эканамічнымі фактамі“ — кажа Лавров. Зусім справядліва і неабходна выбраць для сваей дзейнасьці месца, народ і мову, дзе можна дапусьціцца найменш абмылак і найбольш зрабіць добрага, гэта знача — сваю бацькаўшчыну — кажа той-жа Лавров.

Зусім ясна такім чынам, што стараннае пазнаньне мясцовых асаблівасцяў Беларусі, зразуменьне практычных інтарэсаў народу будзе карысна ня толькі для Беларусі, але

і для цэнтральнай партыі, з якой беларуская інтэлігенцыя будзе арганічна звязана пры помачы арганізацыі.

Мы знаём некулькі спробаў з боку цэнтральнай партыі арганізаваць у многіх гарадах Беларусі свае мясцовыя групы і нават друкарні. Пры гэтай пастаноўцы справы ўсе знаёмствы, усе звязкі цэнтральнай партыі павінны перайсці пад загад мясцовай беларускай партыі. Дзеля лепшага знаёмства з мясцовымі варункамі, функцыі мясцовых арганізацыяў цэнтральнай партыі будуць выконвацца лепш, бо мясцовая інтэлігенцыя, апрача плянаў цэнтральнай партыі, будзе ажыўлена сьведамасцяй інтарэсаў Беларусі і дзякуючы адзыхаванню беларускай арганізацыі ні адзін месны рух, ні адзін удар пульсу народнага жыцця ня згіне дарма для барацьбы. Гэтая пастаноўка дзейнасьці беларускай групы тым больш зьяўляецца магчымай, што цэнтральная група партыі „Народнай Волі“ дае месным арганізацыям поўную самадзейнасьць у галіне дзейняня гэтай групы, насколькі яна не перашкаджае свабоднай дзейнасьці ў цэнтры.

Адгэтуль аднак не вынікае, каб усе сілы беларускай арганізацыі кіраваць выключна дзеля працы ў Беларусь. Тут зважаць трэба з аднаго боку на здольнасьці самых сяброў арганізацыі, а з другога — на патрэбы барацьбы ў цэнтры.

Само сабой зразумела, што тыя людзі, якія дастаточныя пусьцілі карэньні ў Беларусь і дзеля тых ці іншых прычын ня могуць прыняць беспасрэднага ўчасьця ў цэнтральнай барацьбе, астануцца на бацькаўшчыне, дзе ў меру сваіх сіл будуць падгатаўляць грунт для грамадзкага абнаўленьня краю, а не здавальнацца, злажыўшы рукі, адным толькі спагадам, як гэта было дагэтуль.

„Вот основные пункты нашей программы, деталичныя подробности которой не замедлят появиться в особом издании. В последнее время возникло много своеобразных и произвольных толкований нашей программы; кроме того среди самой бѣлорусской интеллигенции образовалось много кружков, а вмѣстѣ с тѣм столько-же практических рѣшеній бѣлорусского вопроса. Радуюсь такому возбужденію вниманія к участиі родины, мы тѣм не менѣе должны заявить, во избѣжаніе всяких недоразумѣній, что всѣ они пока имѣют мало общаго с нами. Вслѣдствіе этаго мы просили бы не

судить о нашей програмѣ на основаніи толковлиц, не принадлежащих к нашей организаціи. Мы отвѣчаем лишь за то, что будет появляться в нашем органѣ, или в особом изданіи от группы „Гомона“. Что же касается наших отношеній к бѣлорусским кружкам, образовавшимся, как нам извѣстно, в нѣкоторых университетских центрах среди молодежи, то они опредѣляются нашей программой. Так как главной задачей бѣлоруссов является пропаганда федеративной самостоятельности Бѣлоруссіи, то, полагая, что лучшая часть этих кружков неизбѣжно должна будет примкнуть к нашей постановкѣ дѣла, мы постараемся завести самыя тѣсныя сношенія для болѣе близкаго знакомства з нашей программой.

В заключеніе скажем, что наша задача представляет для своего существованія много трудностей, которыя нам предстоят как со стороны инертности бѣлорусской интеллигенціи, так и со стороны косности ходячих понятій і мнѣній о федерализмѣ. Но как бы не велики были эти трудности, мы, насколько это будет в наших силах, положим первый камень для фундамента федеративной самостоятельности, Бѣлоруссіи.

Был-бы сдѣлан первый шаг, для продолженія же дѣла выступят, несомнѣнно, новыя силы с большей энергіей и увѣнчают дѣло успѣхом“.—

Гэтак выглядае змест першага артыкулу „Гомана.“ Далей будзем знаёміцца з артыкуламі наступнымі.

§ 2. „Внутреннее обозрѣніе“.

Наступны артыкул „Гоману“ — „Внутреннее обозрѣніе“ пасвячаны, як сам заглавак яго кажа, агляду ўнутранай царскай палітыкі ў Беларусі і так-жа для нас дужа цікавы. Гаворыцца ў ім аб тэй шалёнай русыфікацыі нашага краю, якую праводзілі ў нас розныя так званыя начальнікі краю — віленскія генэрал-губэрнатары.

Агульны змест гэтага артыкулу выражаны ясна ў падзаголоўку: „Новый начальник края. Искорѣненіе полонизма. Пробужденіе народнаго сознанія. Безцеремонность продажнаго писаки и новые всходы“. Бліжэй змест выглядае ў скарочаньні гэтак.

— Тотлебен*) з свайго становішча аткліканы. І добра. У сваей тупой стараннасці ён ня ведаў, што і як „искоренят“. Прыехаў новы. Сказаў мову, якіх у нас за апошніх 20 гадоў гаварылася многа. Усе яны прыракалі выкараняць у краі нашым польскасьць і насаджаць расейскасьць. Мэты аднак сваей гэнныя начальнікі краю не дапіналі, бо рабілі гэта пераважна грубой сілай. Асабліва ў гэтым адзначаўся Тотлебен, аб якога дзейнасці „нѣкоторое понятие может дать хотя бы корреспонденція из Вильны, помѣщенная в № 1 нашего органа“. Пасля Тотлебена прышоў Коханов, які так-жа сказаў праграмную мову, каторая „дышет солдатским жаром“ і так жа прыракае праводзіць русыфікацыю краю. Мова Каханова дае нам прадусім паняцце аб ступені ўлады „какой пользуются начальники Западного Края“. З гэтай мовы мы бачым, што ў Беларусі для вышэйшага начальства „закон не писан“.

Гэткім спосабам русыфікацыя ў нас адбываецца ўжо 20 гадоў, але вынікі яе нэгатыўныя. Ськіраваная проціў полёнізма, яна яго ня толькі ня выкараніла, „но напротив, дала еще больший толчек его развitiю. Католичество в этом отношении обнаружило необыкновенную живучость и упорность“. Не давала да пажаданах мэтаў ні русыфікацыйная палітыка замельная, ні школьная. Агулам — да чаго датыкалася рука абрусіцеляў, тое ставалася няжывым і такім чынам усе спробы русыфікацыі Беларусі на кожным шагу цярпелі няўдачы, не знаходзячы для сябе адпаведнага ґрунту. Ясная рэч, што ўся культурная барацьба, якая вядзецца ў нашым краі, датыча прадусім інтэлігенцыі; народная-ж гушча, замкнуўшыся сама ў сабе, астаецца бадай роўнадушнай і глухой да тых спроб, якія над ей хочуць даканаць абедзьве староны, што вядуць векавую барацьбу за панаваньне над гэтай гушчай. „Наред не воспринимает всего того, что ему навязывают, а ревниво оберегает от чужих влияний основныя черты своего быта, ожидая того момента, когда откроется возможность для широкаго развitiя всѣх начал его жизни“. Але гэта можа наступіць толькі тады, калі перастане барацьба верхніх слаёў і будзе магчымасьць шырокага развою народнага жыцця. Тымчасам урад да

народу тасуе толькі сілу. Гэткае палажэнне зачынае выводзіць з цяргнення сялян-беларусаў, якія гэтулькі працяпелі ў працягу ўсяго свайго гістарычнага жыцця.

Праўда, зямельная рэформа 1863 г., а так жа абяцанкі розных палёгкаў і прывілеяў праз некаторы час у народзе падтрымоўвалі надзею на расейскі ўрад, але пасля таго, калі ні адно з прырачэнняў урадавых ня было споўнена і калі беззямельным бедняком прышлося ўміраць з голаду, аб ранейшай сваёй пашане да ўладаў народ стаў забывацца і адносіны яго да гэтых уладаў сталі штораз-больш завастрацца. Доказам гэтага служаць сялянскія спраціўленьні проціў улады ў розных мясцох Беларусі. Да цара народ адносіцца так жа няпрыхільна. Урад жа на ўсё мае адно лякарства — ўціск, якім яшчэ больш павялічвае цяжкое палажэнне народу,

Бяручы гэта ўсё пад увагу, няможна ня цешыцца з выступленняў тых людзей, што імкнуцца сказаць слова праўды аб Беларусі. Такім напр. ёсць „Первое письмо о Бѣлоруссiи“ у заграничным „Вѣстникѣ Народной Воли“. Да гэтых выступаў можна залічыць нядаўна паявіўшаеся „Послание к Землякам Бѣлоруссам“, у якім дужа ўдатна апісаны здарэнні нашых дзён. Але ўсё гэта толькі спробы. Больш акуратна гэта зробіць наш орган, які сябе пасвяціў вывясненню крычах патрэб нашага няшчаснага краю. —

Далей у „Гомане“ йдзе аддзел карэспандэнцыяў, з якімі хоць коротка належа нам так жа пазнаёміцца.

§ 3 „Корреспонденции“.

Аддзел карэспандэнцыяў „Гомана“, зразумелая рэч менш цікавы. Аднак для поўнасьці нашага з гэтай часопісай знаёмства, збольшага пазнаёмімся і з іх зместам.

З *Двісекскага пав.* Завастраюцца адносіны зямельныя ня толькі між абшарнікамі, але і духавенствам. Так напр. сяляне арэндатары царкоўнай зямлі ў Друі, ня гледзячы, што срок арэнды скончыўся яшчэ ў 1882 г., зямлі не пакінулі, сілай аставаліся ў фальварку, карысталіся ім далей і дамагаліся бяссрочнай арэнды. Знача, „понятіе о собственности в народѣ еще не выдѣлилось окончательно из понятія владѣнія и что право по земельной собственности

еще до нынѣ у нас не кристализировалось и не отвердѣло в опредѣленных формах*).

З Слуцкага пав. Сяляне в. Затур'е вялі спор з Радзівіла-
лам за пасьбішча. Суд прысудзіў у карысьць Радзівіла.
Калі ж прышло да разгранічэньня, сяляне сілай да гэтага
не дапускалі. Прыехала рознае начальства, а сяляне стаялі
пры сваём. У выніку было чал. 20 арыштаваных. Сяляне
ўрэшце ўступілі.

З Менску. Народ распраўляецца з сваімі эксплёатата-
рамі. У сяле Залядзе, Слуцкага пав., багацела коштам ся-
лян сям'я Александровічаў, прыблудаў. Дзеля сваіх мэтай
карысталіся яны крадзежай, ашуканствам, разбоем і грозь-
бамі. Дастаўшы, так-жа грозьбай, ад абшарніцы лесу, Алек-
сандровічы сталі гнаць сялян на работу дзеля дастаўкі
дрэва. Сяляне ўзбурыліся, акружылі дом Александровічаў
і разбурылі яго, а трох Александровічаў забілі. Будзе суд.
Пэўне лагодны, бо — між іншым — сяляне прасілі ўлады,
выселиць ад іх Александровічаў, але дарэмна.

З Пецярбургу. Вышэйшае начальства зскуры лезе, каб
„предупредить развитие „крамолы“ і „вольномудства“, але
яму гэта не ўдаецца. Рэвалюцыйнасьць разьвіваецца. Усьцяж
адбываюцца арышты, часта без разбору правых ці левых.
З палітычнымі вязьнямі абходзяцца дужа дрэнна. Газэты
і журналы закрываюцца. З грамадзкай думкай улады ня
лічацца. Бібліятэкі і чытальні абавязваюць падпіскай не
выдаваць кніжак некалькі сот лепшых і найбольш попу-
лярных аўтараў. Гэта родзіць вялікую патрэбнасьць літа-
ратуры нелегальнай. Астаецца толькі пажадаць, каб паяві-
ліся Гэрцэны, каб сталі выдавацца такія популярныя органы,
якім быў „Колокол“. У верасьні вышаў нелегальна № 10
„Народнай Воли“, у якім варт адрэзаць адказ Выканаўчага
К-ту партыі „народавольцаў“ польскім соцыялістам, рэвалю-
цыйнай партыі „Пролетарыят“ „Вэтомотвѣтъс большою опре-
дѣленностью высказывается взгляд исполнительнаго К-та на

*) Аўтар гэтак цьвердзячы мыляўся, бо сяляне не затым на чу-
гой зямлі сядзелі, што ня мелі пачуцьця ўласнасьці, а іменна затым,
што такое пачуцьцё мелі і што такое іх пачуцьцё было часта і груба
крыўджана і гвалтана. А. С.

національную незалежність, при чым гэты апошні ўвсё не знаходзіць у самастойным існаванні рэвалюцыйных партый аддільных народнасцей беспольнага дроблення і несумесцімасці з найбольшай інтэнсіўнасцю барацьбы супраць агульнага ворага: забеспячэннем гэтай інтэнсіўнасці павінен служыць тэсны саюз паміж партыямі, які, па словах Ісп. Камітэта, у інтэресах рэвалюцыі столь-жа неабходны, як і поўная іх самастойнасць“.

Урад робіць сваю работу, а рэвалюцыянеры сваю. Прыдзе час, калі няволі настане канец. —

Пасля карэспандэнцыяў ідзе вялікі неазаглаўлены артыкул, які так-жа прыносіць нам шмат чаго цікавага і з якім так-жа мусімо пазнаёміцца.

§ 4. Неазаглаўлены артыкул аб нацыянальным пытанні.

Рэдакцыя „Гоману“ пасля карэспандэнцыяў памяшчае безназоўны артыкул, змест якога, як убачым, пасвячаны нацыянальнаму пытанню, які папярэджвае наступныя рэдакцыйныя ўвагі.

— Артыкул гэты ўжо даволі даўно хадзіў у рукапісе ў Пецярбурзе сярод беларусаў. Уважаючы пытанні, закранутыя аўтарам, цікавымі і важнымі, а так-жа лічачы пастаноўку іх гармонізуючай у многім з уласнымі нашымі паглядамі, змяшчаем гэны артыкул у нашым органе, жадаючы такім чынам зрабіць яго больш даступным для шырокага кола чытачоў. —

Далей ідзе гэны артыкул, якога змест у скарачаны ніжэй падаём.

— Нацыянальнае пытанне, распрацавана ўжо дастаткова тэарэтычна і знаёмае ўжо самастойнае сярод іншых грамадскіх пытанняў, паявілася ня так даўно. Практычны яго зародак адносіцца да самай глыбокай старадаўнасці, калі асобныя плямёны варожа спатыкаліся між сабой за панаванне адно над другім. Бачым мы яго і пазней у Грэкаў і Рымлян, каторыя ў імя перавагі „свайго пароды“ дапускаліся жудасных гвалтаў пад рознымі „барбарамі“, лі-

чачы іх пароду ніжэйшай і народжаных для нявольніцтва. У выніку гэтакага пагляду была няволя, тыранія і сьмерць многіх нават вялікіх народаў. У барацьбе гэтай нацыянальнай сьведамасьці яшчэ няма. Гэта ёсьць натуральная барацьба за існаваньне. Мы тут бяром за пачатак нацыянальнага пытаньня той мамэнт, калі ён паявіўся, як важны „общественный вопрос, уже испытывший на себе попытку критики. Вопрос этот в нашем смысле был выдвинут той самой вел. франц. революцией, которая претендовала на самую широкую космополитичность и которая желала облагодетельствовать все человечество невиданной свободой, выросшей на французской почве“. Французская нацыя першая прычынілася да паўстаньня сучаснага нацыянальнага пытаньня, якое ў найвялікшага нямецкага патрыёта Фіхте атрымала і тэарэтычную формулу. Ня гледзечы на гэта, нац. пытаньне дагэтуль мае ў сабе шмат аднастароннасьці і нам беларусам трэба раз назаўсёды выказацца аб ім, каб ухіліцца ад усякіх непаразуменьняў і абвінавачваньня нас у вузкім сэпаратызме.

Аднастароннасьць і вузкасьць разуменьня нац. пытаньня ў тым, што ў паняцьце нацыянальнасьці заўсёды ўносілася тэндэнцыя гвалту адной нацыі над другой і замкнёнасьць нацыяў у сваіх асабістых часта адсталых інтэрэсах. Лічачы чужыя нацыі „ніжэйшай расай“, кожная нацыя звычайна гавора толькі аб сваёй уласнай дасканальнасьці: немцы аб „нямецкім духу“, палякі аб „польскім духу“, вялікарысы аб „рускім духу“ і г. д. А гвалт называецца ўласным імем толькі тады, калі ён датыча ўласнай нацыі. Гэтае разуменьне нац. пытаньня змусіла соцыялізм да яго адносіцца адмоўна. Крытыкуючы сучасны эканамічны і палітычны строй, соцыялізм лёгічна дайшоў да прэрэчэньня нац. пытаньня, вырасшага на грунце буржуазнай свабоды: „зачём политическая свобода, когда ею пользуются те, кто угнетает нацию? Зачём национальный патриотизм, когда им пользуются для лучшей эксплуатации народных масс... Зачём во имя патриотизма эта нация будет уничтожать другую, когда в результате борьбы пострадает та или другая в лице простого народа?“ З адказу на гэтыя пытаньні соцыялізм дайшоў да поўнай нэгацыі нацыянальнага пытаньня.

Асаблівасьць аднак характару кожнага народу, яго эканамічнага і палітычнага палажэньня, кліматычныя і этнографічныя асаблівасьці краю змусілі соцыялізм значна зьмяніць сваю нацыянальную праграму. Нават сам Бакунін, сьпярша крайны вораг нац. пытаньня, у канцы канцоў прызнаваў у некаторай меры права нацыі. „Всякій народ, точно также, как всякое лицо, есть поневоле то, что он есть и имѣет несомнѣнное право быть самим собою. В этом заключается все так наз. національное право“. Нацыянальнасьць — гэта адзін з элемэнтаў разьвіцьця чалавецтва, насколькі адна нацыя не няволіць другой нацыі і насколькі разьвіцьцё гэна служыць матар'яльным і духовым патрэбам дадзенай нацыі і яе свабодзе. Бяз сьведамасьці сваёй асобы ў кожнага чалавека народ быў-бы стадай, бяз сьведамасьці сваіх асаблівасьцяў у кожнага народу такой стадай было-б усё чалавецтва.

Дзяржаўная цэнтралізацыя, што хоць і штучна зьвязала ўсе дробныя плямёны, аддаляючы такім чынам дужа шкодную для чалавецтва барацьбу гэтых плямён, адслужыла гістарычную службу і ў сваім часе мела сваё апраўданьне. Цяпер-жа, калі плямёны зжыліся між сабой да больш-менш сьведамай салідарнасьці, калі паўсталі нацыі ў сучасным разуменьні, яны ўжо, як асобы, вышлі з пад апекі пут цэнтралізацыі і стараюцца заняць у грамадзкім жыцьці адпаведнае месца, усестаронна і свабодна разьвіваючы сваю індывідуальнасьць. „Всякая нація, как и всякая личность, не только имѣет право, но и обязана защищать свою самостоятельность во всем, что не противорѣчит развитію челоѣчества вообще и каждой чужой націи в частности. Всякая поэтому нація, как бы она слаба не была, заслуживает полного признанія ея самостоятельности“... Дык няслушна цьвердзяць вузкія нацыяналісты, што народ, які ня можа абараніць сваю самастойнасьць, павінна праглынуць іншая нацыя сільнейшая. А мы думаем, што такую нацыю трэба паддзяржаць і даць ёй магчымасьць стаць на ногі дзеля таго, каб свабодна праявіць сябе. Трымаючыся гэткага пагляду, мы „считаем необходимым энергично защищать Бѣлоруссію, как от польскаго, так и от великороссійскаго насилія...“ Наша бацькаўшчына мае ўсе арыгінальныя асаблівасьці, якія прыдаюць ёй характэрную фізіяномію і самым

натуральным спосабам высоўваюць яе, як асобную галіну славянскага племя. Яна рэзка рожніцца ад сваіх суседзяў — Вялікарусаў, Палякоў і Маларусаў. Беларускі народ на працягу доўгіх вякоў, зносячы горкі свой лёс ад Палякоў і Вялікарусаў, чуе сваю арганічную лучнасьць і адрожнівае свае інтарэсы ад інтарэсаў польскіх і вялікарасейскіх.

Да ўсяго гэтага трэба прыбавіць, што Беларусь мае сваю асобную мову, якая паводле думкі дазнаных філёлёгаў, мае ў сабе шмат чаго цікавага. „Развіццё языка, конечно, д'ёло будучага, когда сама Б'ёлоруссія воспріянет духом, а это главным образом будет завис'ть от ея экономического улучшения. Заботу о нем мы оставляем любителям-б'ёлоруссам.

Вс' эти особенности Б'ёлоруссии дают право на автономную, федеративную самостоятельность в с'ем'е других народностей Россіи в будущем...”

Кажуць, што Беларусі, як і іншым народам, для гэтага трэба мець свае гістарычныя традыцыі. Вос'—жа Беларусь і гэтакі мае, а калі ня гэтулькі і яны не такія слаўныя, як у іншых народаў, дык не бяда. „В Б'ёлоруссии н'ёт исторических традицій славнаго прошлага и ей не приходится рядиться и прикрываться лохмотьями старины — она заживет во имя славнаго будущего и в этом ея преимущество. Народ сгруппируется около той интеллигенции, которая будет стоять за его насущные интересы, интересы прежде всего экономические и на этой почв'е приходится интеллигенции заложить фундамент новых традицій, традицій благотворных“.

Але можа народ так забіты, што і не патрапіць і не захаца бараніць сваіх інтарэсаў і карыстацца ў будучай фэдэрацыі аўтономіяй? І гэта не. Беларусы няраз падымаліся ў абарону сваёй рэлігіі і проціў гнёту шляхэцтва. Пры Аляксандры І яны пры помачы масавага руху ў Віцебскай губ. і ў інш. прабавалі асвабадзіцца ад паншчыны. Гэта-ж самае яны рабілі пры Мікалаю І; пры надзеле зямлёй яны трэбавалі больш справядлівасьці, былі бунты і экзэкуцыі. Сяньня беларусы так-жа энэргічную вядуць аграрную барацьбу з панамі. А гэная вонкавая прыбітасьць і незараднасьць беларуса — гэта ў яго толькі спосаб, каб скрыць свае думкі. „Всякій б'ёлорусс всегда старается показаться простаком и дураком только для того, чтобы в'ёрн'е угадать „тайное“ нам'єр'єние собес'єдника“.

Пераходзячы да беларускай інтэлігенцыі трэба сказаць, што яна, як прадстаўніца народных інтарэсаў, знаходзіцца „в потенці“ і што шмат прыдзецца працаваць, каб яна праявілася. Але яна паявіцца з тых слаёў, што стаяць блізка да народу. Гэная бел.-нар. інтэлігенцыя будзе больш іншых здольная ўзвысіцца да сучасных здабыч агульна-людзкаго поступу. „Правда, у нея не будзе того безсознательно узкаго націонализма, который называется обыкновенно «духом», — у нея не будзе „българускаго духа“, — но за то она будет проникнута сознательным народничеством... Насколько българуская интеллигенция, при всей своей инертности, заключает в себя дѣйственной силы, может служить доказательством огромный процент участников в общественной борьбѣ за лучшіе идеалы интеллигенціи в Россіи (Судзиловскій, Ковалик, Исаев, Гриневицкій и масса менѣе извѣстныхъ в борьбѣ партіи „Народной Воли“).

Бліжэйшыя-ж задачы бел. інтэлігенцыі наступныя: яна павінна разьвівацца ўсестаронна, тэорэтычна і практычна. Трэба працаваць для народу і ведаць у якім кірунку. Вялікая розніца ў тым, ці народнік інтэлігент зьверне ўсю сваю ўвагу на „развіццё българускаго языка и на развіццё българуской народной гордости и сепаратизма, или он выставит на первый план экономическое улучшение и политическое развитие страны... И так, теорія и практика, практика и теорія — обѣ параллельно, обѣ рука об руку.

„При такой постановкѣ българускаго вопроса, Българуссов нельзя было бы назвать сепаратистами, да и самыя условія борьбы настолько сближают Българуссов с сосѣдями и настолько препятствуют какой-бы-то не было замкнутости, что всякія сепаратистическія стремленія становятся рѣшительно немислимы.

„И так, мы Българуссы, так-как мы должны бороться во имя мѣстных интересов бѣл. народа и федеративной автономіи страны; мы революціонеры, потому, что, раздѣляя программу борьбы „Народной Воли“, считаем необходимым принять участіе в этой борьбѣ; (с „Нар. Волей“ мы уже связаны традиціями: Гриневицкій, бомбой котораго казнен Александр II, был одним из горячих основателей бѣл. мѣстной фракціи); мы социалисты, потому что нашей главной

цэлю являецца эканамічнае ўлучэнне краіны на пачатках навучнага сацыялізма.

„Вот основныя положення праграмы, якія ясна могуць быць вызначаныя паводле блізкай практычнай дзейнасці беларусаў.

„Нынешні гістарычны момант з'яўляецца найбольш зручным для пробуджэння Беларусі, якая пры дружнай працы і барацьбе нашай інтэлігенцыі перародзіцца для новай самастойнай жыцця і займець ганаровае месца сярод іншых федэрацый Расіі на пачатках свабоднага саюза з імі“.

Гэта-ж усё асягнецца барацьбой рука аб руку з «Нар. Воляй», каб не драбіць рэвалюцыйных сіл і ня шкодзіць як для вызвалення Расіі, так і Беларусі. Беларусы павінны з агульнай ворагам змагацца — паводле сваіх здольнасцяў — хто ў цэнтры, а хто па сёлах Беларусі. —

Гэтак выглядае агульна галоўны змест гэтага бязіменнага артыкулу.

Канчаюць „Гоман“ рэдакцыйныя ўвагі: — а) праф. Колявіч цікавіцца „Гоманам“: дзе ён выходзіць і хто ў ім працуе. Хто з ім спатыкаецца — павінен быць асцярожным.

б) Многія артыкулы і карэспандэнцыі не ўважлі ў гэты нумар „Гоману“, бо або ўстарэлі, або проста да рэдакцыі не дайшлі. Рэдакцыя просіць сваіх супрацоўнікаў пісаць, асабліва даваць весткі з розных канцоў нашай бацькаўшчыны.

в) Абвестка: прымаюцца ахвяры на пашырэнне выдавецтва „Гоману“ і арганізаванне друкарні. —

Гэтым і канчаецца другі нумар „Гоману“, аб якім тут вядзецца гутарка.¹⁾

1) Аб „Гомане“ ўдалося мне яшчэ даведацца наступнае: А. Цвікевіч некалькі гадоў таму ў Менску меў шмат аб „Гомане“ сабраўшы матэрыял. Між іншым А. Цвікевіч цвердзіць, што ёсць „Гоману“ так-жа й № 1 у Інстытуце Леніна ў Маскве, якога ён бачыў арыгінал. Фатаграфію з арыгіналу бачыў у тым-жа Інстытуце Л. Мэнке. А. Цвікевіч, наладзіўшы сабраных ім матэрыялаў, дагадваецца, што „Гоман“ выходзіў у Менску. Гэтыя весткі падаў мне Л. Мэнке, якому тут за гэта выражаю сваю падзяку. (А. С.).

VII. „Mužyskaja Prawda“ i „Гомон“.

З таго, што вышэй сказана аб „Mužyskaj Prawdzie“ i аб „Гомане“, можна ўжо аб іх мець даволі поўнае паняццё. І дзеля гэтага шмат паўтарацца тут ня будзем, хіба толькі ў меру канечнасці, а пераважна на падставе ведамых нам аб гэных часапісах вестак пастараемся зрабіць сынтэтычнае між імі параўнаньне.

Галоўная палітычна-грамадзкая мэта „Muž. Рг.“, да якой яна заклікае беларускіх сялян, гэта: пазбыцца расейскага цара, пазбыцца паноў і паншчыны, здабыць для сялян зямлю на ўласнасьць, не плаціць вялікіх і крыўдных падаткаў, служыць у краёвым войску і ваяваць толькі за волю свайго краю, калі хто на яго нападзе, мець вольнасьць трымацца тэй веры, якой трымаліся прэдкі народу і быць вольнымі людзьмі, як гэта было ўжо ў многіх, а ў многіх заводзілася, дэмакратычных дзяржавах Эўропы.

„Muž. Рг.“ заклікае беларускіх сялян да паўстаньня разам з палякамі проціў расейскага цара і проціў польскіх паноў. Палітычным сваім зьместам яна такім чынам адгараджваецца ад Расеі, як такой, з Польшчай-жа ня зрывае, а зрывае толькі з панскай, пануючай клясай.

Мэта беларускага ўчасьця ў польскім паўстаньні — здабыць вольнае і шчасьлівае жыццё, вольнае ад паншчыны і вольнае ад палітычнага польска-дзяржаўнага цэнтралізму.

У часапісе гэтым, праўда, не спатыкаем ані разу слоў: Беларусь, беларускі народ. Гаворыцца там толькі аб „нашым народзе“ агулам, гаворыцца аб „мужыкох“, аб „мужыцкай долі“, аб „мужыцкім народзе“, аб „нашым краі“. Але край гэты і народ ягоны хоць дужа агульна, дужа асыярожна, разважаецца як нешта асобнае і рознае ад Польшчы і палякоў. Заклікае гэты часапіс беларускіх сялян да паўстаньня разам з Польшчай, але з тэй, якая ідзе за „мужыкоў“ і якая гварантуе вольнасьць беларускаму народу і краю.

Словам, „Муž. Рг.“ гэта тыповы беларускі пачаткава-народніцкі часапіс²⁾. Праўда, у ім яшчэ пануюць традыцыі Вял. Кн. Літоўскага, але праз гэныя традыцыі, асабліва на тле часу яго выхаду ў сьвет, відацца ўжо зародкі новых беларускіх вызвольна-нацыянальных ідэяў. „Муž. Рг.“ гэта прадвесьніца і пачынальніца палітычна-соцыяльнага вызвалення беларускага народу, як складовай часткі ўсебаковага нацыянальнага адраджэньня ягонага, гэта ранішняя зорка на беларускім небасхіле, якая азнаймяе беларускаму народу ўсход сонца і будзіць гэты народ да долі і волі.

* * *

Думка беларускага палітычна-соцыяльнага вызвалення, засееная „Муž. Прадаў“, марна не прапала, а жыла і развівалася далей. На дваццаць другім годзе пасля выхаду яе ў сьвет, паявіўся новы беларускі палітычны часапіс „Гомон“. Часапіс гэты сапраўды ёсьць прадаўжэньнем „Муž. Рг.“ і яе дапаўненьнем.

Ідэювы зьмест „Гоману“, вылажаны цалком выразна, як мы ўжо бачылі, у артыкуле першым і апошнім — гэта барацьба за палітычную і эканамічную самастойнасьць Беларусі ў агульна-расейскай фэдэрацыі.

Першы артыкул, абгаварыўшы тактыку барацьбы беларускіх народавольцаў і іх адносіны да расейскай „Народнай Волі“ і труднасьці, якія яны ў сваіх пачынаньнях напатыкаюць, канчаецца гэтак: „Но как-бы не велики были эти трудности, мы, поскольку это будет в наших силах, положим первый камень для фундамента федеративной самостоятельности Бѣлоруссии“...

Беларускія народавольцы, як гэта відаць з „Гоману“, з боку многіх расейцаў напатыкалі нямала перашкод і сумніваў у вартасьць іх працы. Ужо тады яны нашых барацьбітоў за Беларусь страшылі нацыяналізмам і сэпаратызмам. Вось-жа артыкул аб нацыянальнай праблеме адбівае закіды, абасноўвае паняцьце нацыі агулам і беларускай у асобнасьці, а так-жа пасвойму бароніць правоў беларускага народу на палітычную і эканамічную самастойнасьць у агульна-

2) Народніцтва развівалася на працягу 30-х гадоў: ад 1860 да 1890. (Савецк. Энцыкл.).

расейскай фэдэрацыі. Вось хоць некаторыя даслоўныя выбаркі з апошняга — шырэішы зьмест якога паданы вышэй — артыкулу ў „Гомане“, які яскрава пацвярджае вышэй сказанае.

„Считаем необходимым энергично защищать Бѣлорусію, как от польскаго, так и от великороссійскаго насилія... Всѣ особенности Бѣлоруссіи дают право на автономную федеративную самостоятельность в семьѣ других народностей Россіи в будущем“...

У новаўзгадаванай беларускай інтэлігенцыі „не будет того безсознательнаго узкаго націоналізма, который называется обыкновенно „духом“, — у нея не будет — бѣлорускаго духа, — но за то она будет проникнута сознательным народничеством“...

Беларуская інтэлігенцыя павінна звярнуць сваю ўвагу не на „развіццё бѣлорускага языка и на развіццё бѣлорусской народной гордости и сепаратизма“, але яна павінна выставіць „на первый план экономическое улучшение и политическое развіццё страны... При такой постановкѣ бѣлорускаго вопроса, Бѣлоруссов нельзя было бы назвать сепаратистами... Нынѣшній историческій момент является наиболее удобным для пробужденія Бѣлоруссіи, которая при дружной работѣ и борьбѣ нашей интеллигенціи переродится для новой самостоятельной жизни и займет почесное мѣсто среди других федераций Россіи на началах свободного соглашения с ними“...

* * *

Маем мы ўжо, такім чынам, агульнае паняццё аб „Музыкай Праудзіе“ і аб „Гомане“. Для поўнасьці нашых нарысаў дакінем слоў колькі аканчальнага параўнаньня між імі.

Цэнтрам і апорай імкненьняў „Муж. Рг.“ была Польшча. Каля яе, як каля свайго ядра, мела тварыцца фэдэрацыя, — аб якой там яшчэ выразна не ўспамінаецца, — народаў быўшага Вял. Кн. Літоўскага. У „Гомане“ ўжо яўна спатыкаем ідэю фэдэрацыі, але ўжо з Расеяй, чаго вымагалі тагачасныя гістарычна-палітычныя варункі Беларусі.

„Муж. Рг.“ пісалі і выдавалі беларусы каталікі польскай культуры, а сярод беларускіх народавольцаў-гоманцаў ужо

паяўлялася беларуская інтэлігенцыя праваслаўная. Першыя йшчэ аглядаліся на Польшч і на традыцыі Вял. Кн. Літ., а другія лучылі лёс Беларусі з Расеяй і ўжо аб традыцыях Вял. Кн. Літ., калі ня лічыць Грынявіцкага, бадай ня помнілі нічога. Гэтыя інтэлігенты ўжо не называлі сябе літоўцамі, як гэта рабіў Каліноўскі і нават яшчэ Грынявіцкі, але выразна беларусамі. Яны ўжо перасталі жыць традыцыямі Вял. Кн. Літоўскага.

Можна сьмела сказаць, што на беларускіх народавольцах, што групаваліся каля „Гоману“, ці мо‘ яшчэ лепш: на самым „Гомане“ — традыцыі польскія, шляхоцкія і літоўскія адмерлі цалком. Такім чынам „Гоман“ — гэта сапраўды далейшы і зваротны пункт у беларускай палітычна-вызвольнай думцы. „Гоман“, як мы ўжо бачылі, усе беларускія землі заве беларускімі, а ўвесь народ наш беларускім і снуе выразныя думкі аб яго палітычнай, соцыяльнай і эканомічнай самастойнасьці, чаго так выразна і ў такой меры, у „Муž. Рг.“ яшчэ не спатыкаем.

Заходзіць так-жа розьніца між „Гоманам“ і „Муž. Рг.“ і што да ідэолёгічных асноваў іх. „Муž. Рг.“ — гэта часапіс, які-бы можна было сяньня назваць беларускім радыкальным і сялянскім, або народным радыкальна-дэмакратычным, а „Гоман“ — гэта ўжо часапіс з ідэолёгіяй — хоць яшчэ не марксаўскай, — але па свайму соцыялістычнай, які ў аснову будучай Беларусі кладзе, як выразна аб гэтым сам кажа, „научный социализм“.

Калі-ж урэшце ідзе аб беларускі нацыянальны элемэнт, як такі, дык яго ў „Муž. Рг.“ можна бачыць толькі ў тым, што яна была пісана пабеларуску і што бараніла палітычныя і эканомічныя правы беларускага народу.

У „Гомане“ — ж шмат больш беларускага нацыянальнага „духу“, хоць ад гэтага ён энэргічна адкараскваецца. У „Гомане“ беларускі народ — гэта народ самастойны, розны ад іншых славянскіх народаў, а так-жа мова яго, псыхіка, абычай, — усё рознае, асаблівае, беларускае. Ужо гэтка пагляд на беларускі народ сапраўды мае ў сабе нямала беларускага нацыянальнага элемэнту. Праўда, „Гоман“ ці з пракананьня, ці мо‘ з тактычных паглядаў, каб не дражніць расейскіх патрыотаў-імперыялістых, якія здараліся сярод народавольцаў, заяўляе, што Беларусь да сэпаратызму ня імк-

нецца, што справу разьвіцця беларускай мовы і культуры трэба пакінуць „любителям“, бо галоўнай мэтай бел. народавольцаў павінна быць фэдэрацыйная самастойнасьць Беларусі і эканамічны яе дабрабыт, — то ўсёждыкі гэта ўсё не зьмяняе ў ім — наадварот павялічвае — вялікую дозу беларускага нацыянальнага элементу. Сам факт разважання нацыянальнай беларускай праблемы і адгароджваньне ад беларускага нацыяналізму гаворыць аб яго існаваньні, аб патрэбе з ім лічыцца і аб патрэбе заняць да яго адпаведнае становішча.

* * *

Дык пытаем урэшце, што важнейшае для беларускага народу: „Mužyskaja Prawda“, ці „Гоман“? Здаецца, не памылімся, калі скажам, што абодва гэтыя часапісы важныя кожны ў сваім часе, у сваіх варунках і ў сваім значэньні. „Muž. Pr.“ — гэта першае зьрнё, першы пачатак беларускай палітычна-вызвольнай думкі, а „Гоман“ — гэта тэй-жа думкі прадаўжэньне. Тое, аб чым „Muž. Pr.“ пісала дужа агульна, імгліста, „Гоман“ называў па іменьні.

„Muž. Pr.“ да беларускага нацыянальнага прынцыпу як такога, да паняцця бел. народу, як нацыі, яшчэ дужа далёка. Сусім да яго блізкі „Гоман“, на які прынцып гэны ўжо насядае, хваляй сваёй яго залівае, але й „Гоман“ ад яго поўнага зразумеьня, ад яго прыняцця ў сваю палітычную ідэалёгію, яшчэ ўхіляецца і адмаўляецца.

Але нядоўга ўжо прынцып беларускай нацыі дабіваўся ў дзьверы беларускага вызваленьня, каб даць яму новыя творчыя сілы і ськіраваць беларускі народ на шлях усебаковага нацыянальнага адраджэньня і соцыяльна-палітычнага вызваленьня. Калі расейскія народавольцы, а ў іх ліку і беларускія, гінулі на царскіх шыбеніцах, тады разьлягаўся новы творчы кліч да беларускага народу слаўнага Фр. Багуншэвіча: „Не пакідайце мовы нашай, беларускай, каб ня ўмёрлі“.

Кліч-жа гэны якраз і выражае той нацыянальны прынцып, які лёг у аснову сучаснага адраджэньня і вызваленьня беларускага народу.

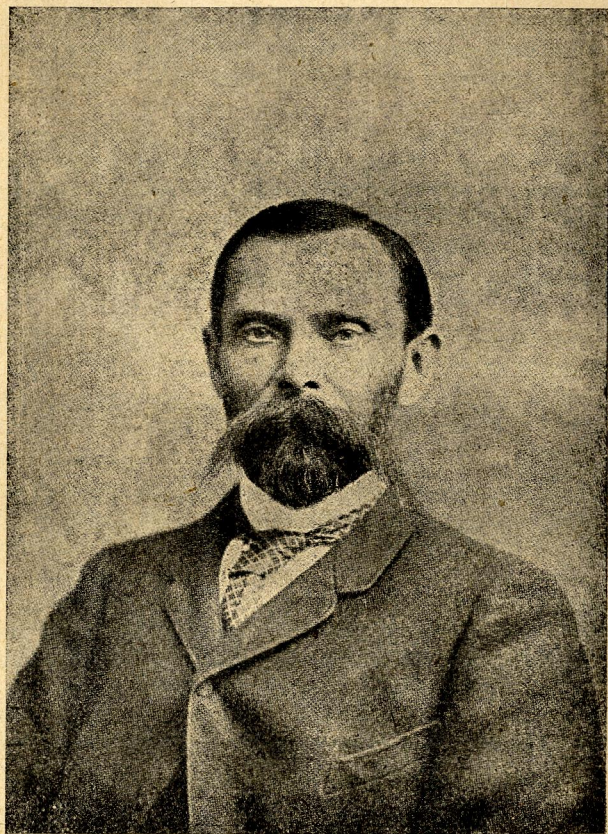
VIII. Нацыянальны элемент у беларускай палітычна-вызвольнай думцы.

§ 1. Фр. Багушэвіч.

Разважаныя намі дагэтуль кірункі палітычнага вызвалення беларускага народу ня мелі аднэй, дужа важнай прыкметы — гэта: беларускага нацыянальнага пачуцця. Праўда, кірункі гэныя імкнуліся да здабыцця для беларускага народу правоў грамадзка-палітычных, але правоў гэтых яшчэ яны ня думалі ставіць на аснове беларускай нацыянальнасці, на асновах беларускіх, самастойных, Яшчэ гэткай сьведамасці ня было ані ў Каліноўскага, ані ў Грынявіцкага, ані ў тых беларускіх народнікаў, што гуртаваліся каля „Гоману“.

Каліноўскі бароўся за грамадзкія і палітычныя правы беларускага народу, але правы гэтыя бачыў не ў асобнай, не ў нацыянальнай самастойнасці гэтага народу на ягоных землях, але ў палітычнай самастойнасці разам усіх народаў зямель быўшага Вялікага Княства Літоўскага, а да таго, — хоць свабодна і лёзна, — але злучаных фэдэрацыяна з Польшчай.

Узноў-жа Грынявіцкі, як мы бачылі, вырастаў ужо з гэткай ідэалёгіі, пакідаў яе; ён, праўда, яшчэ аднэй нагой стаяў на грунце палітычнага сьветагляду Каліноўскага, але за тое другой стаяў ужо на грунце новым, на грунце „Гоману“. Але ані Грынявіцкі, ані „Гоман“ у барацьбе сваей за палітычнае вызваленне беларускага народу прынцыпу беларускай нацыянальнасці яшчэ ня ўводзіць. У „Гомане“, як памятаем, ужо нічога не спатыкаем, што наводзіла-б нас на ўспамін Вял. Кн. Літоўскага, а проста ў ім гаворыцца аб Беларусі і аб беларускім народзе. І гэтым „Гоман“ бліжэй да беларускага народу, як „Muž. Prawdа“. Але прынцыпу беларускай нацыянальнасці, на якой можна будаваць беларускую волю і долю, „Гоман“ яшчэ так-жа ў сабе ня мае. Праўда, гоманцам, хоць яны парасейску пішуць свой часапіс,

Фр. Багушэвіч.
(1840—1900).

іхныя таварышы маскалі закідаюць, што яны сэпаратысты, але яны гораха ад гэтага бароняцца і даказваюць, што ад Расеі цалком аддзяляцца ня думаюць, бо стаяць за Беларусь у фэдэрацыі з Расеяй і што справа беларускай нацыянальнасці агулам і беларускай нацыянальнай культуры — гэта справа можа якіх аматараў, а не паважных палітычных дзеячоў. І тут, як бачым, сьведамасці беларускага нацыянальнага прынцыпу, на якім трэба было-б будаваць самастойнасць Беларусі, яшчэ нямашка.

Вось-жа, у параўнанні з беларускімі народнікамі часу Каліноўскага і часу гоманцаў, у справе беларускай агулам, а гэтым самым і ў справе беларускай палітычна-вызвольнай думкі, важны і рашучы робіць шаг наперад Фр. Багушэвіч. Гэты ягонь шаг мае пераломнае і прынцыповае значэнне.

Жадаючых бліжэй пазнаёміцца з Багушэвічам, адсылаю да маеі аб ім кніжыцы¹⁾; тут-жа пастараюся ў кароткіх словах сказаць аб гэтым вялікім беларусе тое, што дагэтуль аб ім ня было ведама і што беспасрэдна адносіцца да гэтай маеі працы.

Радзіўся Фр. Багушэвіч у 1840 г., але не ў Кушлянах, Ашмянскага пав., як дагэтуль думалася, а ў Сьвіранах, Сьвянцянскага пав. Скончыў праўны Ліцэй у Нежыне, займаў праўныя пасады ў глыбі Расеі, а каля 1884 г. асеў настала ў Вільні і займаўся адвакатаў пераважна сярод беларускага сялянства. Працаваў так-жа нямала пяром. Пладом гэтай працы, апрача шырока ведамых „Дудкі“ і „Смыка“ і апрача дагэтуль нядрукаваных: „Скрыпкі“ і „Тралялёначкі“, меў так-жа быць беларускі слоўнік, для якога Багушэвіч быў назбіраўшы шмат матар’ялу²⁾. На вялікі жаль, гэны

1) A. d. Stankiewicz — Francisz Bahusiewicz, jaho życie i tworczasc. U tryccytna ułodki smierci (1900—1930). Wilnia, 1930.

2) „Sw. pam. Franciszek Bohuszewicz, dydaktyczny wierszopis bialoruski, literat, ludoznawca, filantrop, ziemianin z gubernii Wileńskiej, urodził się w Swiranach w roku 1840, nauki gimnazyalne pobierał w Wilnie, z kolei studiował matematykę i przyrodoznictwo we wszechnicy petersburskiej, wreszcie skończywszy świetnie liceum prawnicze w Nieżynie zajmował posady rządowe w gębi cesarstwa, a około roku 1884 osiadł w Wilnie na stałe i trudnił się adwokaturą, przeważnie w sferze ludu, dla którego mając szczególną miłość bratnią, poświęcał swe wytrawne pióro. Owocem tej pracy były gawędy: „Dudka” pod pseudonimem Macieja Buraczka, „Smyk” pod pseudonimem Szymona Reuki i „Tralalnoczka”. Miał też wydać poemat

багаты матар'ял, сабраны Багушэвічам да беларускага слоўніка, як і іншыя яго розныя матар'ялы і дакумэнты, відаць, прапалі ў дзяцей яго, ці мо' зайздросна хаваюцца імі дзе ў куфры ад беларусаў, да якіх адносіны іх цалком іншыя, як іх вялікага ў беларускім адраджэньні бацькі.

Адносіны-ж гэтыя Багушэвіча да справы беларускай сапраўды асаблівыя. Справе гэтай ён уліў душу беларускую, бо ён першы надаў ёй беларускі нацыянальны характар у сучасным разуменьні. Праўда, Багушэвіч увёў гэты беларускі нацыянальны прынцып у літаратуру, бо-ж ніякай беларускай палітыкай ён не займаўся, аднак значэньне гэнага яго нацыянальнага прынцыпу так вялікае і шырокае, што адносіцца яно да ўсяго беларускага адраджэньня, а знача і да справы палітычнага вызваленьня беларускага народу.

Дык прыгледзімся-ж бліжэй, у чым для нас асаблівае значэньне Багушэвіча. А вось у чым. Праўда, гадоў бязмала сто прад Багушэвічам, ужо паявілася першая ластаўка беларускай літаратуры ў жывой мове народу, якой была «Энэіда». Пасля гэтага па беларуску пісаў Паўлюк Бахрым, паявіўся беларускі літаратурны твор „Тарас на Парнасе“, пісалі пабеларуску Баршчэўскі, Рыпінскі, Чэчат, Каліноўскі, Дунін-Марцінкевіч і інш. Але ў творах гэтых, пісаных сучаснай беларускай мовай, спатыкаем то жарты з беларуса, то навуковыя разважаньні над беларусам, над яго бытам і мовай, то спагадлівасьць беларусу ў яго цяжкім жыцьці то ўрэшце некаторыя з твораў гэтых прадстаўляюцца нам, як творы беларускага прыгожага пісьменства, але ня было, ў іх аднаго найважнейшага — гэта сьвядомага беларускага нацыянальнага пачуцьця. Гэтую часьціну, цалком прынцыповую, істотную для нас, увёў у беларускую літаратуру

„Skryпка” i inne rzeczy, a głównie „Słownik białoruski”, do czego zgromadzał obszerny materiał; lecz siły, wyczerpane pracą, nie dopisały i po ciężkich cierpieniach zgaś w Bogu 18 kwietnia 1900 r. w rodzinnym folwarczku Kuszanach (powiat Oszmiański), pochowany na cmentarzu parafialnym w Żupranach przy wielkiem zebraniu opłakującego go ludu i liczного obywatelstwa.

Aleksander Jelski.”

(Kalendarz 1902. R.-K. T-wo Dobroczyńności w Petersburgu).

Цэнную гэту вестку аб Багушэвічу, узятую з успомненага календара, даў мне Кс. Ул. Талочка, за што яму выражаю тут падзяку. (А. С.).

і агулам у беларускі адраджэнскі рух — Фр. Багушэвіч. А даканаў ён гэтага першы, у сваёй слаўнай прадмове да „Дудкі“ і часткова да „Смыка“, звараचाючы ўвагу нашага народу на тое, што ён беларускі народ, асобны ад іншых, бо беларуская яго мова і той край, дзе жыве ён так-жа Беларусія завецца. Да новага, да сьведама-нацыянальнага жыцця клікаў Багушэвіч беларускі народ, намаўляючы яго трымацца пры гэтым роднай беларускай мовы, як душы нацыянальнай, як азнакі жыцця народу. «Шмат было такіх народаў — кажа Багушэвіч у прадмове да «Дудкі», — што страцілі найперш мову сваю, — так як той чалавек прадскананьнем, катораму мову займе, — а потым зусім замёрлі. Не пакідайце-ж мовы нашай беларускай, каб ня ўмёрлі!». Знача, мову беларускую, як той сродак, праз які можна абудзіць увесь беларускі народ да нацыянальнага жыцця, Багушэвіч ацаніў належна. Такім чынам Багушэвіч сваім літаратурным творствам, якое мае на мэце усебаковае духовае і матар'яльнае адраджэньне беларускага народу, „кладзе магутны камень пад рух беларускі і зьяўляецца духоўным бацькам беларускага адраджэньня. Ён — першы ўсенародны беларускі правадыр і першы беларускі нацыянальны пясняр рэвалюцыянэр“¹⁾. „Першае сапраўднае выяўленьне беларускае ідэі — кажа Ал. Цьвікевіч, — і сьвядомае зацьверджаньне яе, як ідэі не провінцыяльна-польскай і не провінцыяльна-расейскай, а самастойнай, незалежнай ад таго ці другога боку, адносіцца да дзейнасьці Фр. Багушэвіча“²⁾.

Звараचाючы такім чынам у сваёй літаратурнай творчасьці ўвагу беларускага народу на яго нацыянальнасьць, на яго нацыянальную культуру і родную мову, а так-жа і на яго цяжкое соцыяльнае палажэньне, рознае ад пануючых клясаў і ўрадоўцаў чужынцаў, Багушэвіч гэтым самым і справу палітычнага вызваленьня беларускага народу ськіраваў на новы, ужо сапраўды беларускі нацыянальны шлях. Фр. Багушэвіч скончыў назаўсёды з беларуска-польскім народніцтвам Каліноўскага і з народніцтвам беларуска-ра-

1) М. Гарэцкі — Гіст. Бел. Літаратуры. Вільня. 1920. (Гл. разьдзел аб Багушэвічу).

2) А. Цьвікевіч — „Западно-Руссизм“. Менск 1929. Бач. 184—187.

сейскім гоманцаў, а пачаў і стварыў народніцтва беларускае нацыянальнае¹⁾ і паказаў самастойныя дарогі беларускага нацыянальнага адраджэння агулам і нацыянальна-палітычнага вызвалення.

§ 2. Адам Гурыновіч.

Першым і годным спадкабернікам беларускага нацыянальнага народніцтва па Ф. Багушэвічу, а так-жа далейшым колцам у ланцугу беларускай палітычна-вызвольнай думкі, быў Адам Гурыновіч. Пазнаёмімся з ім крыху бліжэй.

Радзіўся ў 1869 г. у двары сваёй маткі Кавалёх, Вялейскага пав. Бацька яго — беларускі апалчаны шляхціц, а матка — полька. Дом Гурыновічаў авеены быў лібэралізмам і дэмакратызмам. Вучыўся малады Адам сьпярга дома, а пасля ў віленскай рэальнай гімназіі, па сканчэнні якой уступіў у Пецярбургскі Тэхнолёгічны Інстытут. Пайшоў ён, як бачым, шукаючы навукі, па тэй-жа дарозе, што і Ігнат Грынявіцкі. І той, як памятаем, сьпярга беластоцкі рэаліст, а пасля пецярбургскі студэнт-тэхнолёг. У Інстытуце Гурыновіч спэцыяльна займаўся справай палепшання паравозаў. У гэтым кірунку быў ён быццам ужо на дарозе да важных і цікавых навуковых вынаходаў. На жаль, навуковыя яго рукапісы разам з часьцяй іншай літаратуры, зьнішчаны перад адным з паліцэйскіх вобыскаў.

У 1893 г. за прыналежнасьць да рэволюцыйнага руху, за праводжаньне ідэяў беларускага нацыянальнага народніцтва, Гурыновіча расейскія царскія ўлады арыштавалі. Здарылася гэта ў Вільні, у ўласным Гурыновічаў доме, пры вул. Пірамонт № 22. Пагоршылася справа, калі сярод яго папераў паліцыя знайшла напісаны Гурыновічам беларускі верш, у якім ён кліча беларускі народ прачнуцца і ськінуць з сябе царскае ярмо. Арыштаваны Гурыновіч апынуўся ў Петрапаўлаўскай крэпасьці ў Пецярбурзе, у якой, прабыўшы блізка год, моцна заняпаў на здароўі; дзеля гэтага быў

1),...Ідеологом освобождения Белоруссии через национально-культурное самоопределение белоруссов и родоначальником новейшей белорусской литературы явился сын бедного шляхтича Богушевич"... (Мал. Сов. Энц. 1930 т. I. Белоруссия).

Адам Гурыновіч
(1869—1894).

звольнены пад надзор паліцыі ў двор свайго бацькі, Крыстынопаль, Сьвянцянскага пав., дзе пасяля колькіхдзён за-хварэў на чорную воспу, прывезеную з паўночнай сталіцы, і памёр 14-га студзеня 1894 г. Паліцыя зорка сачыла Гурыновіча, ня верачы, што памёр. І толькі матка Адама, як цвёрдзяць сваякі ягоныя, пераканала паліцыю, паказваючы на нябошчыка, як на ахвяру паліцэйскага і царскага прасьледу. Пахаваны Гурыновіч у Крыстынопалі, у фамілійных грабніцах.

Яшчэ ў апошняй хвіліне свайго жыцця, маючы надзею перамагчы страшэнную хваробу, снаваў Г-ч пляны будучае працы на ніве роднага краю, з думкаю будзіць і клікаць да жыцця беларускі народ.

Гурыновіч пісаў пабеларуску вершам і прозай, перакладаў на беларускую мову вершы і прозу польскіх і расейскіх пісьменьнікаў, а так-жа збіраў беларускія этнографічныя матар'ялы. Частка літаратурнай спадчыны яго знаходзіцца ў Беларускам Музеі ў Вільні, а асабістая карэспандэнцыя знаходзіцца ў сваякоў Гурыновіча¹⁾.

Шкада, што літаратурная спадчына Гурыновіча так доўга марынуецца ў Бел. Музеі ў Вільні. Выданая друкам, яна ў значнай меры прыслужылася-б да ярчэйшага асьвятленьня асобы аўтара, як барацьбіта за беларускае нацыянальна-палітычнае вызваленьне згодна з думкай Багушэвіча. Аднак і з тых твораў Гурыновіча, якія ўжо надрукаваны, відаць выразна, што ён — гэта сапраўды ідэовы наступік Багушэвіча, цалком пераняўшы яго думкі аб беларускім нацыянальным вызваленьні.

Гісторык беларускай літаратуры М. Гарэцкі цвёрдзіць²⁾, што Ад. Гурыновіч належыў да складу рэдакцыі „Гоману“. А з гэтага сам сабой напрашваецца вывад, што апрача Багушэвіча, меў на яго ўплыў так-жа і „Гоман“. Вось-жа да рэдакцыі „Гоману“ Гурыновіч належыць ня мог, бо меў тады толькі 15 гадоў, але мог ён спатыкацца з гэным часапісам, тайна пашыраным, і сапраўды мог гэтак паддавацца яго ўплыву. Сусім магчыма, што Гурыновіч стаўся народа-

1) Усе паданія вышэй весткі аб Ад. Гурыновічу зацэрпнуты з наступных крыніц: „Бел. Звон“ № 3, 1921 г., „Бел. Крыніца“ № 12, 1934, „Шлях Моладзі“ № 3, 1934 і „Калосьсе“ кн. 1, 1935.

2) М. Гарэцкі — Гіст. бел. літаратуры. Менск, 1924, бач. 247.

вольцам дзякуючы „Гоману“ і тым беларусам народавольцам, што каля „Гоману“ групаваліся. Але той факт, што Гурыновіч быў ужо ня толькі народавольцам-гоманцам, але прадусім беларускім нацыянальным народавольцам, — гэта ўжо заслуга Багушэвіча.

Аб тым, што Гурыновіч сапраўды быў беларускім народавольцам, які ўжо апіраў сваё народавольства на прынцыпе беларускай нацыянальнасці, сьведчыць выразна вось гэты ягоны верш „Да Мацея Бурачка“:

„Дзякуй табе, браце Бурачок Мацею,
За тое, што ў сэрцы збудзіў ты надзею.
Што між братоў нашых знаходзяцца людзі
З кахаючым сэрцам і баляшчай грудзай.
Дзякуй табе, браце, і за тые словы,
Што ўспомнілі звуки нашай роднай мовы.
Бяры, браце, дудку, наладзь і жалейку,
Няхай песень смутная ідзе ў калейку
І будзіць у сэрцах мысьль аб лепшай далі,
Якой мы ня зналі дагэтуль ніколі“.

Шмат так-жа ў гэтым сэнсе дае нам сьвятла і другі, ськіраваны да беларуса, верш Гурыновіча „Што ты сьпіш мужычок“. Тут заклікае аўтар „мужыка“, за прыкладам іншых такіх-жа „мужыкоў“, устаць, глянуць на сябе і запытацца: хто ён, хто такі?

Наракае ў тым-жа вершы Гурыновіч на маскоўскага цара за ягоныя чужацкія „Букі-азы“, якіх прыказаў вучыць беларусаў „бярозкай“:

„Хаця скрось настаўляў
Вучылішч, гдзе вёска
„Букі-аз“ — наказаў
Навучаць бярозкай;
А раднога слаўца
Ніхто і ня чуіць,
Толькі так малайца
Саўсім ён сапсуіць“.

А ў вершы „Што за звук ды так громка раздаўся“ — кажа Гурыновіч, што „звук“ — гэта стогн, і што

„...гэты стогн быць ня можа,
Каб з грудзі ён выходзіў аднэй, —
То ўвесь наш народ гэтак стогне
Над няшчаснаю доляй сваей“.¹⁾

Ясна такім чынам, што Адам Гурыновіч — гэта верны паслядоўнік Багушэвіча, гэта беларускі палітычны вызваленец, які волю і долю беларускага народу за прыкладам Багушэвіча бачыць у развоі прынцыпу беларускай нацыянальнасці.

§ 3. Беларуская Соцыялістычная Грамада.

Узбуджаную Фр. Багушэвічам думку беларускага адраджэння і вызвалення на прынцыпе беларускай нацыянальнасці першы падхапіў, як мы бачылі, Ад. Гурыновіч, які для гэтай думкі рабіў, што мог і што рабіць у тагочасных варунках было можна. Але завялікая гэта думка, каб для яе здзейснення ды маглі што значнае даканаць адзінкі. Тут ужо апрача сьведамасці, апрача праканання, патрэбна так-жа арганізаваная грамадзкая сіла.

Вось-жа думка, зроджаная Багушэвічам, што да вызвалення народу ідзеца прадусім праз нацыянальную сьведамасць, нацыянальную культуру, хутка спаткала для сваёй рэалізацыі ўжо не паасобныя адзінкі, але і арганізацыю. Першай такой арганізацыяй была Беларуская Соцыялістычная Грамада. Гісторыя яе ў агульных словах наступная.

У канцы XIX ст. ў Пецябурзе сярод студэнтаў былі сьведамыя беларусы, якія ўжо думалі аб патрэбе беларускай нацыянальнай палітычнай арганізацыі. Адным з выдатных гэтых беларусаў студэнтаў ад 1896 г. быў там Вацлаў Іваноўскі, цяперашні прафэсар у політэхніцы ў Варшаве. Ад 1896 г. да 1902 ужо ў Пецябурзе існаваў кружок беларусаў студэнтаў, настроеных рэвалюцыйна і соцыялістычна. Кружок гэты, хоць яшчэ тады ня меў формы арганізацыйнай, фактычна быў пачаткам, як убачым далей, Бел. Соц. Грамады²⁾.

У тым-жа Пецябурзе 1902 г. студэнская беларуская рэвалюцыйная моладзь заснавала арганізацыю пад назовам

1) Усе тры ўспомненыя вершы надрукаваны ў „Бел. Звоне“ № 3, 1921.

2) З лісту праф. В. Іваноўскага да аўтара гэтай працы 16.XI.34.

«Круг беларускай народнай прасьветы». Арганізацыя гэта займалася распаўсюджваньнем друкаваных заганіцай беларускіх друкаў, а так-жа рабіла ўжо пачаткі беларускага выдавецтва і ў Расеі. Гэта яе захадамі былі надрукаваны: „Вязанка“, „Калядная Пісанка“ і адбіты на цыклястылю часопіс „Свабода“.

Зімой таго-ж 1902 г. частка моладзі з успомненай арганізацыі заснавала «Беларускую Рэвалюцыйную Партыю». Праграмы гэта партыя ня мела. Яна займалася прадусім распаўсюджваньнем сярод беларусаў па гарадох і на сяле Багушэвічавых твораў і агулам беларускіх друкаў.

У тым-жа 1902 г. гэта партыя перахрысьцілася на „Беларускую Рэвалюцыйную Грамаду“. У 1903 г. „Грамада“ адбыла першы свой зьезд, на якім пастанавіла дабівацца краёвай аўтаноміі для Беларусі, з соймам у Вільні, і перадачы сялянам бяз выкупу панскай, казённай і інш. зямлі. На гэтым зьездзе Рэв. Грамада пастанавіла ўрэшце назвацца „Беларускай Соцыялістычнай Грамадой“.

У студзені месяцы 1906 г. Бел. Соц. Грамада адбыла другі свой зьезд, на якім шырока была абгаворвана справа зямельная і прынята ў гэтай справе праграма соцыяльнай дэмакратыі. У пытаньні палітычным зьезд пастанавіў бароцца за перабудову Расеі на асновах фэдэралізму, падчыркуючы ў першую чаргу аўтаномную Беларусь, сфэдэраваную з Літвой, Латвіяй і Украінай.

Далейшая арганізацыйная праца БСГ дзеля паліцэйскага прасьледу наперад фармальна бадай не пасунулася сусім. Затое фактычна ў нутры яе далей кіпела праца. БСГ выдала рэвалюцыйнага і палітычнага зьместу беларускія ўлёткі і брашюры і шырыла іх сярод беларускага пролетарыату і сялянства. Захопленнае рэвалюцыйным рухам беларускае сялянства, дзякуючы працы сярод яго БСГ, засыпала першую й другую Дзяржаўную Думу прыгаварамі і наказамі патрабуючымі зямлі, аўтаноміі Беларусі, нацыяналізацыі школы і г. д. Урэшце БСГ ад працы вузка партыйнай перайшла да беларускай працы агульна-нацыянальнай. Пладамі гэткай яе працы пасьля „Муžыскай Прауды“, „Гоману“ і „Свабоды“ — быў чародны беларускі часопіс „Наша Доля“ і пасьля „Наша Ніва“, а так-жа праца агулам на грунце беларускага выдавецтва. Праца-ж БСГ партыйная і рэвалю-

цыйная змушана была схавацца ў падполье. І гэтак працавала БСГ аж да выбуху сусветнае вайны і вялікай расейскай рэвалюцыі¹⁾.

Урэшце ў кастрычніку 1917 г. Бел. Соц. Грамада адбыла трэці зьезд. Тут ужо зазначыўся ў грамадаўцаў разлом. Левая часць яе адышла ў камуністы. Рэшта-ж БСГ далей вяла сваю беларускую соцыяльную і палітычную працу на карысьць беларускага народу, кладучы асаблівыя заслугі пры скліканьні Ўсебеларускага Кангрэсу ў 1917 г., пры абвешчаньні 25.III.1918 г. незалежнасьці Беларусі і пры спробах зрэалізаваньня гэтай незалежнасьці.

Але тут мусім зазначыць, што гэтыя заслугі належаць ня ўсім грамадаўцам, а толькі лепшай, патрыятычнай часьці яе.

На пункце справы сувэрэннай незалежнасьці Беларусі ў улоньні БСГ йшоў заядлы бой, які ў тым-жа 1918 г. скончыўся падзелам яе на соцыялістаў дэмакратаў, на соцыялістаў рэвалюцыянераў і на соцыялістаў фэдэралістаў. Гэты падзел БСГ раўняўся яе ліквідацыі. Пасьля гэтага падзелу БСГ існаваць перастала.

Бліжэйшых прычын паўстаньня Бел. Соц. Грамады бязумоўна трэба шукаць прадусім у Багушэвіча, які сваімі беларускімі творамі, будзячымі беларускі народ данацыянальнага жыцьця, меў вялізарны ўплыў на тагочасную беларускую студэнскую моладзь. Уплыў гэты Багушэвіча прычыніўся ня толькі да паўстаньня „Грамады“, але так-жа — і можа прадусім — надаў ёй беларускі нацыянальны характар.

Калі-ж узноў ідзе аб самую арганізацыю Бел. Соц. Грамады, дык так-жа важную — калі не рашаючую — роль у яе лёсе адыграла ППС — Польская Партыя Соцыялістычная. Вось што аб гэтым піша сябра «Грамады», беларускі паэт Алесь Гарун (А. Прушынскі):

„Праца ППС была ні зусім чужою і для беларусаў. Шмат хто, асабліва з першых яе працаўнікоў, быў родам з нашага краю. У Вільні заўсёды была арганізацыя ППС і выходзіў партыйны орган, і ў ёй-жа адбыўся ІІІ зьезд партыі. *Яе працай быў паложаны пачатак беларускага соцыялістычнага руху* (падч. А. С.), бо працуючы сярод нашага

1) А. Бурбіс — Беларуская Соцыялістычная Грамада ў першым пэрыядзе яе працы („Беларусь“, Менск 1924, бач. 177—181). Малая Советская Энциклоп. 1930, т. I, Белоруссия.

работніцтва і сялянства, партыя старалася разбудзіць у іх нацыянальнае самапачуццё. Гэта рабілася як на моцы пастановы III з'езду „каб у стасунках з проціў-урадавымі групамі другіх народаў... старацца будзіць у іх сэпаратыстычныя імкненні“ для супольнай барацьбы з царызмам, так і дзеля таго, што многія члены ППС — беларусы, толькі ў яе радах пачаўшы працу, задумаўшыся мо' у першы раз нэд нацыянальным пытаньнем, пачулі і пазналі, хто яны такія.

Частка гэтых, у лоне ППС пазнаўшых сябе соцыялістаў, увайшла потым у склад тых дзеячоў, якімі заложана была першая беларуская соцыялістычная партыя „Беларуская Соцыялістычная Грамада“¹⁾.

Як бачым, уплыў ППС на БСГ быў вялікі. І гэта сусім зразумела: пачынальнікамі беларускага адраджэнскага руху, у першую чаргу, дзякуючы гістарычным і соцыяльным варункам беларускага жыцця, былі беларусы каталікі, беларусы культурна збліжаныя да палякоў. Вось-жа гэтым прадусім, а так-жа опозыцыйнасьцяй да царскага ўраду адных і другіх, тлумачацца гэныя адносіны між ППС і БСГ.

Як паказвае сама назова, БСГ трымалася ідэолёгіі соцыялізму. Аднак мыляўся-б той, хто ў сябрах гэнай арганізацыі жадаў-бы бачыць прававерных соцыялістаў-марксыстаў. Быць можа, што ў думцы, у паглядах не адзін сябра БСГ сапраўды гэтакім сябе лічыў, але ў працы сваёй гэтага не паказваў, бо й ня было дзе гэтага паказваць. Соцыялізм сяброў БСГ выражаўся толькі ў тым, што многія з іх былі беларускімі рэвалюцыянэрамі, бароліся за соцыяльную справядлівасьць і нацыянальныя правы сярод беларускага народу і ў зямельную сваю праграму ўводзілі пункты ў дусе соцыяльнай дэмокрацыі. У сутнасьці рэчы БСГ была беларускай патрыятычнай рэвалюцыйнай арганізацыяй, а не соцыялістычнай. Гэтак характэрызуюць яе Турук, Агурскі²⁾ і інш.

Але гэта ўсё між іншым. Нам тут ідзе аб аснаўную характэрыстыку Грамады, як беларускай палітычна-вызвольнай партыі. Вось-жа трэба адцёміць, што ў гэтым сэнсе Грамада на першы пагляд бадай нічым ня рознілася ад бе-

1) А. Прушынскі — 25-я гадаўшчына ППС. („Вольная Беларусь” № 36, 1917).

2) А. Турук — Белорусское движение, Москва 1921. Агурскі, прыточваная вышэй праца: 103—110.

ларускіх народавольцаў-гоманцаў, бо-ж і яна, як і гэныя, баролася толькі за фэдэратыўную перабудову Расеі, толькі за аўтаномію для Беларусі¹⁾. Гэтак сапраўды здаецца на першы пагляд, але калі да справы прыгледзіцца бліжэй, дык лёгка кідаецца ў вочы між БСГ і гоманцамі вялікая прынцыповая розніца. Розніцай тут зьяўляецца беларускі нацыянальны элемент Грамады. Не здарма-ж на рубяжы думак гоманцаў і БСГ стаў такі чалавек, як Фр. Багушэвіч. Зроджаны ім прынцып беларускай нацыянальнасці ўсёй сілай адбіўся і на думках, і на працы, і на ідэалёгіі БСГ, у якой беларуская нацыянальнасць мела сапраўды прынцыповае значэнне.

Пэрыяд Бел. Соц. Грамады, такім чынам, гэта новы вялікі шаг уперад у беларускай палітычна-вызвольнай думцы.

§ 4. „С в а б о д а“.

Пасьля „Муз. Прауды“ і „Гоману“, як ужо выжэй успаміналася, быў часопіс „Свабода“. Часопіс гэты шчыльна лучыцца з дзейнасьцой БСГ. Ведаем аб ім дужа мала. Вось-жа затым, што сваім зьместам „Свабода“ зьяўляецца ўжо, як і дзейнасьць БСГ, друкам беларускім нацыянальным, і што дзякуючы праф. В. Іваноўскаму маю аб ёй крыху нязнаных дагэтуль вестак, пасьвячаю ёй гэтых некалькі ўваг.

„Свабода“ паўстала сярод пецярьбурскай беларускай моладзі ўзімку 1899—1900 г.²⁾ Быў адбіты толькі адзін нумар з васьмёх бачынаў. Фармат вялікага (канцэлярскага) аркуша паперы. Нумар гэты „Свабоды“, пісаны адручна, адбіты быў на цыклёстылі (прылада, падобн да сьнянешняга ротатара).

1) Праўда, у вышэй прыточваным тут лісьце праф. В. Іваноўскага спатыкаем цвёрджаньне, што БСГ мела ўжо беларускія палітычна-незалежніцкія ідэалы. „Думка аб сувэрэннай незалежнасьці Беларусі—піша праф. В. І. паўстала ў 1899—1900 г. сярод сяброў Бел. Рэвалюцыйнай, а пасьля Бел. Соц. Грамады. Пашырылася гэта думка аканчальна ў 1904—5 г... Трэба сказаць, што напіралі на неабходнасьць памяшчэньня незалежнасьці ў палітычнай праграме „Грамады“ тагдышнія прыяцелі ППС-ы. У тым ліку нябошчык М. Сулькевіч і Язэп Пілсудзкі.“ Усе іншыя аднак дадзеныя аб БСГ бачаць у ёй толькі ідэал Беларусі аўтаномнай у Расейскай фэдэрацыі. Надта аднак магчыма, што сярод сяброў БСГ былі ўжо і беларускія незалежнікі.

2) Гэтак цвёрдзіць праф. В. Іваноўскі; мне-ж здаецца, што „Свабода“ паўстала якімі двума гадамі пазьней. Магчыма, што ў 1899—1900 выдаваць „Свабоду“ паўстала толькі думка, зрэалізаваньне якой пазьней наступіла.

У рэдакцыі прымалі ўчасьце: Вацлаў Іваноўскі і Іван Луцкевіч. Памагаў у выданьні так-жа Лявон Малецкі з Вільні, тады ППС. Першую бачыну вельмі прыгожа напісаў адрукі тады студэнт, а цяпер інж. архітэкт Уамуальд Мільлер, так-жа ППС,

Цыклёстыль быў куплены за грошы Вацлава Іваноўскага. Аддаў ён на гэта ўвесь свой летні заробтак з практыкі. Помог консьпірацыйна гэту прыладу купіць М. Міхаловіч, ППС, тады студэнт, а цяпер прафэсар Варшаўскага Унівэрсытэту.

Далейшыя бачыны „Свабоды“ былі напісаны і адбіты ў Лябёдцы, Лідзкага пав., у двары бацькоў В. Іваноўскага. Пісаў іх адрукі Вінцук Валэйка з Лідчыны, тады гімназіст, а цяпер горны інжынер. Адбівалі два браты Іваноўскія: Тадэуш Іваноўскі, цяпер прафэсар унівэрсытэту ў Коўні і Вацлаў, а так-жа два браты Валэйкі з Лідчыны, апроч Вінцука. Адзін з іх — Антон Валэйка — цяпер інжынер тэхнолёг. Адбітых „Свабоды“ было 200 штук.

У зьмест гэтага часапісу між іншым уваходзілі: уступны артыкул на тэму палітычную; другі артыкул аб асобнасьці беларускага народу ў параўнаньні яго з народамі суседнімі. Быў так-жа і вось гэтка верш «Мужыцкая Доля»:

„Цяжка жыць, трудзіцца,
Калі няма долі,
Жыта не радзіцца
На мужыцкім полі.
З капы умалоту
Ня болей асьміны
І еш хлеб за работу,
Чорны хлеб з мякіны.
Прыдзе восень — трэба
Заплапіць падаткі,
А тут няма хлеба
І грошаў няхваткі.
І жыві, як знаеш,
З бяды выручайся;
Калі сілу маеш,
Долі дажыдайся.
Дзе-ж ты, мая доля,
Дзе-ж ты — адгукніся?!“

Аўтарам гэтага вершу быў хлапец з Радашкавіч, тады хвэльчар у калінкінскай бальніцы ў Пецярубурзе. Прозьвішча гэтага хлапца праф. В. Іваноўскі ўжо ня помніць.

Дзеля конспірацыі, пасля адбіцця нумару „Свабоды“, усю друкарскую прыладу Тадэуш Іваноўскі адвёз у Пецярубург, а часапіс В. Іваноўскі завёз у Варшаву, каб адтуль яе пашыраць пры помачы варшаўскіх беларусаў.

На няшчасьце, якраз у той час, старшы брат В. Іваноўскага, Юры Іваноўскі, ППС, тады інжынеру фабрыцы Гондтке ў Варшаве, быў арыштаваны. Жандары прышлі трэсьці кватэру Іваноўскіх, дзе была сьвежа адбітая, бадай уся „Свабода“. Такім чынам бязмала ўвесь лік першага — і апошняга — нумару гэтага часапісу прапаў з прычыны гэнай рэвізіі.

Пасьля гэтага з уцалеўшых экзэмпляраў ведамы быў толькі адзін у Кіркарыхі, удавы па Адаме Кіркар, які быў рэдактарам „Kurjera Wileńskiego“.

На гэтым і скончылася выдавецкая справа «Свабоды»¹⁾, як аднэй з многіх праяваў беларускай нацыянальна-рэвалюцыйнай дзейнасьці Беларускай Соцыялістычнай Грамады.

1) З лісту праф. В. Іваноўскага.

IX. Сусьветная вайна, Вялікая Расейская Рэвалюцыя і справа нацыянальна-палітычнага вызвалення Беларусі.

§ 1. Прынцып нацыянальнасці агулам.

Ужо з папярэдніх разьдзелаў гэтай працы бачылі мы, як у Эўропе, пачынаючы яшчэ з канца XVIII ст., тварылася, паўставала і разьвівалася паняцце нацыянальнасці, як яно ўгрунтоўвалася ў псыхіцы розных народаў і панукала іх да вольнага і незалежнага жыцця.

Дзякуючы гэтаму паняццю нацыянальнасці, не гаворачы ўжо аб іншых народах, наступіла аб'яднаньне Італіі, Нямецчыны, паўстаньне Бэльгіі і дзяржаў Балканскіх.

Гэтае паняцце нацыянальнасці, як бачылі мы вышэй, дакацілася і да Беларусі і тут так-жа, дзякуючы прадусім Фр. Багушэвічу, лягло ў аснову адраджэньня беларускага народу.

Галоўнай-жа прычынай далейшага разьвіцця прынцыпу нацыянальнасці і далейшага яго ўваходу ў аснову жыцця розных народаў і нават у аснову адносінаў міжнародных — была Вялікая Сусьветная Вайна і пазьней Вялікая Расейская Рэвалюцыя.

Ужо падчас вайны ў грамадзкай думцы Эўропы было дасьпелым пракананьне, што па сканчэньні гэтай міжнароднай бойні палітычная мапа Эўропы павінна быць зьменена згодна з нацыянальнымі імкненьнямі народаў. Гэткая думка так была папулярнай, што старыя дыплематы імперыялістычных дзяржаў, падпісваючы трактаты супярэчныя з гэтай думкай, падпісвалі іх тайна.

Абедзьве ваюючыя староны так-жа ўжо выразна рабілі прырачэньні, ідучыя па лініі прынцыпу нацыянальнасці. І так, дзяржавы цэнтральныя на чале з Нямецчынай абяцалі вызваленьне Польшчы, а так-жа Літвы, Украіны, часткова нават Беларусі і народаў надбалтыцкіх. Значна выразней і шырэй карысталіся прынцыпам нацыянальнасці дыплематы і палітыкі другой ваюючай стараны — коаліцыі.

Асабліва-ж дзейна і ўпорыста падчас вайны пашыралі

прынцып нацыянальнасці прадстаўнікі народаў паднявольных. Так напр. 26 і 27.VI.1914 г. у Парыжы адбылася канфэрэнцыя паднявольных народаў Эўропы. Канфэрэнцыя гэта 12.XI абвесьціла сваю дэкларацыю, падставай якой было права народаў на палітычную незалежнасць.

Апрача гэтай канфэрэнцыі працавала над пытаннем нацыянальным і іншая канфэрэнцыя, у Газе, ад 7 да 10.IV.1915, якая дамагалася, каб граніцы будучых дзяржаў праводзіліся згодна з воляй народаў.

Адбываўся цэлы рад і іншых розных міжнародных нарадаў, а так-жа было нямала выступленняў паасобных розных выдатных палітыкаў, якія выказваліся за тое, каб па вайне народы маглі самі быць тварцамі сваей долі на аснове сваей нацыянальнасці.

Але асаблівай жывасці і размаху набірае прынцып нацыянальнасці ў канцы 1916 г., калі цэнтральныя дзяржавы першыя выступілі з ініцыятывай аб замірэньні. Гэтая ініцыятыва выклікала цэлы рад розных заяваў характару міжнароднага ў сэнсе абароны прынцыпу нацыянальнасці. Найбольш галосным было выступленне 21.XII.1916 г. прэзідэнта Злуч. Станаў Амэрыкі, слаўнага Вільсона, які за падставу да перагавораў аб міры запрапанаваў прынцып забяспечання права і вольнасці малых і паднявольных народаў, забяспечання іх ад несправядлівасці і гвалтаў. У гэтым-жа сваім выступленьні той-жа Вільсон запрапанаваў стварэньне Лігі Народаў.

Найбольшым ворагам прынцыпу нацыянальнасці ў дзяржаў коаліцыйных была царская Расея, якая, маючы добрую палавіну насельніцтва не расейскага, прынцыпу нацыянальнасці дужа баялася. Але рэвалюцыя ў лютым 1917 г. і тут прынесла ў гэтай справе вялікае аблягчэнне. Ужо нават Тымчасовы Урад 17.III заявіў коаліцыі, што Расея здэцыдаваная кіравацца асновамі дэмакратызму і забяспечання правоў усіх народаў.

Справа з гэтым яшчэ — тэорэтычна прынамсі — палепшыла, калі ў лістападзе таго-ж 1917 г. выбухла рэвалюцыя бальшавіцкая. Камуністычная ўлада ў асобе Рады Народных Камісараў абвесьціла роўнасць і незалежнасць усіх народаў быўшай царскай Расеі, прызнаючы ім права свабоднага

самаазначэння і магчымасці аддзялення ад Расеі і стварэння сваіх незалежных дзяржаў.

Міжнародная нарада ў Берасьці, што трывала з перарывамі ад 3.XII.1917 да 4.III.1918 г., у якой прымалі ўчасьце з аднаго боку дзяржавы цэнтральныя, разам з прадстаўнікамі Украіны, а з другога бальшавікі, — так-жа за галоўную падставу замірэньня прызнавала права на нацыянальнае самаазначэньне народаў.

Бальшавікі, як ведама, у Берасьці з цэнтральнымі дзяржавамі і з Украінцамі сьпярга не дагаварыліся да нічога. Тады цэнтральныя дзяржавы 9.II.18 г. падпісалі дагавор з Украінай.

Пасьля гэтага, старшыня бальшавіцкай дэлегацыі Л. Троцкі, напісаўшы на сьцяне канфэрэнцыйнай залі ведамы кліч: „ни мира, ни войны“ — разам з сваімі дэлегатамі Берасьць пакінуў. Нямецкая армія пачала займаць беларускія й украінскія землі, паложаныя на ўсход ад старой баявой нямецка-расейскай лініі. Урэшце бальшавіцкая дэлегацыя вярнулася ў Берасьце ўзноў — ужо бяз Троцкага — і 4.III.18 г. падпісала з цэнтральнымі дзяржавамі мір.

Дагавор між цэнтр. дзяржавамі і Украінай у Берасьці вызначыў граніцу Украіны, якой прызнана была і часьць беларускіх зямель. Аднак у дагаворы ёсьць даданы пункт, які заяўляе, што „граніцы аканчальна і падробна будуць усталены мяшанай камісіяй згодна з варункамі этнографічнымі і з воляй насельніцтва“. У гэтым, ясная рэч, была дана магчымасьць усталіць у будучыні справядлівую граніцу між іншым і украінска-беларускую, згодна з прынцыпам нацыянальнасьці.

Урэшце 11.XI.1918 г. наступіла спыненьне барацьбы між дзяржавамі цэнтральнымі і коаліцыяй. На ўступных перагаворах прынцып нацыянальнасьці прызнала вялізарная большасьць міжнародных прадстаўнікоў як з аднаго, так і з другога боку. 28.VI.1919 г. быў падпісаны Вэрсальскі Трактат, які і ўстанавіў сучасны палітычны лад Эўропы.

Праўда, трактат гэты, які ў тэорыі быў будаваны на прынцыпе нацыянальнасьці, у практыцы шмат у чым аказаўся з гэтым прынцыпам нязгодным. Ня ўвёў ён у жыцьцё ў поўнасьці права самаазначэння народаў, не стварыў законаў, якія належна баранілі-б правы народаў, правёў граніцы дзяржаў, якія парэзалі жывыя народныя арганізмы

і ўрэшце замест Лігі народаў, як гэта праектаваў Вялікі Вільсон, стварыў фактычна лігу дзяржаў.

Але ўсёждыкі, ня гледзячы на гэта ўсё, з сусветнай вайны прынцып нацыянальнасці скарыстаў нямала. Паўсталі многія народы, у міжнароднае права ўведзены пункты, якія маюць на ўвазе абарону нацыянальнага прынцыпу, як правы нацыянальных меншасцяў, як правы опцыі, правы плебісцыту і г. д.

Праўда, забыліся і бальшавікі аб праве самаазначэння народаў, аб іх вольнасці і магчымасці тварыць свае нацыянальныя незалежныя дзяржавы і павялі нават барацьбу проціў самага прынцыпу нацыянальнасці, але, ня гледзячы на гэта, прынцып нацыянальнасці скарыстаў і карыстае так-жа нямала і з бальшавіцкай палітыкі. Сьпярша ўрачыстае прызнаванне правоў народам і спробы будавання бальшавіцкіх дзяржаў розных народаў быўшаі Расеі, а пасля праслед нацыянальнага элементу ў гэтым усім і ўводжанне ўрэшце догматычнага камунізму ў палітычнае і культурнае жыццё народаў у форме ўсёждыкі нацыянальнай, бо ў роднай, хоць на бальшавіцкі лад „папраўленай“, мове народаў — усё гэта разам непахібна вяло і вядзе далей да большага разьвіцця і ўгрунтавання ў псыхіцы народаў СССР нацыянальнага прынцыпу.

Словам, вайна і рэвалюцыя выгадавалі прынцып нацыянальнасці, прынамсі сярод народаў быўшае Расеі, а ў іх ліку і ў народзе беларускім, да разьмераў прад тым нязнаных.

§ 2. Прынцып нацыянальнасці ў беларускай вызвольнай справе і традыцыйная залежнасць.

Нацыянальны прынцып, аб якім гаварылася вышэй, што ён у часе сусветнай вайны і расейскай рэвалюцыі ў Эўропе дужа ўрос у сілу, ня быў чужым так-жа й Беларусі. У гэтым часе ня толькі самі беларусы, але так-жа окупацыйныя нямецкія ўлады і некаторыя нашы суседзі, гаворачы аб палітычнай долі зямель б. Вялікага Княства Літоўскага, у сваіх гутарках часта ўжо ў дадатным значэнні гаварылі і аб Беларусі, як нацыянальнай адзінцы.

Характэрна аднак у гэтых выступленьнях тое, што ня толькі ніхто з разважаючых у гэтым часе аб Беларусі чу-

жынцаў — што цалком зразумела — не гаварыў яшчэ аб магчымасці палітычнай сувэрэннай незалежнасці гэтай краіны, але не рабілі яшчэ гэтага і самі беларусы. Усе агулам розныя палітычныя выступленні нятолькі небеларускія, але так-жа й беларускія для Беларусі за найвышэйшы ідэал лічылі: адны фэдэрацыю ці так-жа конфэдэрацыю літоўска-беларускую, а ўзноў другія — расейска-беларускую фэдэрацыю.

Нямецкія окупацыйныя ўлады, забіраючы нашы землі і маючы свае што да іх мэты, несці аднак да нас у пэўнай меры прынцып нацыянальнасці што да палякоў, літоўцаў, латышоў, а так-жа і што да беларусаў. Да беларусаў гэта выявілася асабліва ў галіне мовы і культуры. Так напр. у пачатку 1916 г. фэльдмаршалак Гіндэнбург у сваім загадзе аб школе даў прыказ, каб баларуская мова карысталася роўнымі правамі з іншымі краёвымі мовамі. Пазьней аднак, разгледзяўшыся ў палажэнні на мясцох, гэныя ўлады, каб не дражніць палякоў, з якімі ім прыходзілася рахавацца, адносіны свае да беларусаў змянілі на горшыя. 12.V.1916 нейкі мусіць палітычны нямецкі спэцыяліст ад нашых зямель, фон-Бэккерат піша мэмор'ял галоўнакамандуючаму ўсходняй нямецкай арміяй, у якім аб беларусах піша даслоўна:

„Беларусы ня выказвалі ніколі імкнення да дзяржаўнай самастойнасці... Некаторыя імкненні сэпаратыстычныя, якія разьвіваюць некалькі архэолёгаў і літаратаў у Вільні, трэба залічыць да мясцовых спраў, ня маючых палітычнага значэння...“¹⁾

Гэтак разумеючы беларускую справу, немцы да яе адносіліся так, каб не перадаць. Давалі сякія-такія магчыма-сці працы на культурнай ніве і толькі злёгка закідалі часам слова за беларусаў у жыцці палітычным краю. Так напр., калі ў 1917 г. тварылася Літва, нямецкія ўлады заяўлялі, што ў Тарыбу (Літоўская Дзяржаўная Рада) апрача літоўцаў павінны ўвайсці між іншымі так-жа і беларусы²⁾.

Але яшчэ прад выступленьнем фон-Бэккерат'а, які прынцыпу беларускай нацыянальнасці не дацэніваў, выступілі іншыя людзі, на гэты раз сярод літоўцаў і латышоў, якія ўваскрэшалі ідэю Вялікага Княства Літоўскага, а ў яго складзе давалі пачэснае месца так-жа і беларускай нацыі.

1) L. Abramowicz — Problemy Litwy podczas wojny. Zbiór dokumentów, uchwał, odezw i t. p. Warszawa 1918. Бач. 7—12.

2) Там-жа, бач. 16.

6.1.1916 г. у Коўне адбылася нарада літоўцаў і латышоў, якія ўтварылі „Галоўны Літоўскі Народны Камітэт“ і абвесьцілі незалежнасьць зямель быўшага Вялікага Княства Літоўскага. Вось пункты гэтага акту абвешчання: „1. Літоўцы і латышы, будучы як сваёй нацыянальнасьцю, так і гісторыяй зусім розныя ад народаў славянскіх і германскіх, згодна з думкай самаазначэньня народаў, дабравольна злучыўшыся, твораць незалежную канстытуцыйную дзяржаву з даўнейшай назовай: Вялікае Княства Літоўскае. Літоўскі народ і латыскі ў гэтай дзяржаве зьяўляюцца аўтаномнымі.

2. Вял. Кн. Літоўскае складаецца з этнографічных літоўска-латыскіх зямель апёртых аб Балтыцкае мора.

3. Дзея таго, што даўней у склад Вял. Княства Літоўскага ўваходзілі і землі беларускія, дык і беларусы, калі-б прызналі гэта згодным з іх народнымі імкненьнямі, маглі-б таксама далучыцца, як трэцяя аўтаномная складовая частка.

4. Граніцы гэтых двух — ці эвэнтуальна трох — аўтаномных складовых частак Вял. Кн. Літоўскага ўсталіць супольная камісія, зложаная з прадстаўнікоў іх.

5. Галоўны Літоўскі Народны Камітэт зварочваецца з гэтымі дамаганьнямі да мірных кангрэсаў, якія адбудуцца па сканчэньні сусьветнай вайны“.

Хутка пасля абвешчання Вял.Кн.Літ. быў апрацаваны праект канстытуцыі і распаўсюджваны ў Літве¹⁾.

Аб гэтым аднак праекце фэдэрацыі ці конфэдэрацыі Літвы, Латвіі і Беларусі літоўскія і латвійскія палітыкі хутка забыліся і прыступілі кожны паасобку да здабываньня незалежнасьці свайго народу на падставах сваёй нацыянальнасьці.

Прынцып беларускай нацыянальнасьці выражаўся ў гэтым часе ўсэнсе традыцыйнай яго залежнасьці так-жа і ў некаторых слаёх грамадзянства польскага. Так напр. у верасьні месяцы 1915 г. польскія соцыялісты, Сялянскі Зьвяз і Зьвяз Патрыётаў выдалі адозву да польскага грамадзянства на землях быўшага Вял. Кн. Літоўскага, у якой заклікаюць да фэдэрацыі Літвы і Беларусі з Польшчай.

У 1916 г. Ліга Польскай Дзяржаўнасьці ў Варшаве выдае комунікат, у якім выказваецца за польска-літоўска-беларускую фэдэрацыю.

1) „Kurjer Wileński”, 27.II.1933.

У 1917 г. адбыўся зьезд ППС. Зьезд гэты прыняў пастанову ў справе Літвы і Беларусі. Зьмест пастановы наступны: аб усіх справах гэтых краёў рашыць устаноўчы сойм Літвы і Беларусі, а між гэнымі справамі будзе і справа фэдэрацыі іх з Польшчай.

У тым-жа 1917 г. польская сялянская арганізацыя ў Варшаве выдала дэклярацыю, у якой сьцьвярджае патрэбу дабравольнага спалучэньня двух вольных дзяржаў: Польшчы і Літвы.

У тым-жа ўсё 1917 г. 25.XII аб лёсах нашага краю высказаліся ў Варшаве: ППС, Польская Партыя Сялянская, Група Нацыянальнай Незалежнасьці і Аб'яднаньне Дэмакратычных Партыяў. Арганізацыі гэтыя падчыркнулі права самаазначэньня Літвы і Беларусі, а так-жа й тое, што адносіны свае да Польшчы ў духу фэдэрацыі вырашаць соймы гэтых краёў.

Прынцып нацыянальнасьці, як бачым, у часе сусьветнай вайны і расейскай рэвалюцыі, сапраўды быў популярны, калі нават і ў Польшчы былі палітычныя групы, якія, замест звычайнага далучэньня нашых зямель, выказваліся за палучэньне фэдэрацыйнае, шануючы гэтым у значнай меры палітычнае права і беларускай нацыянальнасьці.

Але права гэта яшчэ выразней прызнавалі некаторыя польскія палітычныя групы краёвыя.

23.IX.1915 г. польскія групы соцыялістычныя і дэмакратычныя Літвы і Беларусі выдалі адозву, у якой аб Беларусі гаворыцца між іншым гэтак:

....„Dążąc do nadania jaknajwiększej siły i odporności przyszłej Litwie i Białej Rusi, jak również Polsce niezależnej, pragniemy łączności federacyjnej Litwy i Białej Rusi z Polską, na unji dobrowolnej opartej“. Аб гэтым мае вырашыць воля народу, праз сойм у Вільні, скліканы на дэмакратычных падставах. — „Tylko wolna Litwa i Białoruś i wolna Polska o związku federacyjnym stanowić może“.1)

У 1917 г. паявілася праграма „Polskiego Związku Radkalno-Demokratycznego na Litwie i Białej Rusi“. Вось-жа арганізацыя гэта, як відаць з яе праграмы, імкнулася да незалежнасьці Літвы і Беларусі, якія будуць мець краёвыя соймы; граніцы між Літвой, Беларусіяй і дзяржавамі сусед-

1) L. Abramowicz — Problem, бач. 33.

німі ўстанавіць плебісцыт, адносіны да Польшчы і Расеі так-жа рашаць краёвыя соймы Літвы і Беларусі.

У тым жа 1917 г. ў Вільні адбылося веча, якое прыняло рэзалюцыю, гдзе выражаецца імкненне да таго, каб з зямель гістарычнай Літвы была створана незалежная дзяржава з краёвым соймам, які вырашыць усё іншае і далейшае.

Але, зразумелая рэч, прынцып беларускай нацыянальнасці выступае найярчэй там, гдзе аб лёсе свайго краю і народу выступаюць самі беларусы, хоць і яны, як убачым ніжэй, яшчэ вяжаць сваю вызвольную думку традыцыйнай федэрацыйнай залежнасцый і аб поўнай, сувэрэннай незалежнасці беларускага народу яшчэ не выказваюцца.

Так напр. у канцы 1915 г. з ініцыятывы беларусаў завязалася ў Вільні т. зв. „Конфэдэрацыя Вялікага Княства Літоўскага“ дзеля ўскрашэння дзяржаўнай незалежнасці Літвы і Беларусі. Тымчасовая Рада гэтай Конфэдэрацыі была выдаўшы ў чатырох краёвых мовах наступны ўніверсал:

„Лета 1915 мес. грудня 19 дня члены Літоўскіх, Беларускіх, Польскіх і Жыдоўскіх арганізацыяў прыступілі да Конфэдэрацыі Вял. Кн. Літоўскага, дабіваючыся супольнымі сіламі, каб Літоўскія і Беларускія землі, каторыя здаўна прыналежылі да Вялікага Княства Літоўскага, а цяпер апанаваны нямецкімі вайскамі, станавілі пры новых варунках гістарычных неразъдзельнае цела на фундамэнце незалежнасці Літвы і Беларусі, як суцэльнае дзяржавы, засьцерагаючы ўсім нацыям у яе межах усе правы.

Дзеля гэтага конфэдэраты зьявртаюцца да ўсіх станаў, да ўсіх існуючых арганізацыяў і да ўсіх грамадзян Краю, клічучы, каб уважаючы на важнасць вялікага гістарычнага момэнту, забыўшыся крыўд узаемных, свар і недавера, маючы на мэце адно карысьць супольнае Бацькаўшчыны, прылучыліся да Конфэдэрацыі Вялікага Княства Літоўскага“¹⁾.

У лютым 1916 г. вышла адозва, якая больш падрабязна разьвівала палітычную праграму „Конфэдэрацыі“. У пункце другім гэтай адозвы гаворыцца, што Конфэдэрацыя імкнецца да таго, каб у склад новай літоўска-беларускай дзяржавы ўвайшлі „прынамсі землі, занятыя цяпер нямецкім войскам“²⁾.

1) Антон Навіна — Палітычныя лозунгі беларускага руху (Зборнік „Наша Ніва“, Вільня, 1920) бач. 7.

2) Антон Навіна — там-жа, бач. 7—8.

Такім чынам, як сам „унівэрсал“, так і адозва, як бачым, імкнецца яшчэ толькі да незалежнасці прынамсі зямель, што былі пад окупацыяй нямецкай і да таго ў супалку з літоўцамі. Гэткая пастаноўка справы тлумачыцца, як тым, што была „фактычная немагчымасць для малой жмені сьвядомых беларусаў у межах окупацыі думаць аб сваёй асобнай дзяржаўнай рабоце для Беларусі і за ўсю Беларусь“¹⁾, а так жа й тым, што гэная малая група сьвядомых беларусаў не гаварыла аб незалежнай дзяржаве, у якую ўвайшла-б і тая часць Беларусі, што была пад Расеяй, дзеля страху немцаў, якія тады ня йшлі на тое, каб за Беларусь ды яшчэ больш камплікаваць свае адносіны з Расеяй.

16.IX.1917г. соцыялістычныя і дэмакратычныя групы Вільні, сярод якіх былі і беларусы, ладзілі вечы, на якім дамагаюцца самастойнасці Літвы і Беларусі, як дзяржаўнай адзінкі.²⁾

Узноў-жа ў снежні таго-ж 1917 г. соцыялістычныя і дэмакратычныя партыі Вільні выдалі супольную дэкларацыю, у якой падчыркваюць права кожнаму народу на самаазначэнне, а Літву і Беларусь разважаюць як нешта цэлае і непадзельнае. Вось даслоўны змест чатырох пунктаў гэнай дэкларацыі.

1. Przy określaniu terytorjum naszego kraju, za jądro którego dotąd należy uznać dzisiejszą część okupowanej Litwy i Białej-Rusi, — granice ostateczne uzależniamy od całości kształtu wspólnych potrzeb i interesów gospodarczych, społecznych i kulturalnych, które znaleźć mogą swój wyraz w politycznem ciążeniu pozostałej części do zcałkowania.

2. Ustrój polityczny Litwy i Białej Rusi winien adpowiadać interesom mas ludowych z zagwarantowaniem praw mniejszości narodowościowych (autonomja personalna) i wyraz swój znaleźć musi adpowiednio do swoich warunków życiowych kraju w organizacji państwowej w postaci rzeczypospolitej demokratycznej.

3. Jedynym prawomocnym wyrazicielem woli całej ludności kraju przy powzięciu decyzji o przyszłych losach, granicach, stosunkach do krajów ościennych i formie organizacji prawnopaiństwowej Litwy i Białej-Rusi być musi Sejm usta-

1) Антон Навіна, там-жа. бач. 8.

2) L. Abramowicz — Problem Litwy podczas wojny, бач. 24.

wodawczy, wybrany przez całą ludność kraju“ на дэмокрытычных падставах і пасля адыходу з краю акупацыйнай улады.

4. Wszelkie układy, zobowiązania i wyrażenia woli w imieniu kraju, czynione bądź przez Radę Litewską, bądź przez inne poszczególne zrzeszenia lub instytucje, — poczytywane być winny za przywłaszczenie nienależnych im praw, za fałszowanie opinii publicznej i akty w żadnej mierze kraj nie obowiązujące“.

Ад беларусаў гэну дэкларацыю падпісалі: Беларуская Соц.-Дэм. Група і Беларуская Соцыялістычная Грамада.¹⁾

Але былі ўжо выступленьні віленскіх беларусаў і за ўсю Беларусь. Так напр. у чэрвені 1916 году беларускія дэлегаты з Вільні былі на III Конфэрэнцыі народаў у Лёзанне і выступілі з мэмор’ялам, які канчаўся гэтак: „Мы просім у цывілізаваных народаў спогату нам і падтрыманьня, каб прымусіць да пашаны нашых нацыянальных і культурных правоў. Мы можам урэшце спадзявацца, што, які-б ня быў канец вайны, народы Эўропы памогуць нам забясьпечыць Беларусі ўсе палітычныя і культурныя правы, якія дадуць нашаму народу магчымасьць вольна разьвіваць свае інтэлектуальныя, маральныя і эканамічныя сілы, і што гэтыя правы дадуць нам магчымасьць стацца гаспадарамі на нашай уласнай зямлі“.²⁾

Аднак усе выступленьні віленскіх беларусаў, апрача гэтага мэморыялу, які аб адносінах да Літвы не ўспамінае, стаяць за Беларусь, злучаную з Літвой.

У жніўні месяцы 1917 году, ужо пасля рэвалюцыі ў Расеі, Бел. Нац. К-т у Вільні прыняў палітычную дэкларацыю, у якой, між іншым, спатыкаем гэтакія пункты: „1) Незалежнасьць і непадзельнасьць Літвы, 2) Унутранае разгранічэньне аўтаномных Беларускай і Літоўскай зямель паводле матчынай мовы жыхароў“.³⁾

1 верасьня 1917 г. ад усяго арганізаванага беларускага грамадзянства была выслана тэлеграма ў нямецкі парлямэнт; у тэлеграме выражана падзяка немцам за прыз-

1) L. Abramowicz — там-жа бач. 25.

2) Антон Навіна — Бел. паліт. лозунгі, бач. 9.

3) „ „ там-жа, бач. 9—10.

наньне самаўраду на беларуска-літоўска-латыскіх землях і выражана надзея, што немцы памогучь зрэалізаваць палітычныя ідэалы ўсяго беларускага народу „на падставе лучнасьці з этнаграфічнай Літвой і Курляндый”.¹⁾

У сьнежні 1917 г. прадстаўнікі бел. арганізаванага грамадзянства ў Вільні пераслалі нямецкаму канцлеру тэлеграму, у якой дамагаюцца:

...„Каб беларуска-літоўскія землі акупацыі станавілі незалежную сувэрэнную дэмакратычную дзяржаву, зложаную з дзвёх аснаўных аўтономных нацыянальных тэрыторыяў: беларускай і літоўскай, у найцясьнейшай еднасьці з Курляндыйй.

„Беларускае грамадзянства горача жадае, каб у імя права на непадзельнасьць беларускага народу, разрэзанага лініяй фронту, і ў імя еднасьці ўсіх беларуска-літоўскіх зямель да ўспомненай дзяржаўнай арганізацыі, заўсёды станавіўшай ядро Вял. Кн. Літоўскага, была далучана і рэшта беларускіх зямель, як часьць да цэлага”...

Урэшце 25, 26 і 27.I.1918 г. у Вільні адбылася Конфэрэнцыя прадстаўнікоў усіх беларускіх палітычных кірункаў. Конфэрэнцыя гэта прыняла рэзалюцыю, галоўны зьмест якой такі-ж, як і папярэдняя тэлеграма. У канцы толькі памешчаны гэтакі характэрны дадатак: „Конфэрэнцыя заяўляе, што яна не прызнае за голас Літоўска-Беларускага Краю пастаноў Літоўскай Рады (Тарыбы — А. С.) і не прымае на сябе выданых ёю палітычных абязьдальстваў”.²⁾

Гэтак выглядала беларуская палітычна-вызвольная думка за часоў сусьветнай вайны і расейскай рэвалюцыі ў Зах. Беларусі пад нямецкай акупацыяй. У сутнасьці сваёй ня іншай яна была і ў Усходняй Беларусі. І там так-жа йшчэ не спатыкаем ідэалу сувэрэннай незалежнасьці Беларусі, а толькі ідэал яе вольнасьці і самастойнасьці ў граніцах расейскай фэдэрацыі.

15.III.1917 г. у Петраградзе паявілася беларускай народнай арганізацыі дэклярацыя, зьмест якой між іншым гэтакі:

...„Верым, што Устаноўчы Сойм рашыць слушныя справы і рэарганізуе Расею на асновах Рэспублікі Фэдэральнай,

1) L. Abramowicz — Problem Litwy podczas wojny, бач. 128.

2) З уласнага архіву (А. С.).

бо толькі па гэтай дарозе магчымым ёсць правільнае развязаньне грамадзка-дэмакратычных пытанняў усіх народаў Расеі агулам і Беларусаў у асобнасьці*...¹⁾

25.III.17 г. у Менску адбылася нарада Бел. Соц. Грамады, на якой прыняты былі між іншым наступныя характэрныя пастановы:

2. „Паддзержваючы тымчасовы ўрад, Бел. Соц. Грамада энэргічна будзе рыхтавацца да ўстаноўчага сойму, агітуючы за фэдэральную рэспубліку, за аўтаномію Беларусі і г. д.

5. Выказваючыся за аўтаномію Беларусі ў фэдэральнай рэспубліцы расейскай, конфэрэнцыя пастанавіла падрабозна апрацаваць гэтую справу, устанаўляючы граніцы Беларусі ў згодзе з вялікарусамі, літоўцамі, украінцамі, палякамі і г. д.“²⁾

Таго-ж 25.III.17. ў тым-жа Менску адбыўся зьезд прадстаўнікоў усіх палітычных партыяў, які ад свайго імя выслаў у Петраград да тымчасовага расейскага ўраду дэкларацыю. Дэкларацыя гэта між іншым заявіла:

...„Беларускі народны зьезд шчыра жадае ўзяць удзел у супольнай справе дзяржаўнага ўпарадкаваньня вольных народаў Расеі і ёсць пракананы, што яго нацыянальны к-т, імкнучыся да палепшаньня быту ў родным краі і апіраючыся на краёвых элементах Беларусі, аддасць службы агульна-дзяржаўнаму развою ў Расеі на падставе фэдэрацыйнага, дэмокр.-рэспубліканскага ладу“³⁾

У траўні месяцы, таго-ж 1917 г. там-жа ў Менску адбыўся зьезд беларускага каталіцкага духавенства. На гэтым зьездзе, між рознымі іншымі справамі, былі разважаны справы палітычныя, у якіх была прынята рэзалюцыя: „Зьезд дамагаецца шырокай аўтаноміі ў Расейскай фэдэрацыйнай дэмакратычнай Рэспубліцы“.⁴⁾

Агулам, калі прагледзім беларускія газэты і іншыя друкі за ўвесь 1917 год, што вышлі ў Усходняй Беларусі, калі нястала ў Расеі царскай улады, дык праканаемся, што ідэал аўтаномнай Беларусі, сфэдэраванай з Расеяй, быў агульны.

1) L. Abramowicz — Problem, бач. 124.

2) L. Abramowicz, там-жа, бач. 125.

3) L. Abramowicz, там-жа, бач. 125—126.

4) З уласнага архіву (А. С.).

Такім чынам, хоць у гэтым часе прынцып нацыянальнасці глыбока пранік і ў беларускую палітычную думку, то ўсёждыкі ён яшчэ да канца тут не насыпеў і ня выліўся покульшто ў ідэал беларускай сувэрэннай дзяржаўнасці. Сувэрэннасць беларускага народу яшчэ да канца 1917 г. беларусы дзялілі: на захадзе—з Літвой, а на ўсходзе—з Расеяй. Але йшчэ колькі месяцаў і беларуская палітычная думка вельцеца ў ідэал Беларусі незалежнай, сувэрэннай.

Х. Нарадзіны ідэі сувэрэннай Беларусі.

§ 1. Усебеларускі Кангрэс у 1917 г.

Прад тым, як прыступіць да разгляду Усебеларускага Кангрэсу і яго адносінаў да справы палітычнага вызвалення Беларусі, у кароткіх і агульных словах прыпомнім сказанае ў папярэднім разьдзеле гэтай працы. Сутнасьць там сказанага вось у чым.

Як некалі вялікая француская рэвалюцыя, а пасля выплыўшыя з яе іншыя рэвалюцыі ў Эўропе, узбудзілі многія эўропэйскія паднявольныя народы да палітычнага вызвалення і да будавання сваёй дзяржавы, так вялікая сусветная вайна і вялікая расейская рэвалюцыя вызвольны рух розных народаў узмацавала яшчэ больш, будзячы да незалежнасьці народы дагэтуль паднявольныя. Вызвольная гэта хваля дакацілася й да Беларусі, будзячы й яе да вольнага, незалежнага жыцця. Аднак ідэя вызвалення Беларусі не адразу прымае формы поўнай, сувэрэннай, нацыянальна-дзяржаўнай незалежнасьці. Беларускія і небеларускія палітыкі пад нямецкай окупацыяй у Вільні, як мы бачылі, многа ўжо дабіваюцца і прызнаюць Беларусі палітычнай самастойнасьці, але аб Беларусі, як незалежнай і нацыянальнай дзяржаве яшчэ не гавораць. Сутнасьць іх палітычных імкненьняў — гэта аўтономная ці фэдэрацыйная Беларусь і такая-ж Літва пад сувэрэннай літоўска-беларускай уладай. Дзеячы гэныя будаваньня беларускай палітычнай незалежнасьці на беларускім самастойным нацыянальным прынцыпе яшчэ не разумелі, ці прынамсі цалком не ўяўлялі.

І гэта было ў беларусаў тады, калі літоўцы, усьведаміўшы сабе ўва ўсёй паўнаце прынцып нацыянальны, прыступілі да будаваньня нацыянальнай і сусім самастойнай Літвы. У выніку беларуска-літоўскіх адносінаў было тады стварыўшыся дужа арыгінальнае палажэньне: беларусы навязвалі Літве супольную фэдэрацыю, намаўлялі іх узнавіць даўнейшую супольную дзяржаву, а літоўцы ад гэтага адмаўляліся. Было гэта, як бачым, прыкрае непаразуменьне, якое

вынікала з няроўнай ступені ўсведамленьня ў беларусаў і літоўцаў прынцыпу нацыянальнасьці.

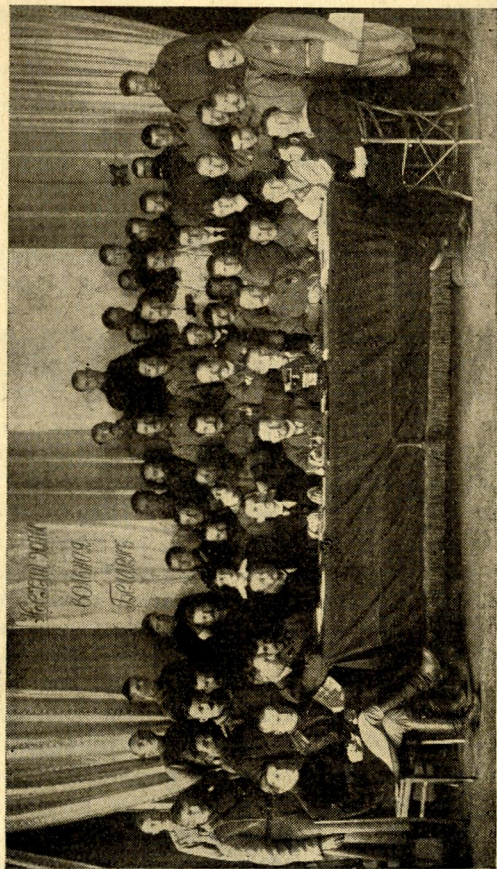
Узноў-жа беларускія палітыкі ў Расеі ня толькі за часоў царызму, але нават у пачатку рэвалюцыі, бадай на працягу яшчэ ўсяго 1917 г., не маглі ўцяміць ідэалу Беларусі, як самастойнай нацыянальнай дзяржавы і яшчэ праз некаторы час пашыралі думку аб аўтаномнай Беларусі ў фэдэрацыйнай лучнасьці з Расеяй.

Зваротным у гэтай справе пунктам у бок беларускай сувэрэннай Беларусі, як нацыянальнай адзінкі, быў Усебеларускі Кангрэс. Так, як некалі «Гомон» зрабіў рашучы пераход ад традыцыяў Вял. Кн. Літоўскага да фэдэрацыі з Расеяй, так Усебеларускі Кангрэс быў пераходным пунктам ад ідэалу фэдэрацыі з Расеяй да ідэі незалежнай Беларусі.

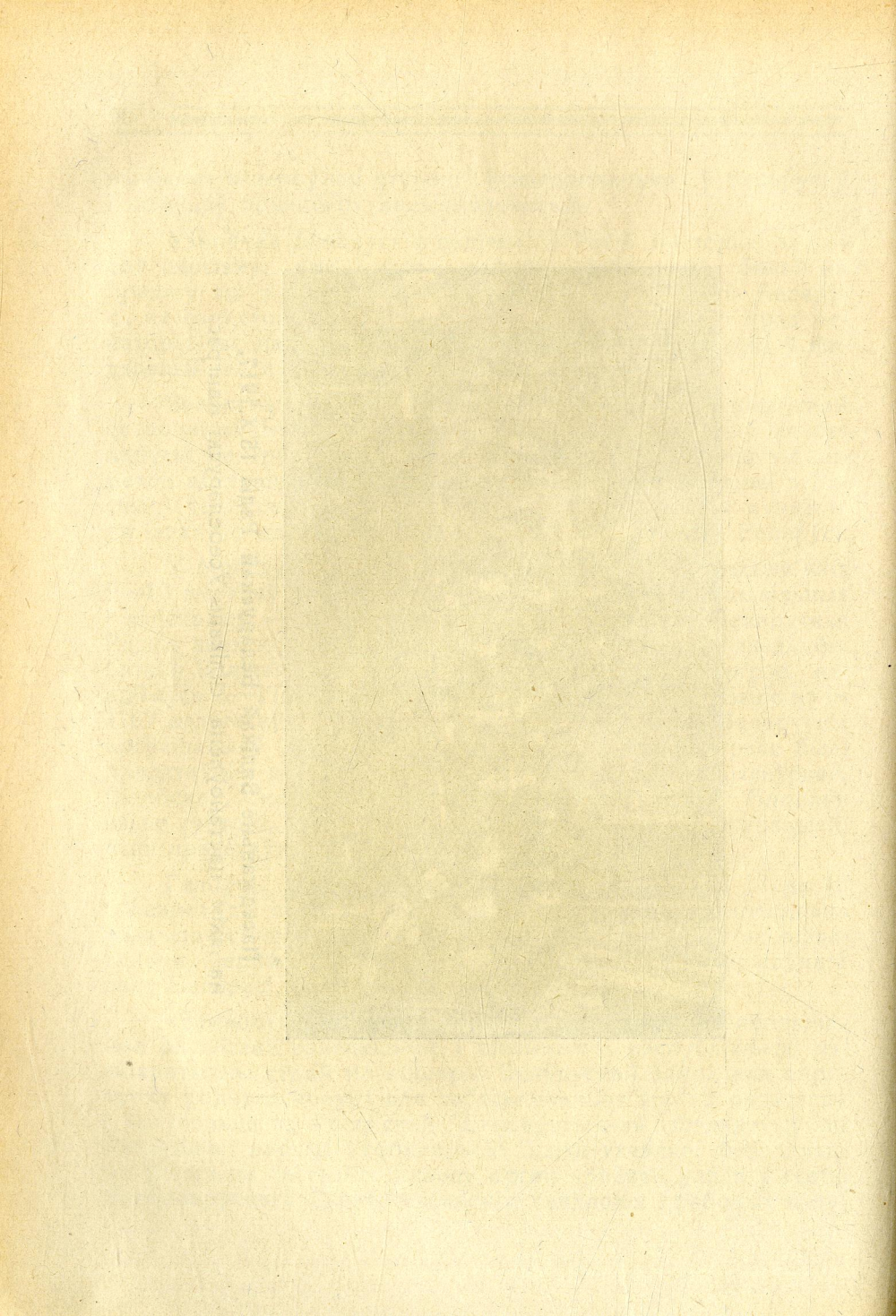
У Менску ў кастрычніку месяцы 1917 г., пасля якіх 9—10 месяцаў рэвалюцыі, з розных беларускіх — цывільных і вайсковых — арганізацыяў паўстала «Вялікая Беларуская Рада», якая кіравала ўсім палітычным беларускім жыцьцём. Гэта-ж Вялікая Рада і склікала Усебеларускі Кангрэс, які адбыўся 5—17.XII (стар. стылю) 1917 г. у Менску. Было на ім 1167 дэлегатаў з голасам рашаючым ад розных беларускіх арганізацыяў і 705 з голасам дарадчым. На Кангрэсе былі прадстаўнікі ад усей Беларусі: з губ. Менскай, Магілёўскай, Віцебскай, Смаленскай, Віленскай і Горадзенскай. Апошнія дзьве губэрні, зкія знаходзіліся пад нямецкай окупацыяй, былі прадстаўлены бежанцамі.

Галоўны мамэнт Кангрэсу — гэта ў ночы з 17 на 18 сьнежня (ст. стылю). У гэтым часе была ўжо апрацавана рэзалюцыя і прэзыдыюм Кангрэсу прыступіў да яе адчытаньня. Першы пункт рэзалюцыі, які датычыў дзяржаўнага ладу Беларусі, быў гэткага зьместу:

«Замацоўваючы свае правы на самаазначэньне, абвешчае расейскай рэвалюцыяй, і прыймаючы рэспубліканскі дэмакратычны строй на абшары Беларускай зямлі, для паратунку роднага краю і для забясьпечаньня яго ад разьдзелу і адлучэньня ад Расейскай Дэмакратычнай Фэдэратыўнай Рэспублікі, першы Усебеларускі Зьезд ухваляе: безадкладна ўтварыць са свайго складу орган краёвай улады ў асобе Усебеларускага Савету сялянскіх, салдацкіх і рабочых дэпу-

Паседжаньне Вялікай Беларускай Рады 15.X.1917,
на якім пастаноўлена склікаць Усебеларускі Кангрэс.

татаў, які часова становіцца на чале кіравання краем, уступаючы ў дзелавыя зносіны з цэнтральнаю ўладаю».¹⁾

Пунктаў у рэзалюцыі было 15, агаласіць і прыняць паспелі толькі гэты першы аб дзяржаўным ладзе Беларусі, бо па агалашэнні першага пункту бальшавікі, якія тады ўладу над землямі быўшай царскай Расеі забіралі ў свае рукі, Усебеларускі Кангрэс разгагналі сілай.

Затым, што разгон гэты мае гістарычнае значэнне для беларускага народу і што беларускі народ мала дагэтуль з гэтай справай абазнаны, пазваляю сабе тут памясьціць апісаньне навочным сьведкам акту разгону бальшавікамі Усебеларускага Кангрэсу, паданае ў «Вольнай Беларусі»²⁾.

«Каля 3 гадзіны ўначы Рада зьезду скончыла апрацоўваць рэзалюцыю. Старшыня пачаў яе чытаць перад усім зьездам. У гэты момэнт падыйшлі да стала прэзыдыюму два салдаты і назваўшы сябе, першы—камісарам «Западнай Обласці», адругі—начальнікам менскага гарнізону, казалі, што прыйшлі арыштаваць прэзыдыюм і разгагнаць зьезд.

Тады, пры іх-жа, старшыня зьезду агаласіў першы пункт рэзалюцыі, дзе Беларусь абвешчаецца Рэспублікай. Бадай што ўвесь зьезд аднастайна зацьвердзіў гэты пункт.

Раптам аднекуль пачуўся голас: Таварышы, наш дом акружаны войскам! Каля яго стаяць кулямёты і бранявікі!

У залі падняўся шум. Тагды звярнуўся да зьезду з прамой «начальнік гарнізону» Крывашэін. Хістаючыся на нагах, крэпка выпіўшы, ён пачаў гаварыць. Але праз шум спачатку нельга было нічога разабраць. Толькі потым, як трохі пацішэла, пачуліся бязьвязныя фразы «начальніка», каторы гаварыў аб нейкіх «лайкавых перчатках». Кончыў ён сваю «прамову» вось як: «А тепер я распускаю ваше сабраніе».

Пры гэтых славах у залю ўвайшлі ўзброеныя салдаты. Агульнымі сіламі іх выцягнулі за дзьверы і пасыля гукаў марсэльезы нехта голасна сказаў.

„Браты беларусы! Мы бачылі жандараў Мікалая II, але сягоньні мы ўбачылі жандараў у свабоднай рэвалюцыйнай старане, пад маскай бальшавіцкіх камісараў, на вольным зьездзе вольнага народу!“

1) Зборнік „Беларусь“, Менск, 1924, бач. 199.

2) „Вольная Беларусь“ № 36, 1917.

Ізноў уварваліся салдаты, разьбіраючы барыкады з крэслаў і эдлікаў, накіданыя дэлегатамі зьезду, сялянамі і салдатамі. Пад сьпевы жалобнага маршу выводзілі арыштаваны прэзыдыюм і шмат каго з відных працаўнікоў зьезду. Арышт цягнуўся ўсю ноч. Прыклады працавалі направа і налева. Паволі пусьцела заля. Гасьлі лампы. А ў цёмным кутку сядзеў адзінока сівы дзед-селянін. Плечы яго ўздрыгалі. Ён плакаў як дзіця.

Назаўтра, уначы, а 4 гадзіне разагналі Вайсковую Беларускую Раду».

А вось як гэту беларускую трагэдыю апісвае другі на-
вочны сьведак, сябра прэзыдыюму Кангрэсу, П. Крэчэўскі:

«Калі бальшавікі ўбачылі — піша ён — што большасць зьезду стаіць за самастойную рэспубліку, рашылі Зьезд разагнаць сілаю. Бальшавіцкія камісары — Крывашэін і Рэзаўскі — п'яныя (канстатую факт) зьявіліся ў залю зьезду якраз у той самы час, калі пасля доўгіх дэбатаў, прыблізна каля часу ночы, меліся прыступіць да галасаваньня рэзалюцыі і абвесьцілі зьезд распушчаным, а прэзыдыюм арыштаваным. Будынак, дзе адбываўся Зьезд, быў акружаны бранявікамі і кулямётамі. Падняўся страшэнны гвалт, бальшавіцкія салдаты за стрэльбамі стараюцца ўварвацца ў залю зьезду, дэлегаты строяць барыкады з крэслаў і сваімі грудзямі абараняюць зьезд і прэзыдыюм зьезду, які, ня гледзячы на забарону камісара, вядзе далей сход і галасуе рэзалюцыю»¹⁾.

Але ў чым-жа тут справа, зашто бальшавікі разагналі Кангрэс, які высказаўся за Беларусь сфэдэраваную з Расеяй? Добра на гэта адказвае П. Крэчэўскі, які кажа: „калі бальшавікі ўбачылі, што большасць зьезду стаіць за самастойную рэспубліку, рашылі Зьезд разагнаць сілаю“²⁾. Словам, для бальшавікоў было ясна, што словы аб фэдэрацыі ўстаўлены толькі з тактычных матываў, што фэдэрацыя гэта справа зусім другарадная, а галоўнае — поўнае самаазначэньне Беларусі, згодна з лёзунгамі рэвалюцыі і вайны, і прыкладам іншых народаў у кірунку дзяржаўнай сувэрэннай самастойнасьці. І сапраўды, ідэя палітычнай незалежнасьці Беларусі тады ўжо беларусам чужой ня была і толь-

1) „Замежная Беларусь” бач. 52—53.

2) „ ” ” там-жа.

кі тактычныя мамэнтны перашкаджалі, каб яе фармальна аб'явіць. „Усебеларускі Зьезд — піша Ант. Навіна¹⁾ — не давёў дзяржаўнае справы да канца: ён затрымаўся на фэдэрацыі з Расеяй. І хоць між павадырамі беларускага руху ўжо тады ідэя незалежнасьці Беларусі мела даволі прыхільнікаў, — аднак яна была яшчэ мала спопулярызавана ў шырокіх народных масах, якія псыхолёгічна не маглі зразу вызваліцца ад уроку расейскае дзяржаўнасьці, тады яшчэ ня ўтраціўшай сваёй сілы: на беларускай зямлі стаяла расейская армія, з каторай бароцца беларусам было-бы не пад сілу, а ведама, што апавяшчэньне аддзяленьня ад Расеі выклікала б аружнае выступленьне маскоўцаў, разagnaўшых штых мі Усебеларускі Зьезд нават за фэдэрацыю!»

Узноў-жа П. Крэчэўскі, навочны тагочасны сьведак, дзейны ўчасьнік як тагочаснай беларускай палітыкі ў Менску і такі-ж учасьнік у скліканьні і працы Кангрэсу, аб гэтай справе між іншым піша гэтак: „На Зьездзе змагаліся дзьве процілежныя групы — масквафільская і самастойна-незалежніцкая. За першай групай ішло Вітэбскае і Магілёўскае зямльства, за другой групай — Горадзенскае, Віленскае, Менскае і Смаленскае“²⁾.

Урэшце той-жа П. Крэчэўскі аб гэтым кажа: „Белоруский народ до сих пор боявшийся подумать даже о своей самостоятельности — шквалом великой российской революции был вынесен на вершину своего национального самосознания и в порыве энтузиазма заговорил языком белорусса-гражданина, хозяина своей родной страны, еще неизуродованного ни польской, ни русской культурой, языком народа конституционалиста XIV века и потребовал себе на Минском Всебелорусском Конгрессе с 5 по 17 декабря 1917 г. подobaющего места среди народов мира“³⁾.

Такім чынам, як бачым, Усебеларускі Кангрэс, хоць фармальна яшчэ не сказаў слоў Беларусь незалежная дзяржава, то фактычна ён выдаў першыя зародкі гэтага ідэалу. Нарадзіны ідэі суверэннай Беларусі, як гэта яшчэ пабачым ніжэй, бязумоўна адносяцца да Усебеларускага Кангрэсу 1917 г.

1) Ант. Навіна — Палітычныя лозунгі беларускага руху. (Зборнік Нашай Нівы. Вільня 1920). Бач. 12.

2) „Замежная Беларусь“ там-жа.

3) „Три акта“. („Белорусское Эхо“ № 7, 1918).

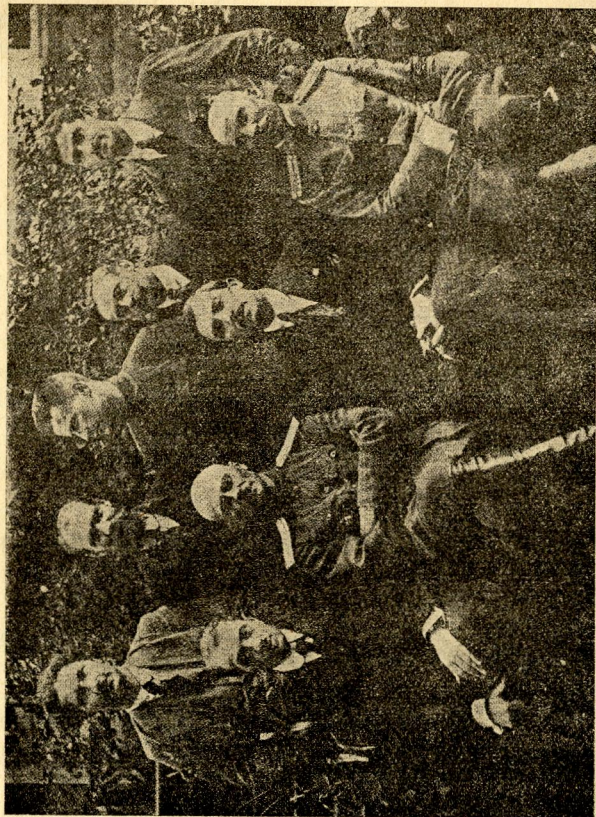
§ 2. Рада Зьезду. Выканаўчы Камітэт. Народны Сакрэтарыят. Першая й другая ўстаўная граматы. Рада Беларускай Народнай Рэспублікі.

Тое, што беларусы ў часе Усебеларускага Кангрэсу ўжо нятолькі думалі аб незалежнай Беларусі, але думкі свае хацелі ў чын абярнуць, ясна відаць так-жа з наступнага.

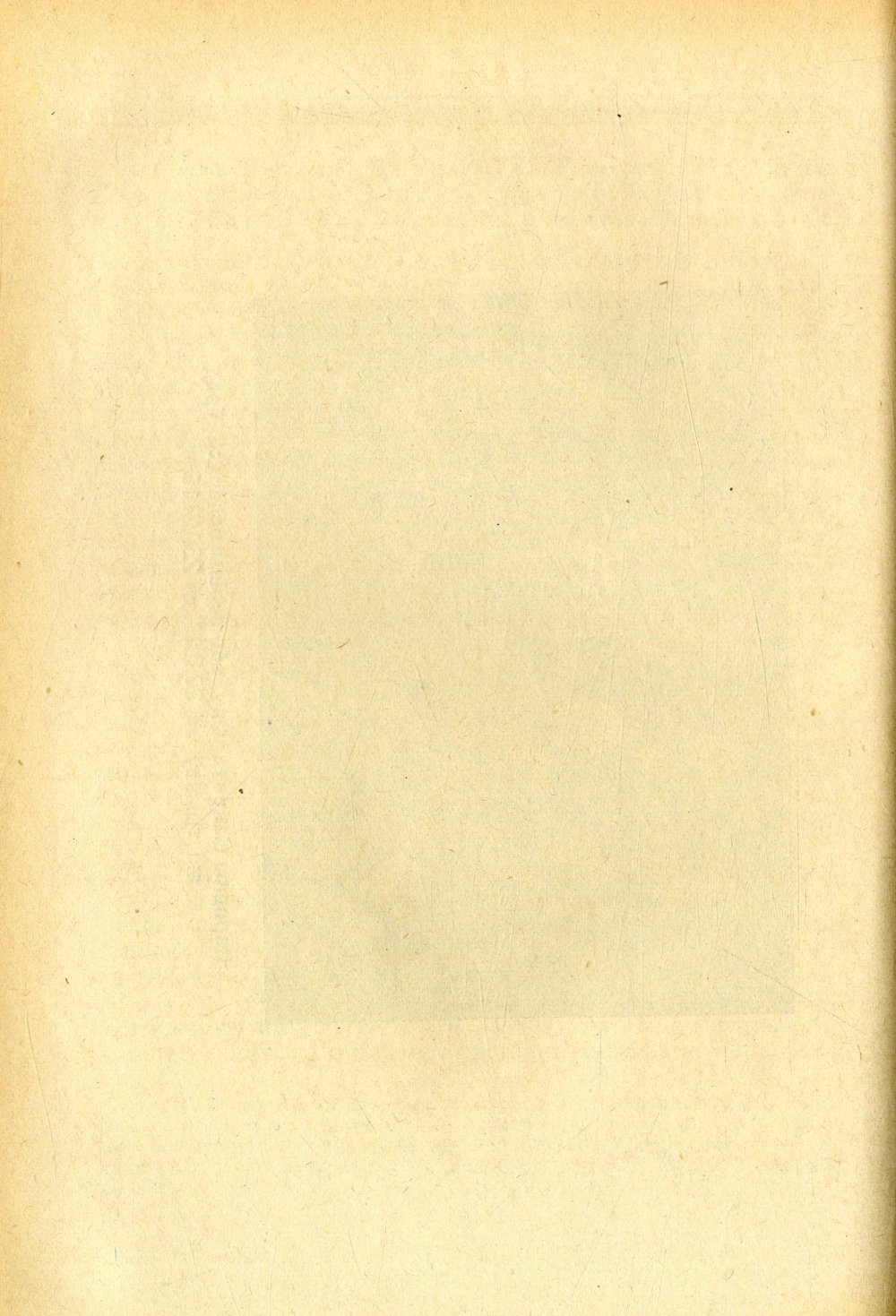
Як толькі сабраўся Кангрэс, была ўтворана Рада Зьезду. Звалі яе так-жа Радай Старэйшых, Конвэнтам Сэньёраў¹⁾. Пасля разгону Кангрэсу яго дэлегаты 18.XII (стараго стылю, новага 31) сабраліся ў жалезнадарожным дэпо і перадалі Радзе Зьезду паўнамоцтвы на далейшую барацьбу за ідэалы беларускай дзяржаўнасьці. Рада Зьезду выбрала Выканаўчы Камітэт, якому і даручыла ўвесь цяжар беларускай дзяржаўнай працы. Гэта было пры большавікох, якія 19.II.18 ўцякаючы ад немцаў пакінулі Менск. 21.II.18 Выканаўчы К-т Рады Зьезду, выконваючы волю Зьезду, аб'явіў сябе найвышэйшай уладай у Беларусі і зьвярнуўся да насельніцтва ў наступнай першай устаўнай грамаце „Да народаў Беларусі“:

„Родная старонка наша апынулася ў новым цяжкім стане. Дзе цяпер улада, што была тут, няведама, мы стаімо перад тым, што наш край можа быць заняты нямецкімі вайскамі. Мы павінны ўзяць свой лёс ва ўласныя рукі. Беларускі народ павінен здзейсьніць сваё права на поўнае самаазначэньне, а нацыянальныя меншасьці на нацыянальна-пэрсанальную аўтономію. Правы нацыі павінны знайсці сваё здзейсьненьне шляхам скліканьня на дэмакратычных асновах Устаноўчага Сойму. Але і да скліканьня Устаноўчага Сойму ўся ўлада на Беларусі павінна належыць тым народам, якія на ёй жывуць. Выканаўчы К-т Рады першага Усебеларускага Зьезду, папоўнены прадстаўнікамі рэвалюцыйнай дэмакратыі нацыянальных меншасьцяў, здзейсьняючы мэты Зьезду, абвешчае сябе часовай уладай на Беларусі для кіраваньня краем і скліканьня, як можна хутчэй, Усебеларускага Устаноўчага Сойму, на аснове агульнага, простага, роўнага, тайнага і пропорцыянальнага выбарчага

1) У Радзе было 71 месца, 27 мясцоў мелі быўшыя члены Рады Зьезду, прысутныя ў Менску, 9 — прадстаўнікі правінцыі. 10 — гарады і земствы; 15 — нацыянальным меншасьням: 7 — жыдом, 4 — паляком, 2 — вялікаросам, 1 — украінцам і 1 — літоўцам. (Зборнік „Беларусь” бач. 201.

Народны Сакрэтарыят, або першы беларускі ўрад,
які трываў ад 20.II.18 да 23.VII.18 г.

права для ўсякага дарослага, ня лічучыся з нацыянальнасцю, вызнаннем і полам. Часовую народную ўладу краю, якая ставіць сабе мэтай абарону і зацверджанне заваяванняў рэвалюцыі, будзе здзейсніваць створаны намі Народны Сакрэтарыят Беларусі, які з гэтага дня пачаў выконваць свае абавязкі. Пэрсональны склад Сакрэтарыату будзе апублікаваны пасля. Дано ў Менску-Беларускім 21(8) лютага 1918 г. Выканаўчы Камітэт Рады Усебеларускага Зьезду*.

Зьмест граматы і стварэнне сакрэтарыату, які фактычна быў першым беларускім урадам, ясна паказвае нам, што тут ішло дзяржаўнае будаванне незалежнай Беларусі¹⁾.

25.II.18 г. Менск занялі немцы. Замест улады беларускай, прызнавалі яны далей на Беларусі ўладу расейскую. З гэтай прычыны Вык. К-т Рады Зьезду 9.III.18 выдаў другую ўстаўную грамату да народаў Беларусі, наступнага зместу.

„У часе сусветнай вайны, што бурыць адны моцныя дзяржавы і аслабляе другія, абудзілася Беларусь да дзяржаўнага жыцця. Пасля трох с паловаю вякоў няволі ізноў на ўвесь сьвет кажа беларускі народ аб тым, што ён жыве і будзе жыць. Вялікі Народны Збор — Усебеларускі Зьезд 5—17 сьнежня 1917 року, дбаючы аб долі Беларусі, зацвердзіў на яе землях рэспубліканскі лад. Выпаўняючы волю Зьезду і баронючы дзяржаўныя правы народу, Спаўняючы Камітэт Рады Зьезду гэтак пастанаўляе аб дзяржаўным устрою Беларусі і аб правах і вольнасцях яе грамадзян і народаў:

1.—Беларусь у рубяжох разсялення і лічэбнай перавагі беларускага народу абвешчаецца Народнаю Рэспублікай.

2.—Асноўныя законы Беларускай Народнай Рэспублікі зацвердзіць Устаноўчы Сойм Беларусі, скліканы на асновах агульнага, роўнага, простага, патаемнага і прапарцыянальнага выбарчага права, ні зважаючы на пол, народнасць і рэлігію.

3.—Да часу, пакуль зьбярэцца Устаноўчы Сойм Беларусі, законодаўчая ўлада ў Беларускай Народнай Рэспубліцы

1) У Радзе моцна пачынаюць адчувацца незалежніцкія тэндэнцыі. Народны сакрэтарыят складаецца амаль што выключна з незалежнікаў. Выразна незалежніцкія думкі мы бачым у нотах, якія накіравала Рада на імя Вышэйшага Польскага К-ту, на імя камандзера польскага корпусу легіёнаў Доўбар-Мусьніцкага. Сувязь з Савецкай Расіяй яшчэ афіцыйна не парвана, але яна з кожным днём змяняецца... (Зборнік „Беларусь“ бач. 201).

належыць Радзе Усебеларускага Зьезду, дапоўненай прэдаўнікамі нацыянальных меншасьцяў Беларусі.

4.—Спаўняючая і адміністрацыйная ўлада у Беларускай Народнай Рэспубліцы належыць Народнаму Сэкратарыату Беларусі, які назначаецца Радаю Зьезду і перадае яму трымае адвет.

5.—У рубяжох Беларускай Народнай Рэспублікі абвешчаецца вольнасьць слова, друку, сходаў, забастовак, хаўрусаў; безумоўна вольнасьць сумленьня, нізачэпнасьць асобы і памешканьня.

6.—У рубяжох Беларускай Народнай Рэспублікі усе народы маюць права на нацыянальна-пэрсональную аўтаномію; абвешчаецца роўнае права усіх моваў народаў Беларусі.

7.—У рубяжох Беларускай Народнай Рэспублікі права прыватнае ўласнасьці на зямлю касуецца. Зямля перадаецца бяз выкупу тым, хто самі на ёй працуюць. Лясы, вазёры і нутро зямлі абвешчаюцца ўласнасьцю Беларускай Народнай Рэспублікі.

8.—У рубяжох Беларускай Народнай Рэспублікі ўстанаўляецца найбольшы 8-і гадзіновы рабочы дзень.

Абвешчаючы усе гэтыя правы і вольнасьці грамадзян і народаў Беларускай Народнай Рэспублікі, мы, Спаўняючы Камітэт Рады Зьезду, абавязуемся пільнаваць законнага парадку жыцця у Рэспубліцы, сьцерагаць інтарэсаў усіх грамадзян і народаў Рэспублікі і захаваць правы і вольнасьць працоўнага люду. А так сама далажым усіх сілаў, каб склікаць у найбліжэйшым часі Устаноўчы Сойм Беларусі.

Усіх верных сыноў Беларускай зямлі клічам памагчы нам у цяжкой і адветнай нашай працы. — Спаўняючы Камітэт Рады I-го Усебеларускага Зьезду. Выдаеца у Мінску-Беларускім 9 сакавіка 1918 року."

Грамата гэта, як бачым, устанаўляе галоўныя пункты канстытуцыі Беларускай Народнай Рэспублікі. Грамата гэта яшчэ выразней гавора нам аб будове незалежнай беларускай дзяржавы. П. Крэчэўскі ў прыточваным вышэй артыкуле „Тры акты“ кажа, што гэта грамата ёсьць „абвешчаньнем незалежнасьці Бел. Нар. Рэспублікі“. Так яно сапраўды і было. Няма толькі адной фармальнасьці, няма яшчэ падкрэсьленьня непрызнаваньня над Беларусяй сувэрэнітэту Расеі, да якой Беларусь дагэтуль належала. Але хутка ўжо прыйдзе і гэта фармальнасьць.

Пасьля гэтага так важнага палітычнага акту, Вык. К-т Зьезду, каб мець большую сілу, папоўніўся прадстаўнікамі земскіх і гарадзк. самаўрадаў Беларусі, аддаючы ім 30% агульнага ліку месц. Адначасна з гэтым было паднята пытаньне аб пераіменаваньні Рады Зьезду на Раду Беларускай Народнай Рэспублікі, што й было прынята аднагалосна на адным з наступных паседжаньняў.¹⁾

§ 3. Менскае Беларускае Прадстаўніцтва і ідэя незалежнай Беларусі.

Зараз пасьля прыходу немцаў, у Менску ўтварылася Беларускае Народнае Прадстаўніцтва. Складалася яно з элемэнтаў, якія ня былі ўвайшоўшы ў Выканаўчы Камітэт Рады Усебеларускага Кангрэсу і потым у Раду Бел. Народнай Рэспублікі.

Каб адказаць на пытаньне, чаму гэтыя элемэенты, якія стварылі Прадстаўніцтва, не ўвайшлі ў Раду Рэспублікі, трэба нам глянуць назад, на падзеі з ліпня месяца 1917 г. У гэтым месяцы на зьездзе беларускіх арганізацыяў і партыяў дайшла да перавагі ў беларускім палітычным жыцьці адна партыя — Беларуска Сацыялістычная Грамада. На гэтым зьездзе (8—9 ліпня) яна сарвала адны выбары, якія выпалі не па яе думцы, а зажадала новых. Ня хочучы зрываць адзінага беларускага нацыянальнага фронту, усе іншыя партыі, якія былі на зьездзе, а галоўна народныя сацыялісты і хадэкі, пайшлі на ўступкі і далі магчымасьць Б. Сац. Грамадзе ўзяць павадырства ў свае рукі. Ад гэтага часу пачынаецца верхаходзтва Б. Сац. Грамады ў беларускім палітычным жыцьці.

Гэта ўступка з боку народнікаў і аддача павадырства ў рукі адной партыі, была выклікана палітычнымі абставінамі тагочаснага беларускага жыцьця. Трэба было тагды браць пад увагу ня толькі еднасьць беларускага нацыянальнага фронту, але і псыхіку расейскай рэвалюцыі. А гэта псыхіка вымагала шторааз большай левасьці і тая партыя магла спадзявацца аўторытэту і послуху ў масаў, якая магла даказаць, што яна левая, ды яшчэ лявейшая за ўсе іншыя.

1) А. Цьвікевич — Краткий очерк возникновения Бѣл. Нар. Респ. публики. Киев. 1918. Вач. 13—14.

А такую найболей леваю партыяй у беларускім палітычным жыцці была тагды якраз Б. Сац. Грамада. Апроч гэтага ў псыхіцы мас стварылася тады такое пракананьне, што толькі сацыялізм можа даць шчасьце народным масам і дзеля гэтага ў той час кожная партыя, нават такая, якая ня мела ў сваей ідэолёгіі нічога сацыялістычнага, выступала пад фірмай сацыялізму. І так — творацца тагды (апроч сацыялістаў рэвалюцыянэраў) яшчэ іншыя „сацыялістычныя“ партыі: народных сацыялістаў¹⁾, сацыялістаў фэдэралістаў, сацыялістаў-аўтанамістаў, незалежных сацыялістаў і іншыя. Так і Б. Сац. Грамада ня была чыста сацыялістычнай партыяй (з пункту гледжаньня марксызму), апіраючай сваю ідэолёгію на матар’ялізьме і інтэрнацыяналізьме, а была партыяй, як мы бачылі аб ей у асобным разьдзеле, беларускіх патрыётаў, якія, пасвоему разумеючы сацыялізм, імкнуліся да адраджэньня Беларусі пры помачы модных тагды сацыялістычных клічаў.

Вось у рукі такой партыі народнікі здалі павадырства ў бел. палітычным жыцці ў ліпні 1917 г. і далей працавалі ўжо як памагальнікі. У „нагароду“ за гэтую ўступку Б. Сац. Грамада не дапусьціла да Выканаўчага Камітэту Рады Усебеларускага Кангрэсу а гэтым самым і да Рады Б. Нар. Рэспублікі, якая ўтварылася з Выканаўчага Камітэту Рады, ніводнага народніка, хадэка або народнага сацыяліста.

Такім чынам, Выканаўчы Камітэт Рады Кангрэсу, а потым Рада Б.Н.Р. на пачатку свайго існаваньня складаліся выключна з сяброў адной беларускай партыі, іменна Б. Сац. Грамады. Гэтае зьявішча было ненармальным, асабліва пасьля прыходу немцаў, якія не хацелі лічыцца з такою вузкапартыйнай Радай.

Дык тыя групы, якія ня былі дапушчаны да Вык. Камітэту Рады Кангрэсу, разам з прадстаўнікамі насельніцтва гораду Менска стварылі Менскае Беларускае Народнае Прадстаўніцтва. Складалася яно з тых элемэнтаў, якія не ўваходзілі ў Б. Сац. Грамаду, а іменна: народнікаў агулам, народных сацыялістаў, хадэкаў і беспартыйных.

Прадстаўніцтва ўзяло на сябе абавязак, як піша яго орган „Бел. Шлях“ (першая беларуская штотдзенная газэта),

1) Адрэз партыі беларускіх народных сацыялістаў у м. Сьмільавічах між іншымі закладаў беларускі паэт А. Зязюля (Кс. А. Астравіч).

... „прадстаўляць інтарэсы Беларускага народу і быць нацыянальным цэнтрам, куды за ўсялякімі спраўкамі маюць звачацца ўсе, каму дарагая незалежнасць Беларусі, культура і самабытнасць Беларускага народу... „Беларускі Шлях“ ставіць сабе мэтай: незалежнасць Беларусі, нацыянальную еднасць і арганізацыю, развіццё беларускай духовай і матар’яльнай культуры... Шмат што нас можа разлучаць, але ўсіх нас яднае адно: гэта доля нашай Бацькаўшчыны Беларусі, каторая палепшыцца можа толькі праз закладзіны моцнага фундаменту яе незалежнасці на грунце непадзельнасці Беларускага народу ў яго этнографічных рубяжох; праз падняцце нацыянальнай творчай сілы народу, як духовай, так і матар’яльнай, праз увядзеньне станоўчай зямельнай рэформы ў інтарэсах дробных земляробаў і беззямельных, каб згодна з доследамі соцыяльнай навукі падняць іх дабрабыт і дапамагчы эканамічнаму развіццю краю!)“.

Гэтак выяўляла свае палітычныя думкі Прадстаўніцтва ў сваім органе, які ў вадным і тым-жа нумары аж тры разы сьцьвярджае канешнась незалежнасці Беларусі і ставіць гэту незалежнасць як галоўную мэту тае арганізацыі, ад імя якое ён прамаўляе г. зн. Бел. Прадстаўніцтва.

Агулам трэба адзначыць, што Прадстаўніцтва ад самага пачатку сваго існавання было за незалежнасць Беларусі. Трэба тут падчыркнуць, што калі пасярод Бел. Сац. Грамады былі да апошняга часу адзінкі, якія стаялі на грунце аўтаноміі Беларусі ў граніцах Расейскай Фэдэрацыі (рабілі яны гэта затым, што баяліся адкінуць ад сябе расейскую і жыдоўскую меншасці, якія былі проціў незалежнасці Беларусі, бо з расейскіх партыяў ніводная не стаяла за незалежнасць Беларусі, а з жыдоўскіх толькі Поалей-Сыён¹), то пасярод сяброў Прадстаўніцтва выступленьняў проціў незалежнасці ня было і Прадстаўніцтва ад самага пачатку свайго існавання, гэта знача, за які месяц да абвешчання незалежнасці Беларусі Радай БНР, рашыла парваць з усякімі аўтанамічнымі канцэпцыямі ў граніцах вялікай Расейскай Фэдэрацыі і стала здэцыдавана на грунт незалежнасці Беларусі.²⁾

1) „Бел. Шлях“ № 1, 8.III.1918.

2) Кс. В. Гадлеўскі — 3 беларускага палітычнага жыцця ў Менску ў 1917—18 г. („Бел. Крыніца“ № 18, 1934).

Аднак злучэнне ўсіх беларускіх сіл у адну народную рэпрэзэнтацыю было тады жыццёвай канешнасьцяй, што хутка й сталася. 12.IV.18, ужо пасля абвешчання незалежнасьці Беларусі, Прадстаўніцта ўвайшло ў склад Рады Бел. Нар. Рэспублікі.

Нам тут найважней адцеміць урэшце той факт, што думка аб незалежнай сувэрэннай Беларусі, да свайго афіцыйнага абвешчання, у некаторых беларускіх палітычных асоб і арганізацыяў у Менску, чаго яшчэ ня было ў Вільні, існавала і ўжо яўна пашыралася.

§ 4. Акт 25.III.1918.

З Рады Зьезду і Выканаўчага К-ту Зьезду, як мы ўжо бачылі, у сакавіку месяцы 1918 г. утварылася Рада Беларускай Народнай Рэспублікі. Была яна як-бы беларускім парламэнтам, бел. законадаўчай установай. Выканаўчым органам Рады БНР, ці прасьцей кажучы — Беларускім Урадам, і далей аж да 23.VII.18 г. быў Народны Сакрэтарыят, у склад якога ўваходзіла нешта да 15 народных сакрэтароў, ці міністраў.

Вось жа Рада БНР разам з сваімі міністрамі, будучы ў нязвычайна цяжкім палажэньні, з апошніх выбіваючыся сіл, энэргічна праводзіла далей дзяржаўна-незалежніцкую ідэю, стараючыся зрэалізаваць яе.

Тымчасам справа гэта была нялёгкая. Немцы і бальшавікі дзялілі Беларусь. У Берасьці 9.II.18 быў падпісаны дагавор між немцамі і украінцамі, на моцы якога некаторыя беларускія паветы пераходзілі да Украіны.

Немцы прызнавалі незалежнасьць Літвы, у склад якой так-жа мелі ўвайсьці некаторыя беларускія землі. Прыступалі так-жа немцы да стварэньня „незалежнай“ Курляндыі, да якой далучыліся-б беларускія землі Віцебшчыны. Але гэта ўсё дробныя кавалкі беларускай зямлі, якой гандлявалі немцы. Бальшавікі-ж для немцаў тым-жа беларускім коштам былі шмат шчадрэйшыя.

4.III.18 прадстаўнікамі расейскай бальшавіцкай улады быў падпісаны мірны дагавор з немцамі, на моцы каторага „землі, ляжачыя на захад ад лініі Рыга—Дзьвінск—Сьвянцянны—Ліда—Пружаны ня будуць больш падлягаць дзяржаўнаму сувэрэнітэту Расеі і будучы лёс гэтых зямель уладзіць

Нямеччына з Аўстро-Вэнгрыяй, на моцы згоды з іх насельніцтвам".¹⁾

Такім чынам жывое цела Беларусі ў сакавіку 1918 г. было падзелена на часьці прадстаўнікамі тэй улады, каторая ў сьнежні 1917 г. разагнала Усебеларускі Зьезд. Выйшла так, што большавікі сілай перашкодзілі беларусам бараніць і будаваць Беларусь, а пасля самі падзяліліся ёй з Нямеччынай. Мала гэтага, пункт IX Берасьцейскага дагавору кажа, што: „абедзьве староны, якія між сабой мірацца (Нямеччына і Расея) адказваюцца ўзаемна ад тых убыткаў, каторыя прычыніла вайна насельніцтву гэтых дзяржаў“. І гэты пункт маскоўскія большавікі падпісалі ў вялікай меры на кошт беларускага народу, бо-ж усім ведама, колькі Беларусь ад вайны пацярпела!..

Ясная рэч, што Рада Беларускай Народнай Рэспублікі і яе ўрад не маглі згадзіцца з тым, што Берасьцейскі дагавор абавязвае беларускі народ. Трэба было пратэставаць, трэба было прад усім сьветам заявіць, што аковаў, прыгатаваных для Беларусі большавікамі і нямецкімі генэраламі, яна дабравольна сабе не наложы і ад прыгавору на сябе сьмерці адказваецца. Сьвяты загад, які даў свайму выканаўчаму органу Усебеларускі Зьезд: «бараніць Беларусь ад разьдзелаў», трэба было споўніць, ня глядзячы на ніякія перашкоды.

Тымчасам выканаць гэты загад у тых варунках міжнароднага характару, у якіх знаходзілася Беларусь, было не, магчыма. Справа ў тым, што згодна з міжнародным правам, дагаворы, падпісаныя ўрадам усяго краю, ня могуць не прызнавацца паасобнымі яго часьцямі. Дзеля гэтага БНР, покуль яна афіцыйна не заявіла аб сваёй дзяржаўнай суверэннай незалежнасьці, была ўважана за часьць Расеі і дзеля гэтага мусіла маўчаць і прызнаваць тое, што рабілі большавіцкія камісары. Аставалася адно з двух: або адхіліцца ад наказу Усебеларускага Зьезду і згадзіцца на новую палітычную сьмерць Беларусі, або аб'явіць Беларусь ад нікога незалежнай суверэннай дзяржавай і гэтым уратаваць будучыню беларускага народу. Рада, як убачым ніжэй, стала на гэты другі шлях.

1) А. Цьвікевіч — Краткій Очерк... бач. 14.

Як успаміналі мы вышэй, пачынаючы ад Усебеларускага З'езду, сярод беларускіх палітыкаў ужо паяўлялася думка аб ідэале незалежнасці Беларусі. Падзел Беларусі ў Берасьці 4.III.18 думку гэту яшчэ больш усіліў і зацтуалізаваў. Слушна кажа праф. Ул. Ігнатоўскі¹⁾, што ў гэтым часе „думка аб незалежнасці Беларусі ад Савецкай Расеі менскім беларускім кругом не давала спаць“.

Думка аб абвешчанні беларускай поўнай незалежнасці цалком насыпела і сталася канечнасьцяй, калі беларусы з Зах. Беларусі з пад нямецкай акупацыі пачалі спатыкацца з беларусамі Усх. Беларусі. Беларусам з усходу трудна было парваць дзяржаўную лучнасьць з Расеяй; беларусам віленскім зрабіць гэта было сусім лёгка, бо фактычна гэтага даканала нямецкая акупацыя. Бел. Канфэрэнцыя ў Вільні 15—17.I.1918, як мы бачылі, дамагаючыся Беларуска-Літоўскай дзяржавы з зямель з пад нямецкай акупацыі, дамагалася, каб да гэтай дзяржавы была далучана і рэшта беларускіх зямель, што на ўсход ад лініі гэнай акупацыі. „Конфэрэнцыя горача жадае, каб у імя права на непадзельнасьць беларускага народу, разрэзанага лініяй фронту і ў імя еднасці ўсіх беларуска-літоўскіх зямель — да памянёнай гасударственнай арганізацыі, заўсёды становіўшай ядро Вялік. Кн. Літоўскага, была далучана і рэшта беларускіх зямель, як часьць да цэлага“...

Віленская Рада, выбраная на ўспомненай Канфэрэнцыі, на паседжанні сваім 19.II.18 прыняла пастанову між іншым гэткага зьместу ...«Віленская Беларуска-Літоўская Рада абвешчае сувязь паміж Расеяй і Беларуска-Літоўскай парванай.. Рада зьвяртаецца да ўсіх заходніх дзяржаў... каб яны дапамаглі ў справе адбудовы дзяржаўнай незалежнасці колішняга Літоўска-Беларускага гаспадарства... ня глядзячы на цяперашні разьдзел яго мяжою фронту».²⁾

Характэрнае, як бачым, было стварыўшыся палажэньне ў беларускай тагочаснай палітыцы. Менскія беларусы, якім, як кажа Ігнатоўскі, думка аб незалежнасці Беларусі ад Расеі не давала спаць, ніяк не маглі адважыцца выявіць яе фармальна і афіцыйна. Узноў жа віленскія беларусы, фактычна будучы ад Расеі адарваны праз некулькі гадоў,

1) Зборнік „Беларусь“ бач. 201.

2) „ „ „ там-жа.

незалежнасьць Беларусі ад Расеі абявілі афіцыйна, але й далей гаварылі не аб Беларусі сувэрэннай, збудаванай на беларускім нацыянальным прынцыпе, а аб Літоўска-Беларускай дзяржаве, аб супольным дзяржаўным арганізме беларусаў і літоўцаў. І гэта было тады, як мы ўжо ўспаміналі, калі літоўцы, уцяміўшы глыбей ад беларусаў нацыянальны прынцып, ужо былі далёка зайшоўшы ў будаваньні цалком самастойнай незалежнай Літвы, аб супалцы з беларусамі ня хочучы і слухаць. Такім чынам бачым, што агулам у тагочаснай беларускай палітычна-дзяржаўнай думцы, як у Беларусі заходняй, так і ўсходняй, не хапала скоордынаваньня, супольнай плятформы выключна на нацыянальным прынцыпе і супольнага адусей Беларусі фармальнага выступленьня ў справе поўнай самастойнасьці і незалежнасьці Беларусі.

Урэшце сталася і гэта. У другой палове сакавіка 1918 г. у Менск прыбыла дэлегацыя ад Віленскай Беларускай Рады. Віленчукі, спаткаўшыся з мінчукамі, хутка вызбыліся сваіх неактуальных фэдэрацыйных ідэалаў з Літвой, а ўзноў мінчукі яшчэ больш набраліся рашучасьці і прапанаваньня аб патрэбе абвешчання незалежнасьці Беларусі і ўжо на гэтым грунце далейшага вядзеньня беларускага палітычнага вызваленьня. Словам, ідэя сувэрэннай Беларусі насьпела цалком. Аставалася толькі яе выявіць. БНР папоўнілася прадстаўніцтвам ад Вільні. У БНР была выразная большасьць незалежнікаў, якая на паседжаньні Рады БНР у ночы з 24 на 25.III.1918 прыняла рэзалюцыю аб сувэрэннай незалежнасьці Беларусі.

Беларусь пачала новую эру. Таго-ж самага дня была апублікована адіяма Рады БНР наступная—трэцяя—устаўная грамата:

«Год таму назад народы Беларусі, разам з народамі Расеі, ськінулі ярмо расейскага царызму, якое найцяжэй з усіх прыдушыла Беларусь; не пытаючыся народаў, ён кінуў наш край у пажар вайны, якая дашчэнт зруйнавала гарады і вёскі беларускія. Цяпер мы, Рада БНР, ськідаем з роднага краю апошняе ярмо дзяржаўнай залежнасьці, якая была накінута расейскім царызмам на наш вольны і незалежны край.

Ад гэтага часу Беларускае Народнае Рэспубліка абвешчаецца незалежнай і вольнай дзяржавай. Самі народы Бе-

ларусі, у асобе свайго ўстаноўчага сойму, пастановяць аб будучых дзяржаўных звязях Беларусі.

На падставе гэтага трацяць сілу ўсе старыя дзяржаўныя звязі, якія далі магчымасьць чужому ўраду падпісаць і за Беларусь Трактат у Берасьці, што забівае на сьмерць беларускі народ, дзелячы зямлю яго на часткі. На падставе гэтага Урад Бел. Нар. Рэспублікі мае ўвайсьці ў зносіны з зацікаўленымі старанамі, запрапанаваўшы ім пераглядзець тую частку Берасьцейскага трактату, якая датычыць Беларусі і падпісаць мірную ўмову са ўсімі ваяваўшымі дзяржавамі.

БНР павінна абняць усе землі, дзе жыве і мае лічэбную перавагу беларускі народ, а ўласьне: Магілёўшчыну, беларускія часьці Меншчыны, Віленшчыны, Гродзеншчыны, Вітэбшчыны, Смаленшчыны, Чарнігаўшчыны і сумежныя часткі суседніх губэрняў, заселеных беларусамі.

БНР пацвярджае ўсе тыя правы і вольнасьці грамадзян і народаў Беларусі, якія абвешчаны Устаўнай Граматай ад 9-га сакавіка 1918 г.

Абвешчаючы аб Незалежнасьці БНР, яе Рада ўскладае свае надзеі на тое, што ўсе, любячыя волю народы, памогуць беларускаму народу ў поўнай меры зьдзейсьніць яго палітычна-дзяржаўныя ідэалы. 25 сакавіка 1918. Менск. Рада БНР».

У гэтых цяжкіх натугах і болях нарадзіўся ідэал незалежнай сувэрэннай нацыянальнай Беларусі.

XI. Спробы будавання незалежнай Беларусі пасля акту 25.III.1918 і яго значэнне.

§ 1. Рада Бел. Народнай Рэспублікі і яе ўрад

Рада Усебеларускага Зьезду, як сказана вышэй, пераіменавалася на Раду Беларускай Народнай Рэспублікі. Выканаўчым яе органам — урадам аставаўся далей Народны Сакрэтарыят, які 9.X.1918 быў пераіменаваны на Раду Народных Міністраў, ці Кабінэт Міністраў.

Вось-жа, пасля аб'яўлення Радай БНР 25.III.1918 незалежнасці Беларусі, прад ей і прад яе ўрадам стала задача рэалізавання гэнай незалежнасці. Сам факт абвешчання Беларусі сувэрэннай нацыянальнай дзяржавай і рэальная патрэба гэную сувэрэнную Беларусь будаваць — гэта ўжо сапраўды вялікі, гістарычнага значэння, шаг уперад у беларускай палітычнай вызвольнай думцы. Сутнасць гэтага значэння ў тым, што ўжо далей аб федэрацыйнай ці якой іншай лучнасці і залежнасці Беларусі з Расеяй ці з кім іншым думаць і гаварыць ня прыходзілася. Гэтыя справы ўжо сталіся другараднымі. На першы плян выплыла сувэрэнная, ад нікога незалежная нацыянальная Беларусь. І слушна, бо, „без незалежнасці паасобных народаў няможна прыступаць да федэрацыі іх. Толькі той народ можа ўступаць у федэрацыйную лучнасць, у дагаворныя зносіны з суседзямі, каторы арганізаваўся, як дзяржава і мае ўладу, якая можа заявіць, чаго гэты народ хоча і чаго ня хоча... Да федэрацыі праз незалежнасць!“¹⁾

Рада Бел. Нар. Рэспублікі ўсё гэта дужа добра ўцяміла й праз свае ўрады энэргічна прыступіла да будавання незалежнасці Беларусі²⁾. Праца была нялёгкая. На перашко-

1) Др. А. Цьвікевичъ — Беларусь, Берлин 1919 бач. 21.

2) Падаю тут у хронолёгічным парадку цэлы рад гістарычных фактаў, якія ўведзеныя ў тэкст значна яго абцяжылі-б, а каторыя ведаць для зьянейшага разуменьня беларускай незалежніцкай палітыкі трэба неабходна.

Акупацыя немцамі Зах. Беларусі: восень 1915 г. — Расейская рэвалюцыя: канец лютага і пачатак сакавіка 1917 г. — Расейская баль-

дзе сьпярша былі немцы з бальшавікамі, а пасля, калі немцы аканчальна вышлі з Беларусі, за Беларусь пачыналася новая барацьба між бальшавіцкай Расеяй і паўстаючай

шавіцкая рэвалюцыя: кастрычнік 1917 г. — Усебеларускі Кангрэс у Менску: ад 5 да 18 сьнежня (стар. стылю) 1917 г., разгон Кангрэсу бальшавікамі з 17 на 18 сьнежня (стар. стылю). — 18 сьнежня Рада Кангрэсу выбрала Спаўняючы Камітэт. — 20 лютага 1918 г. утвораны першы беларускі ўрад пад назовам Народны Сакрэтарыят. — Перагаворы ў Берасьці між бальшавікамі і цэнтральнымі дзяржавамі з перарывамі — ад 3 сьнежня 1917 да 4 сакавіка 1918 г. У гэтым міжчасе ў тым жа Берасьці цэнтр. дзяржавы з украінцамі падпісалі дагавор — 9 лютага 1918. Беларусы на гэтыя перагаворы ня былі дапушчаны. — Акупацыя немцамі далейшых беларускіх зямель і заняцце Менску аж да Воршы — 25 лютага 1918 г. — Дагавор у Берасьці бальшавікоў з цэнтральнымі дзяржавамі — 3 сакавіка 1918. — У сакавіку 1918 Рада Кангрэсу была пераіменавана на Радз Бел. Народнай Рэспублікі. — 25 сакавіка 1918 абвешчаны Радз Рэспублікі незалежнасьці Беларусі. — 9 кастрычніка 1918 г. Беларускі Народны Сакрэтарыят пераіменаваны на Радз Міністраў — 20 лістапада 1918 г. дагавор аб палітычнай дружбе між Віленскай Беларускай Радз і Літоўскай Тарыбай. — 9 сьнежня 1918 г. перадаўшы ўладу бальшавіком, немцы пакінулі Менск і ўсю Беларусь. — 1 студзеня 1919 г. бальшавікі, заняўшы Зах. Беларусь, абвешчалі Беларусь незалежнай рэспублікай. — 27 лютага 1919 аб'яднаньне Савецкай Беларусі з такой жа Літвой (Літбел). — 19 красавіка 1919 г. палякі, прагнаўшы бальшавікоў, занялі Вільню. — 28 чэрвеня 1919 мірны дагавор у Вэрсалі. — 1 жніўня 1919 бальшавікі ўзноў абвешчалі незалежную Савецкую Сацыялістычную Беларусь. — 8 жніўня 1919 палякі занялі Менск. — 13 сьнежня 1919 сход Радз Бел. Нар. Рэспублікі, на які сябры Радз, што ар'энтаваліся на Польшчу, ня прыйшлі і стварылі Найвышэйшую Радз. — 11 ліпеня 1920 г. бальшавікі, прагнаўшы палякоў, узноў занялі Менск і пайшлі на Варшаву. — Летам 1920 г. заняцце Літоўцамі Вільні. — 12 ліпеня 1920 дагавор Літвы з Масквой, па якому часьць Зах. еларусі адыходзіць да Літвы. — 15 жніўня 1920 г. палякі гоняць бальшавікоў узноў на ўсход. — 11 лістапада 1920 між урадамі Літвы і Беларусі падпісаны дагавор аб узаемным падтрыманьні. — 9 кастрычніка 1920 г. польскі ген. Жэлігоўскі забірае ад Літвы Вільню. Стварэньне Сярэдняй Літвы: пав.: Віленскі, Ашмянскі, Сьвянцянскі і часьць Троцкага. 20 сакавіка 1921 рыскі дагавор, які ўсталіў сучасную бальшавіцка-польскую граніцу. На перагаворы беларусы дапушчаны ня былі. Перагаворы цягнуліся ад восні 1920. — У канцы 1920 г. — беларускае Слуцкае паўстаньне проці бальшавікоў: арганізавала яго пры падтрыманьні польскага генэральнага штабу Бел. Найвышэйшая Радз. — 25 верасня 1921 г. Усебеларуская Канфэрэнцыя ў Празе Чэскай. — 8 студзеня 1922 г.: Віленскі Сойм, які 20 лютага 1922 Вільню далучыў да Польшчы. — 14 сакавіка 1923 г. Радз Амбасадараў прызнала сучасныя граніцы Польшчы. — У канцы 1925 г. перадача некаторымі сябрамі Бел. Нар. Рэспублікі і яе міністрамі мандатаў Беларускай Сацыялістычнай Савецкай Рэспубліцы.

да незалежнага жыцця новай Польшчай. Рада БНР мусіла будаваць незалежнасць Беларусі, маючы проціў сябе гэтыя дзве вялікія варожыя сілы. Аднак Рада БНР рабіла што магла, не апускаючы рук. 28.XI.18 яна адбыла нараду, на якой паставіла, дзеля захавання беларускай улады, на якую насядалі бальшавікі, пакінуць Менск. Так і сталася. 3.XII.18 частка Прэзідыуму Рады БНР і ўрад пакінулі Менск і выехалі сьпяраша ў Вільню, а пасля загіраіцу. 9.XII.1918 Менск немцы перадалі бальшавікам, а самі адышлі назаўсёды.

Беларуская ўлада, хоць выгнаная з свайго краю, рабіла ўсё магчымае для збудавання незалежнай Беларусі. Праца яе йшла ў двух кірунках: у краі і загіраіцай. У краі Рада БНР праз свой урад, ці вярней праз паасобных сяброў Рады і ўраду, што асталіся ў краі, або й так праз верных сабе людзей — рупілася будзіць шырокія беларускія масы да будавання й падтрымання сваёй незалежнасці. Дзеля гэтага яна арганізавала й падтрымлівала беларускія як пачаткавыя, так і сярэднія школы, падтрымлівала кааперацыю, беларускую прэсу і розныя іншыя беларускія культурныя, эканамічныя і палітычныя арганізацыі.

Але хоць і добра ў кірунку незалежнасці Беларусі развівалася праца ў краі, яе адной для гэтай мэты было замала. Аставалася яшчэ неабходным заінтэрасаваць беларускай незалежнай справай Эўропу і зрабіць гэту справу справай міжнароднай. Вось-жа апроч дзяржаўнай працы ў краі, будуючая Беларускаю Народною Рэспубліку Рада і яе ўрад праводзілі так-жа шырокую працу й загіраіцай. Яшчэ ўлетку 1918 г. былі ўстаноўлены дыплёматычна консульскія прадстаўніцтвы Бел. Нар. Рэспублікі на Украіне — ў Кіеве і Адэсе, на Доне — ў Роставе, на Паўночным Каўказе — ў Стаўропалі, у Літве, Латвіі, Эстоніі, у Празе Чэскай і ў Парыжы, а так жа нават й у Савецкай Расеі — ў Маскве.

У восень таго-ж 1918 г. былі арганізаваны надзвычайныя місіі, якія зрабілі падарожы: ў Кіеў — да ўраду гэтмана Скоропадскага, у Варшаву — да ўраду Рады Рэгенцыйнай, у Вільню — да Ураду Літоўскай Тарыбы, у Бэрлін — да Германскага дзяржаўнага канцлера і да фракцыі Рэйхстагу, затым у Копэнгагу (Данія) і ў Бэрн (Швайцарыя)

23 красавіка 1919 г. палякі перамаглі бальшавікоў, занялі Вільню, а пасля й Менск. Некаторыя радныя і міністры, збліжаныя да палякоў, мелі недзею, што будзе дазво-

лена адбыць агульны сход Рады Рэспублікі. Ім паверылі і іншыя. З гэтай мэтай 1.XII.1919 усе прыбылі ў Менск, дзе аднак аказалася, што легальна склікаць Раду нельга. А гэта затым, што радных, якія стаялі за незалежнасць, было больш, а тых, што імкнуліся да злучэння Беларусі з Польшчай, было менш. Пры гэтым складзе і настроях Рады БНР палякі не давалі дазволу склікаць яе.

13.XII.1919 Рада адбылася нелегальна. На Раду полёнофілы ня прыйшлі сусім. Рада Рэспублікі выбрала новы прэзыход, а так-жа й новы ўрад. Польская ўлада некаторых радных і міністраў арыштавала. Некаторыя-ж з іх паўцякалі заграіцу. Тое-ж пасля зрабілі і звольненыя палякамі з турмаў.

Радныя полёнофілы сабраліся асобна, адарваліся ад Рады БНР і стварылі так зв. Найвышэйшую Раду, якая трымалася польскай ор'ентацыі і на Польшч усклала ўсе свае надзеі. Хутка паказалася, што быў гэта ход фальшывы. Палякі, атрымаўшы дзякуючы Рыскаму міру ў 1921 г. сучасныя ўсходнія граніцы, з Найвышэйшай Радай перасталі сусім лічыцца. Праканаліся аб гэтым і самі сябры Найвышэйшай Рады, калі ў тым-жа 1921 г. свае мандаты здалі Радзе БНР.

Тварцом Найвышэйшай Рады і яе ідэолягам быў Антон Луцкевіч. Палітычны дзяяч гэты цвёрда трымаўся польскай ор'ентацыі і верыў, што Польшч дапаможа ў будове незалежнай Беларусі. У архіве інж. Л. Дубейкаўскага¹⁾ спатыкаем лісты А. Луцкевіча, з якіх ясна відацца палітычныя яго пагляды, апёртныя на польскай ор'ентацыі.

І так у лісьце да інж. Л. Дубейкаўскага (з 8.VI.1920) А. Луцкевіч між іншым піша: ...Я хачу ехаць у Парыж праз Дзвінск—Рыгу і забраць Ладнова²⁾, бо баюся, што ён мо, сядзіць бяз грошы і сам ня здоляе выбрацца. Апрача таго трэба яго паінфармаваць аб палажэнні справы ў краю, каб ён не папаўся на вуду Ластоўскаму і комп³⁾... Кеніншу⁴⁾

1) Інж. Л. Дубейкаўскі, ведамы з сваёй асабістай і палітычнай чэснасці, ад імя Бел. Ураду бараніў беларускай справы ў Варшаве; праканаўшыся ў негатыўных адносінах Польшчы да беларускіх палітычных незалежніцкіх ідэалаў, ад палітыкі адыйшоў, працуючы далей выключна на беларускай ніве культурнай і грамадзкай у Вільні.

2) Ладноў — давераны французай і палякоў.

3) Ластоўскі і комп. — гэта тыя беларускія палітыкі, якія трымаліся незалежніцкай ор'ентацыі Рады Бел. Нар. Рэспублікі і яе ўраду.

4) Кенінш — латвійскі палітык.

можаце ў гутарцы сказаць, што я маю на мэце зрабіць умо-
ву з Латвіяй аб прызнанні Дзвінску за Латышамі, бо і для
нас дужа небяспечна, калі Дзвінск прыпадзе літвіном
і гэтым самым станеца пунктам маскоўска-нямецкага стыку.
З другога-ж боку гэта дасць нам сымпатыі латышоў, якія
дзеля сваёй уласнай карысці будуць націскаць Польшч, каб
нас прызнала... У гэты мамэнт мы павінны напружыць усе
свае сілы дзеля заграічнае работы: найменшы цень пры-
знання нас заграіцай дасць цвёрды грунт дзеля пры-
знання нас Польшчай, каторая адна толькі і можа ў гэты
мамэнт даць нам рэальную помач..“

Ізноў-жа ў іншым лісьце А. Луцкевіча да таго-ж Л. Ду-
бейкаўскага (з 3.VI.21) між іншым чытаем:

...Было-б вельмі важна, каб Ладноў папаў у Бруксэлю
і там разьбіў камбінацыю Ластоўскага: гэты бандыт праз
Цьвікевіча перадаў літоўскай дэлегацыі — нашым заклётым
ворагам — абарону інтарэсаў Беларусі! Можаче прадставіць,
якая гэта будзе абарона! Зьнясіцеса з Ладновым, мо' яму
пераслаць мэморыял Дзяржаўнага К-ту¹), або Нац. К-ту
ў справе праекту Humans'а? Вельмі важна паказаць, што
Віленскі кантон — ня „польскі“, як хочучь палякі, а ў най-
горшым прыпадку „польска-беларускі“. Калі-б Ладноў мог
дабіцца ад палякоў заняцця такой пазыцыі, то тут усе —
й нават увесь Нац. К-т пайшлі-бы з палякамі..“

Гэткія былі палітычныя пагляды А. Луцкевіча ў 1920
і 1921 г., калі на міжнароднай арэне рабіліся спробы выра-
шэння між Літвой і Польшчай справы Вільні; ня іншымі,
ведама, яны былі і ў 1919 г., калі ён тварыў Найвышэйшую
Раду. Пагляды гэныя ўрэшце такімі-ж асталіся на працэсе
„Бел. Сялянска-Работніцкай Грамады“ ў Вільні. Будучы за-
мяшаным у гэты працэс, на допытах сьледавацеля 12 ка-
стрычніка 1927 г. Ант. Луцкевіч між іншым заявіў, што ён
па нацыянальнасьці „беларус-паляк“²). А гэта ўжо гавора
больш, чым звычайная палітычная орьентацыя на Польшч.
Але йдзём далей.

Ад канца 1919 г. і пач. 1920 г. Рада БНР і беларускі
ўрад знаходзіліся заграіцай — сьпярга ў Літве, а пасля
ў Празе Чэскай.

1) Дзяржаўны К-т — гэта фактычна тая-ж законсьпіраваная Най-
вышэйшая Рада, якая фармальна ўжо не існавала.

2) Акты справы Бел. Сял.-Раб. Грамады т. IV — Ф бач. 186 (па-
водле аднаднёўкі „Слова Праўды“, Вільня 21 лістапада 1931).

Вялікім падтрыманьнем Рады БНР і яе працы ў кірунку будаўніцтва беларускай дзяржаўнасьці была ўсебеларуская палітычная нарада ў Празе 25 верасьня 1921 г. Народа гэта між іншым сьцьвердзіла, што „адзіным заканадаўчым органам Беларусі зьяўляецца Рада БНР, маючая прэемсьцьвеннасьць улады ад Усебеларускага Кангрэсу 1917 г. і што адзінай адказнай уладай Беларусі зьяўляецца ўрад БНР, маючы мандат ад Рады БНР“¹⁾.

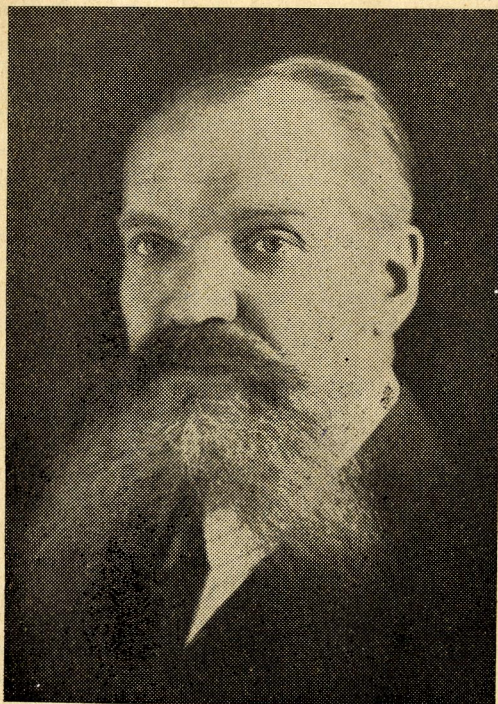
Найвышэйшая беларуская палітычная ўлада, будучы на эміграцыі, верна бараніла ідэал незалежнасьці Беларусі. Дзеля гэтай мэты яна праз сваіх агентаў рупілася аб адпаведную працу ў краі, а так-жа праз розныя мэморыялы бараніла незалежнасьці Беларусі на арэне міжнароднай.

Але час ішоў і працаваў на некарысьць Беларусі. Аказалася, што йшчэ беларусы занадта слабыя як у жыцці сваім культурна-нацыянальным, так эканамічным і палітычным, каб маглі абараніць Беларусь ад ворагаў і збудаваць яе незалежнасьць.

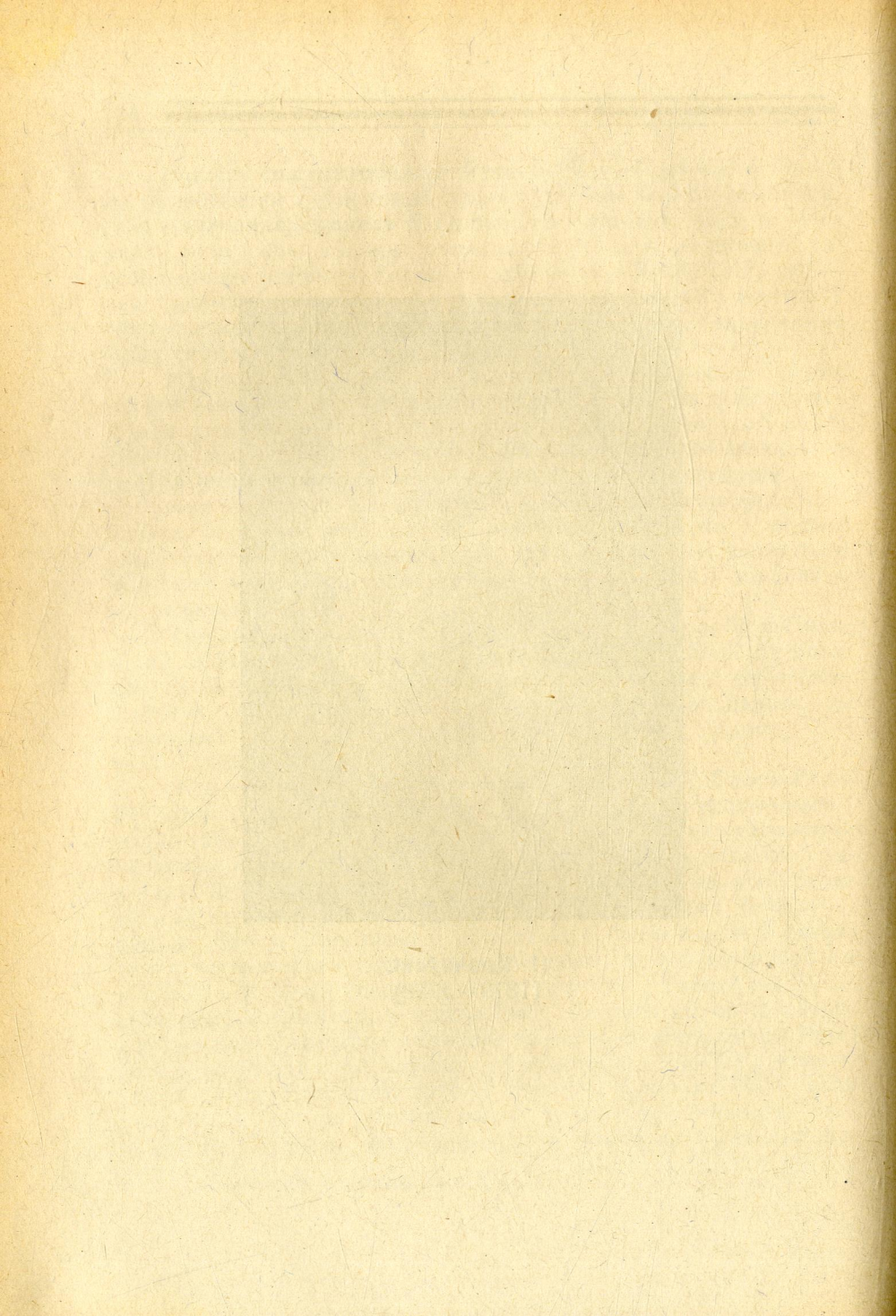
Рыскі мір 1921 г. заходнюю Беларусь укрпіў за Польшчай, а ўсходнюю за Савецкай Расеяй Радзе БНР не аставалася нічога іншага, як толькі захаваць сябе, як найвышэйшую беларускую ўладу, каб прыпамінаць аб ідэалах незалежнай Беларусі як свайму народу, так і ў Эўропе. Гэта БНР і рабіла ў меру сіл сваіх.

Але прыйшоў урэшце цяжкі крызіс і для БНР. Сябры Рады БНР і яе ўрады апынуліся на эміграцыі ў цяжкім маральным і матэр'яльным палажэньні. Палітычнае міжнароднае палажэньне больш менш устабілізавалася і БНР усімі была забытая і пакінута. Лёс сяброў БНР і ўраду стаўся такім, як усей беларускай інтэлігенцыі. Аставалася толькі Савецкая Беларусь, дзе да 1926 г. беларускай інтэлігенцыі была дадзена сякай-такая магчымасьць працы. Дык нядзіва, што і пакіравалася ў БССР усё беларускае жывое і творчае. Зачалі на БССР аглядацца й некаторыя сябры БНР. Да таго сярод іх савецкія палітыкі ўпорыста агітавалі за поўную ліквідацыю Рады БНР і яе ўраду і за поўнае аб'яднаньне з БССР. Вынікі ўсяго гэтага былі тыя, што ў Бэрліне ў канцы 1924 году некаторыя сябры беларускага ўраду свае мандаты здалі БССР. Праўда, фармальна гэта йшчэ ня была ліквіда-

1) Замежная Беларусь, бач. 63.

П Крэчэўскі.
(1879—1928)

цыя беларускай сувэрэннай улады, бо старшыня Рады БНР гэнай перадачы мандатаў не пацвярдзіў і Рада гэта, як на-сіцелька сувэрэннай бел. улады, асталася існаваць далей, але фактычна мала што аставалася ўжо ад гэнай улады, бо-ж радных ужо асталася толькі два-тры чалавекі. Ад гэтага часу ўжо фактычна можна гаварыць не аб беларускай сувэрэннай уладзе, але аб ідэі сувэрэннай Беларусі, якую верна перахавалі і пераказалі беларускаму народу гэныя два-тры чалавекі. Слушна аб гэтым кажа апошні старшыня Рады БНР П. Крэчэўскі, што „Права ня ў сіле. Часовая перамога — ня ёсць закон на будучыну. Рамантызм ідэі творыць рэальнасьць, а не наадварот. Рэальнасьць падпарадкаўвае слабейшых, а моцны духам рамантызм змагаецца і накрэсьлівае новыя шляхі будучыны. Не апраўдаўшыя народнага даверу рэалісты, адыйшлі ў старану, ці перайшлі ў варожы стан, а цьвёрды рамантызм ідэі незалежнасьці і яе дзяржаўных устаноў жывець далей і будзе жыць пакуль жыве сама ідэя“¹⁾.

Дзейнасьць П. Крэчэўскага ў справе барацьбы за незалежнасьць Беларусі настолькі выдатная і заслужаная, што варта хоць збольшага пазнаёміцца з яго біяграфіяй.

Сын дзяка сельскага прыходу Кобрынскага пав., Горадзенскай губ. Радзіўся 7.VIII.1879 г. Вучыўся ў Віленскай Духовнай Сэмінарыі, якую скончыў 1902 г. Пасьля займаў пасады: вучыцеля і банкавага ўрадаўца. У 1914 г. быў забраны на вайну і назначаны ваенным урадаўцам. Рэвалюцыя 1917 г. застае П. Крэчэўскага на гэтай пасадзе ў Барысаве. На Усебеларускім Зьездзе 1917 г. быў ён выбраны сябрам Рады Зьезду. 19.II.18 увайшоў у склад першага беларускага ўраду (Народны Сакрэтарыят). У траўні 1918 г. заняў становішча Старшыні Гандлёвай Палаты Беларусі. 11 кастрычніка 1918 г. выбраны сакрэтаром Рады Беларускай Народнай Рэспублікі. 13 сьнежня 1919 быў выбраны старшынёй гэтай Рады. Трымаць сьцяг незалежнасьці Беларусі і ў Беларусі аставацца, калі там панавалі чужынцы, ня было магчымым. Дзеля гэтага П. Крэчэўскі з беларускім урадам прабываў заганіцай: у Коўне, у Бэрліне, Рызе, узноў у Коўне і ад 1923 аж да сьмерці 8.III.1928 г. прабываў у Празе Чэскай.

1) Замежная Беларусь бач. 131—132.

Па сьмерці П. Крэчэўскага, Старшыні Рады БНР, яго-ным намесьнікам стаўся В. Захарка, як жывы яшчэ сьведка, дзейны ўчасьнік і спадкабэрнік астаткаў беларускай сувэрэннай улады. Аб П. Крэчэўскім у лісьце 2.IV.1928 да рэд. „Бел. Крыніцы“ піша ён між іншым гэтак:

...„Ворагі Беларусі ня раз рабілі прапазыцыі і П. Крэчэўскаму, але ён заўсёды адкідаў з пагардай усё тое, што шкодзіла чыстае нацыянальна-дзяржаўнай незалежнасьці Беларусі і ганьбіла яго ўласнае імя. Ён добра ведаў, што гэтыя прапазыцыі робяцца толькі дзеля таго, каб выбіць з яго рук штандар асвабоджэньня Беларусі ад чужацкага ўціску. Цяжар жыцьця П. Крэчэўскага, як Старшыні Рады БНР, найбольш павялічваўся яго расчараваньнем у большасьці беларускіх палітычных дзеячоў. Пераход іх на іншыя пазыцыі, часта зьвязаныя ня толькі з падрывам становішча асоб, прадаўжаўшых служыць ідэалу беларускага народу, але й асьмяняньнем самога ідэалу, прыносіў найбольшую прыкрасьць Крэчэўскаму і найсільней падрываў яго слабое здароўе.

Пётр Антонавіч Крэчэўскі памёр у беднасьці і адзіноцтве, будучы пакінутым амаль усімі беларускімі дзеячамі—былымі яго супрацоўнікамі, але аставіў па сабе багатую, крысталічную чэснасьць. Надойдзе час, калі адданасьць беларускаму народу будзе ацэнена гэтым народам!“

§ 2. Беларуская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка.

У меру таго, як у канцы 1918 г. нямецкая армія адыходзіла дамоў і ачышчала беларускія землі, у сьлед за ей ішла армія бальшавіцкай. 1 студзеня 1919 г. бальшавікі абвесілі незалежнасьць Беларусі, як Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі, зазначаючы адначасна, што Рада Бел. Нар. Рэсп. і ўрад яе ўважаюцца „без абароны закону“ і за першыя два з паловай месяцы 1919 г. занялі бадай усю Беларусь і часьць Усходняй Літвы. У пачатку студзеня бальшавікі занялі Вільню. Літоўская Тарыба (Дзяржаўная Рада) пад націскам бальшавікоў, а так-жа і палякоў, у якіх руках тады фактычна Вільня ўжо была, места гэта пакінула. Беларусь і Літву бальшавікі злучылі ўрэшце ў валну літоўска-беларускую (Літ-Бел) савецкую рэспубліку і стварылі для яе гэткага-ж

назову ўрад. У красавіку месяцы 1919 г. бальшавікоў з Беларусі і Літвы пачалі выганяць палякі. 19 красавіка яны занялі Вільню і паволі пасоўваліся на ўсход Беларусі. Жадаючы мець прыхільнасьць для сябе беларускага народу, бальшавікі 1 жніўня таго-ж году ўзноў Беларусь абвесьцілі незалежнай савецкай рэспублікай. 8 жніўня палякі занялі Менск. Крыху менш як за год бальшавікі пачалі ўзноў наступленьне, якое скончылася мірам іх з палякамі ў Рызе 20 сакавіка 1921 г. Заходняя Беларусь асталася за Польшчай, а рэшта, за выняткам тэй частцы, якая апынулася ў Латвіі, адышла да Саветаў, дзе й сяньня яна знаходзіцца пад назовам: Беларуска-Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка¹⁾.

У склад Савецкай Беларусі сьпірша ўваходзіла толькі некалькі паветаў Меншчыны, а пасья яе тэрыторыя была значна пашырана. Аднак і сяньня Сав. Беларусь не абымае ўсіх беларускіх этнаграфічных зямель, што знаходзяцца пад савецкай уладай. Дагэтуль туды ня ўлучаны землі з выразнай беларускай большасьцяй насельніцтва, як Гомельшчына, павет Красны Смаленшчыны і паветы Вітэбшчыны: Веліж, Нэвэль, Себеж. Ня ўлучаны, ведама, у граніцы Сав. Беларусі і самыя ўсходнія рубяжы беларускія з гарадамі: Новазыбкаў, Старадуб, Мглін, Ельня, Смаленск, Дарагабуж, Духаўшчына, Белы. Тымчасам землі гэтыя, як гэта відаць з навуковых крыніц, належаць да беларускай этнографічнай тэрыторыі, хоць ужо з большай, як у іншых мясцох, дамешкай элемэнту расейскага.

Каб зашахаваць дзейнасьць і павагу Рады Бел. Нар. Рэспублікі, а так-жа каб мець на сваей старане беларускае насельніцтва падчас вайны Саветаў з Польшчай, Савецкая Беларусь на розных зьездах саветаў, у прэсе, на мітынгах часта была называнай незалежнай дзяржавай, незалежнай савецкай рэспублікай. Граніцы і сутнасьць гэнай незалежнасьці і адносіны Беларусі да Расеі спачатку ня былі адзначаны ніякім праўным дакумэнтам. А ўжо ў 1921 г. 16 сту-

1) Усе беларускія этнаграфічныя землі займаюць больш 300 тыс. кв. кілёмэтраў прастору. З гэтага каля 210 тыс. кв. клм. з 7 мільёнамі ўсяго насельніцтва належаць да Саветаў, 107 тыс. кв. клм. з 3 мільёнамі насельніцтва — да Польшчы і 3,5 тыс. кв. клм. з 200 тыс. насельніцтва — да Латвіі. (Зборнік „Беларусь“ бач. 4).

Усіх беларусаў як на беларускіх землях і на эміграцыі, паводле падлічэньняў самых-жа беларусаў, цяпер налічаецца больш 10 мільёнаў.

дзена робіцца і гэта ў умове між Беларусяй і Расеяй. У гэнай умове падкрэсьліваецца фэдэрацыйная лучнасьць між абедзьвемі дзяржавамі, азначаецца, што належа да компэтэнцыі аднэй, а што да компэтэнцыі абедзьвюх і вырашаюцца спосабы ўзаемных адносінаў між беларускім і расейскім урадамі. Паводле гэнай умовы правы Беларусі, як дзяржавы, былі дужа скупыя і агранічваліся толькі да спраў асьветы і спраў сьцісла ўнутраных. Словам, Беларусь паводле гэнай умовы атрымала ад Расеі свайго роду аўтаномію.

Далейшым важнейшым актам у справе праўна-дзяржаўнага палажэньня Беларусі зьяўляецца агульна-савецкая констытуцыя з 6 ліпеня 1923 г., у якой ёсьць між іншым разьдзел аб „сувэрэнных правах саюзных рэспублік“, а так-жа пункт, які кажа, што „за кожнай Саюзнай Рэспублікай захоўваецца права вольнага выхаду з Саюзу“. У дакумэнце гэным тэорэтычна, як бачым, выразна падкрэсьліваецца сувэрэнітэт савецкіх саюзных рэспублік, але практычна рэспублікі гэныя астаюцца адзінкамі, маючымі ад Расеі свайго роду толькі самаўрад, ці аўтаномію. Гэткае-ж фармальна-праўнае палажэньне савецкіх саюзных рэспублік, а ў іх ліку і Беларусі, трымае і сьняня.

Савецкая Беларусь хоць і дужа агранічаныя свае аўтаномныя правы выкарыстала аднак даволі шырока, маючы найбольш волі ў галіне асьветы і культуры; беларускі савецкі ўрад пакрыў Беларусь сеткай беларускіх школ, залажыў у Менску Беларускі Унівэрсытэт, Акадэмію Навук, вышэйшыя школы спэцыяльныя, а так-жа паддзяржаваў беларускае пісьменства, беларускіх вучоных і іх працу і г. д. За якіх больш-менш 10 гадоў (1920—1930) Савецкая Беларусь у галіне беларускай асьветы, культуры і навукі зрабіла сапраўды вялікі поступ. Але поступ гэты беларускага нацыянальнага творства ўрэшце да таго перапужаў Маскву, што сьняня там беларуская народна-культурная і навуковая праца прыціхла, а многія беларускія культурныя і навуковыя сілы пазбаўлены свабоды і павыселены з граніц Беларусі. Сталася гэта ў 1929-30 г. Не пашчадзіла Масква нават павадыроў „Бел. Сялянска-Работніцкай Грамады“, што з багаслаўства Масквы¹⁾ шырока былі разгарнуўшы палі-

1) „Грамада“ (1926-27) была масавай арганізацыяй нацыянальна-вызваленчага руху на Зах Беларусі, але яна ніколі не магла прэтэндаваць на ролю гегемона ў гэтым руху таму, што гегемонам нацыя-

тычную працу ў Беларусі пад Польшчай¹⁾, а пасля паўцякалі ў БССР. Бальшавікі паняволілі іх і павысылалі за межы Беларусі ў 1933 г. Ясна, увесь гэты вялікі паход на беларускую культуру і палітыку ёсць праявам палітычнага цэнтралізму Масквы, якая ня хочучы і баючыся беларускай незалежнасці, нішча ўсякія, хоць-бы й культурныя, праявы беларускага нацыянальнага жыцця. Афіцыйна аднак Масква гэта робіць пад плашчом камуністычнага прынцыпу, што культура ўсякая можа быць нацыянальнай толькі сваёй формай, мовай, а зместам пролетарская і камуністычная. І ад гэтай ідэавай прыкрыўкі камуністаў у барацьбе з Беларусяй яўная карысць расейскаму нацыяналізму, як нацыяналізму пануючай нацыі і маючай больш вырабленую і больш адпорную нацыянальную культуру. Сталін аб гэтым кажа: што камунізм імкнецца да таго, каб даць магчымасць „нацыянальным культурам развіцця і разгарнуцця, выявіўшы ўсе свае патэнцыі, каб стварыць умовы для зьліцця іх у адну агульную культуру, з адной агульнай мовай“²⁾. Хіба ж лёгка дагадацца, што ў Саветах гэткай „агульнай“ мовай і культурай можа быць толькі мова расейская.

Не аб чым іншым так-жа сьведча і „рэформа“ бальшавікамі беларускага правапісу ў 1933 г. Сутнасьць гэнай „рэформы“ ў тым, што яна псуе беларускую мову, прыбліжаючы яе да мовы расейскай, бо быццам нацыянал-дэмакратызм імкнуўся ўсімі мерамі і спосабамі адарваць беларускую літаратурную мову ад мовы шырокіх беларускіх працоўных масаў, стварыў штучны бар’ер паміж беларускай і расейскай мовай і засьмечваў беларускую мову рознымі сярэднявыковымі архаізмамі і буржуазнымі вульгарызмамі³⁾. Тымчасам трэба ведаць, што развой усякай мовы ня ёсць нечым штучным, але натуральным. Тварэнне-ж мовы штучнай, пролетарскай і штучнае яе збліжэнне да мовы расейскай,—гэта ясна гавора аб праўдзівых мэтах такой работы. нальна-вызваленчага руху, як і ўсяго рэвалюцыйнага руху на Зах. Беларусі, была і ёсць выключна КПЗБ“. (Зап. Бел. Акад. Навук, 1934, № 3, бач. 176—177).

1) Ня трэба зьмешваць Беларускай Сацыялістычнай Грамады з Беларускай Сялянска-Работніцкай Грамадой. Першая працавала прадвайной і ў пачатку расейскай рэвалюцыі і трымалася нацыянальнага прынцыпу, а другая, хоць з прынцыпам нацыянальнасці сусім ня рвала, але супольнага з ім мела нямнога, хілячыся ў бок камунізму.

2) „Полюмя Рэвалюцыі“ кн. 1, 1934, бач. 137.

3) Правапіс беларускай мовы, Менск 1934, бач. 3.

Словам, цяпер у Саветах быццам у чэсьць Маркса, а фактычна ў чэсьць Расеі, камуністы намагаюцца знішчыць розныя нацыянальнасці, а ў іх ліку і нацыю беларускую. Да гэтага прычыняецца тварэнне беларуска-расейскай мяшанкі, замест беларускай мовы, вытраўліванне ў пісьменстве і ў навуцы нацыянальнага элементу, а так-жа прыму-сваяя колектывізацыя беларускіх сялянскіх гаспадарак. Прычыняецца ўрэшце да нішчэння беларускай нацыі вытраў-ліванне з грамадзкага і прыватнага жыцця агулам усякага ідэалістычнага элементу і замнога ўдзяляння месца ўсякага роду нэгацыі. І так, замест пазытыўна-творчай рэлігіі—сілай заводзіцца там ваюючая бязбожнасць, узьведзеная да павагі догмату, замест сям'і, як аснаўной грамадзка-творчай ячэйкі—расьцярушаныя, пазбаўленыя дзяржавай волі, адзінкі і ўрэшце замест культурна-нацыянальнага і самастойнага дзяржаўнага ідэалу, апёртага на свабодзе—прымусовы матар'ялізм і дык-татура кучкі інтэлігенцкага пролетарыату над мільённымі масамі народу. Аднак, ня гледзячы на гэта ўсё, жывы народ-ны арганізм наперакор правам жыцця знішчыць, трэба верыць, ня ўдасца. Наадварот, барацьба з бел. нацыяй, якая цяпер так шырока вядзецца ў Сав. Беларусі, нацыю гэту павінна толькі больш укрэпіць і скрысталізаваць.

Канчаючы ўрэшце, трэба адцеміць, што тая Беларусь, якая збудавалася ў Саветах, гэта больш-менш тое самае, чаго 50—60 гадоў таму дабіваліся беларускія народавольцы гоманцы. Бальшавікі тут свайго арыгінальнага ўлажылі ня-многа. Значэнне аднак існаваньня Сав. Беларусі—значнае. Факт беларускай савецкай сацыялістычнай рэспублікі, з асоб-ным аўтономным ўрадам і з дзяржаўнай формай жыцця, а так-жа й культура хоць нацыянальная толькі формай, а зьместам камуністычная — гэта вялікі і сусім канкрэтны этап да поўнай дзяржаўнай незалежнасці. Беларускага Наро-ду і да яго агульна-народнай культуры.

§ 3. Сутнасць Акту 25.III.18 і яго значэнне для будучыні Беларусі.

Як бачым з усяго ў гэтай працы сказанага, акт 25.III.18 сапраўды займае галоўнае месца ў справе нацыянальна-палітычнага вызвалення беларускага народу. Актам гэтым Беларускі Народ праз вусны сваіх лепшых сыноў выявіў

свой Найвялікшы Ідэал Незалежнай Беларусі. Маючы гэты Ідэал, народ наш рабіў магчымыя сабе захады, каб яго здзейсніць, каб зрабіць яго сапраўднасцый. На жаль, сілы аказаліся яшчэ заслабыя і Ідэал Незалежнай Беларусі покульшто так Ідэалам і астаўся, заахвочваючы Бераскі Народ да далейшай вытрывай працы і барацьбы за сваю Незалежнасць у будучыні.

Ідэал гэты ня ёсць скасцяпенай формулай. Не. Ён жывы, актуальны і штораз больш захапляе масы Беларускага Народу. Жывучасць і актуальнасць гэтага Ідэалу відацца хоць-бы з таго, што з аднаго боку ўсё беларускае нацыянальнае і незалежнае грамадзянства стойка і рашуча яго бароніць і астаецца яму верным, а ўзноў з другога боку — ворагі гэтага Ідэалу, так-жа рашуча і заядла яго ганьбяць і паборваюць. І гэта зразумела:—тыя сярод беларусаў, што прызнаюць беларускі народ і для яго добра працуюць, бароняць так-жа й найвышэйшы Ідэал гэтага народу, а тыя, што агулам не прызнаюць ніякай нацыі, а ў тым ліку і беларускай, Ідэал гэты ганьбяць і топчаць.

Прыгледзімся да сутнасці Ідэалу, абвешчанага актам 25.III.18.

Камуністы цвёрдзяць, што Ідэал гэны замест шчасця беларускаму народу вясціць у будучыні капіталістычны буржуазны грамадзкі лад, а знача нясе з сабой крыўду і нядолю гэтаму народу. Тымчасам так ня ёсць. Ідэал 25.III нясе нашаму народу прадусім волю, каб ён сам сабе завёў такі грамадзкі лад, які ён захоча і які будзе ўважаць за найбольш для сябе карысным.

Далей тыя-ж камуністы ганьбуюць актам 25.III затое, што бышчам насё ён Беларусі перастарэлы і шкодны для працоўных палітычны лад, як дэмакратычная рэспубліка, прытым варожая да Расеі, а збліжаная да Польшчы і да дзяржаў Заходняй Эўропы. Вось-жа й тут ня так. Акт 25.III.18 у сутнасці неазначае ніякага канкрэтнага палітычнага ладу, не нясе з сабой ніякіх так званых палітычных о'р'ентацыяў, ані тым больш ня мае ў сабе нейкіх варожасцяў да якога-небудзь народу. Акт 25.III нясе Беларускаму Народу прадусім волю выбраць сабе такі палітычны лад, які яму найбольш да ўспадобы і які яму быў-бы найбольш карысны.

Няпраўда так-жа, што акт 25.III.18 нясе з сабой шовінізм, ненавісць да іншых народаў і зьвярыны нацыяналізм. Не.

Гэты акт, нясе з сабой беларускі нацыянальны прынцып у рамках агульна-людзкай справядлівасці, як сучасную і неабходную падставу культурнага развіцця, грамадзкага і палітычнага вызвалення.

Сутнасць такім чынам Ідэалу акту 25.III у тым, што ён імкнецца да таго, каб Беларусь у сваіх этнографічных межах была ад пастароньняй сілы незалежнай: грамадзка-палітычна, культурна і эканамічна. Гэта-ж бывае з якім народам тады, калі над ім ніхто не пануе, а калі ён усім сваім жыццём кіруе сам. Гэткія-ж Ідэалы нясе з сабой акт 25.III і беларускаму народу. У гэтым і сутнасць гэтага Ідэалу, а рэшта — пабочныя да яго дадаткі. Знача, калі-б народ беларускі стаўся незалежным, ён тады сам сабе выбраў бы грамадзкі лад унутры, а так-жа сам сабе выбраў-бы і палітычных саюзнакаў з суседніх і далейшых народаў, бо палітычнае жыццё якога народу тады ёсць нармальным, калі народ будучы ўжо незалежным ідзе ў саюзы, з іншымі народамі, а не наадварот.

Гэткая ў агульных славах сутнасць Ідэалу акту 25.III. Сутнасць гэта апіраецца на кожнаму зразумелым праве прыроды і на справядлівасці.

Незалежнасці, вынікаючай з акту 25.III, вымагае так-жа й дух часу. Усе народы на ўсім сьвеце: белыя, чорныя, жоўтыя, чырвоныя або праз працу й барацьбу ўжо здабылі сабе незалежнасць, або для яе далей працуюць і за яе борацца, праліваючы часта кроў сваю.

Ад людзей урэшце пастаронніх, нават ня ворагаў нашых, можна часта пачуць закід, што Ідэал незалежнасці Беларусі — гэта ўтопія, гэта ніколі не выканальная фантазія. Нічога. Гэтаксама ўтопіямі называлі незалежнікі імкненьні шмат-шмат якіх народаў. Аднак прышоў час і гэныя ўтопіі сталіся фактам. Мы верым, што так будзе і з Беларускім Народам. Калі толькі народ наш проймецца наскрозь ідэалам сваёй незалежнасці і яксьлед зразумее ўсю веліч і важнасць яго і калі наступяць адпаведныя варункі, дык Незалежнасць гэту ён здабудзе напэўна. Фактам-жа незапярэчным ёсць, што працэс пранікання нашага народу зьместам Ідэалу акту 25.III сапраўды адбываецца. А ў гэтым і значэнне яго для Беларусі, як незалежнай дзяржавы ў будучыні.

Крыніцы, працы і часапісы, выкарыстаныя для напісаньня кніжкі „Да беларускага палітычнага вызваленьня“.

I.

Архівы: Дзяржаўны ў Вільні (Audyt. Polowy t. 2 Nr. 917 бач. 887 1864. Сьледчая справа Сымона Каліноўскага, бацькі Кастуся. Audyt. Polowy Nr. 280 1864, сьледчая і судовая справа К. Каліноўскага. Тэка дакумэнтаў да справы паўстанца кс. Мацкевіча.

Архіў Р. Керсноўскага: ліст К. Каліноўскага да Б. Длускага.

Архіў інж. Л. Дубейкаўскага.

Архіў кс. Ул. Талочкі і ўласны аўтара.

Архіў сваякоў Адама Гурыновіча.

„Mużyskaja Prawdа“ Nr. Nr. 1—7 і Адозвы К. Каліноўскага.

„Гомон“ № 2, 1884 (Бел. Музэй ім. Ів. Луцкевіча ў Вільні).

II.

Abramowič L.—Problem Litwy podczas wojny światowej. Zbiór dokumentów, uchwał, odezw i t. p. Warszawa 1918.

Агурский С. — Очерки по истории революционного движения в Белоруссии (1863—1917). Минск 1928.

Бѣлорусская Народная Громада въ Москвѣ. Политическая платформа и уставъ. Москва 1917.

„Белорусское Эхо“ № 7 1918.

„Беларускі Шлях“ № 1 1918.

„Беларускі Звон“ № 3 1921.

„Беларуская Крыніца“ № 12 1934.

„Беларусь“ Зборнік. Менск 1924.

Берестейський Мир. Львів—Київ 1928 (зборнік).

Бочковский Г. — Поневолени народи царської імперії. 1916.

Бурбіс А. — Беларуская Соцыялістычная Грамада (зборнік „Беларусь“. Менск 1924).

Варонко Я. — Беларускі рух ад 1917 да 1920 г. Коўна 1920.

„Вольная Беларусь“ № 36, 1917.

Воронко І. Я. — Бѣлорусскій вопрос к моменту Версальской Мирной Конференції. Ковна 1919.

Гадлеўскі В. Кс. — 3 беларускага палітычнага жыцця ў Менску ў 1917–18 (Бел. Крыніца“ № 18, 1934).

Гарэцкі М. — Гісторыя Беларускай Літаратуры. Вільня 1920 і Менск 1924.

Hrub Tamaš Dr. — Ц 50-уја ўhodki časopisi „Homan“ („Iskry Skarguny“ Nr. 3 Praha 1934).

Дорошенко Д. Микола Іванович Костомаров. Ляпціг.

Энциклопедия: Малая Советская, Т. I Белоруссия, 1930.

„Замежная Беларусь“, зборнік гісторыі, культуры і эканомікі пад рэд. П. А. Крэчэўскага. Прага 1926.

Засецкі М. — Міністэрства беларускіх спраў (10 месяцаў існавання). Коўна 1919.

Ігнатаўскі У. праф. — Кароткі Нарыс Гісторыі Беларусі. Вільня 1921.

Ігнатаўскі У. праф. — Гісторыя Беларусі ў XIX і ў пач. XX ст. Менск 1928.

Ітогі і бліжэйшыя задачы правядзення ленінскай нацыянальнай палітыкі ў БССР. Менск 1934.

„Калосье“ кн. 1, 1935.

Карскі Е. — Бѣлоруссы I. Вільно 1904.

Kodź St. — Zasady Narodowości. Wilno 1932.

Kulczycki L. — Rewolucja Rosyjska. Lwów, t. I 1909 і t. II 1911.

„Kurjer Wileński“ z 26.II.1933.

Лёсик Я. Аўтаномія Беларусі. Менск 1917.

Ластоўскі В. — Гісторыя Беларускай (Крыўскай) Кнігі. Коўна 1926

Licz — Konstanty Kalinowski („Gazeta Wileńska“ 1906, Nr. 17).

Łuckiewicz Antoni — „Narodowolcy-Białorusini i ich organ „Homon“ (Przyczynek do ewolucji ideologii politycznej Białorusinów) у зборніку: Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie 17–20 września 1935 r. Lwów 1935.

Любавскій М. проф. — Очерк Истории Литовско-Русского Государства. Москва 1910.

Любавскій М. проф. — Основные моменты истории Бѣлоруссии. Москва 1918.

Милюков П. Н. — Национальный вопрос. 1925.

Навіна Антон — Палітычныя лозунгі беларускага руху (Зборнік „Наша Ніва“. Вільня 1920).

Охримович Ю. — Розвиток української нац.-політ. думки. Львів 1922.

Праваяпіс беларускай мовы — Менск 1924. (Увага: праваяпіс гэты збліжае беларускую мову да расейскай).

Полымя Рэволюцыі 1. 1934.

Прушынскі А. — 25-ая гадаўшчына ППС. („Вольная Беларусь“ № 36, 1917).

Соболевскій Д. М. — Схема автономнаго устройства Бѣлоруссии въ общероссійской федераціи. Витебск 1917.

Stankiewiĉ Ad. — Fr. Bahušewiĉ, jaho žyćcio i twor-
časć. 1930.

Stankiewiĉ Ad. — K. Kalinoŭski, „Mužyckaja Prauda“
i ideja Niezaležnaści Biełarusi. Wilnia 1933.

Турук А. — Белорусское движение. Москва 1921.

Целевич В. — Нарід, Нація і Держава. Львів 1934.

Цьвікевіч А. Др. — Беларусь. Берлин 1919.

Цьвікевіч А. — Краткій очерк возникновения Бѣлорусской Народной Республики. Киев 1918.

Цьвікевіч А. — Западно Руссизм. Менск 1929.

„Шлях Моладзі“ № 3, 1934.

З Ь М Е С Т

бачына

I.	Уступныя ўвагі	3
II.	Беларускі народ жыў, жыве і жыць будзе . .	5
III.	Палітычна-вызвольныя ідэі ў Эўропе XIX ст. і Беларусь	22
IV.	К. Каліноўскі — пачынальнік беларускага палітычнага вызвалення	18
V.	Ігнат Грынявіцкі і яго беларускае народніцтва	32
VI.	„Гомон“ і яго беларускія вызвольныя імкненні	38
VII.	„Муžускаја Прауда“ і „Гомон“	53
VIII.	Нацыянальны элемент у беларускай палітычна-вызвольнай думцы	58
IX.	Сусветная вайна, Вялікая Расейская Рэвалюцыя і справа нацыянальна-палітычнага вызвалення Беларусі	76
X.	Нарадзіны ідэі сувэрэннай Беларусі	89
XI.	Спробы будавання незалежнай Беларусі пасля акту 25.III.1918 і яго значэнне	109

Кніжкі таго-ж аўтара:

1. DOKTOR FRANCISZAK SKARYNA,
PIERŠY DRUKAR BIEŁARUSI
1 5 2 5 — 1 9 2 5.

Wydańnie Biełaruskaha Nawukowaha T-wa
Wilnia, 1925 h.

Knižka wydana hraždankaj i łacinkaj.

2. BIEŁARUSKAJA MOWA Ŭ ŠKOŁACH
BIEŁARUSI XVI i XVII ST.

Wydańnie „Biełaruskaj Krynicy“.

Wilnia, 1928.

3. RODNAJA MOWA Ŭ ŚWIATYNIACH

Wydańnie „Chryścijanskaj Dumki“.

Wilnia, 1929.

4. FRANCISZ BAHUŠEWIČ

jaho žyćcio i tworčasć

u tryccatyja ŭhodki śmierci

(1900 — 1930).

Wyd. Biełaruskaha Instytutu Hasp. i Kultury

Wilnia, 1930.

5. ВІТАЎТ ВЯЛІКІ І БЕЛАРУСЫ

Выданьне Бел. Нацыянальнага Камітэту

Вільня, 1930.

6. KAZIMIER SWAJAK

Narys ab jahonaj ideolohii,

u piatyja ŭhodki śmierci.

Wydańnie „Chryścijanskaj Dumki“.

Wilnia, 1931.

7. KASTUŠ KALINOŬSKI, „MUŻYCKAJA

PRAUDA“ I IDEJA NIEZALEŻNAŚCI

BIEŁARUSI

Wyd. Biełaruskaha Nacyjanalnaha K-tu

Wilnia, 1933.

8. Праф. Браніслаў ЭПІМАХ-ШЫПІЛА.

3 яго жыцця і працы.

Вyd. Бел. Інстытуту Гасп. і Культуры.

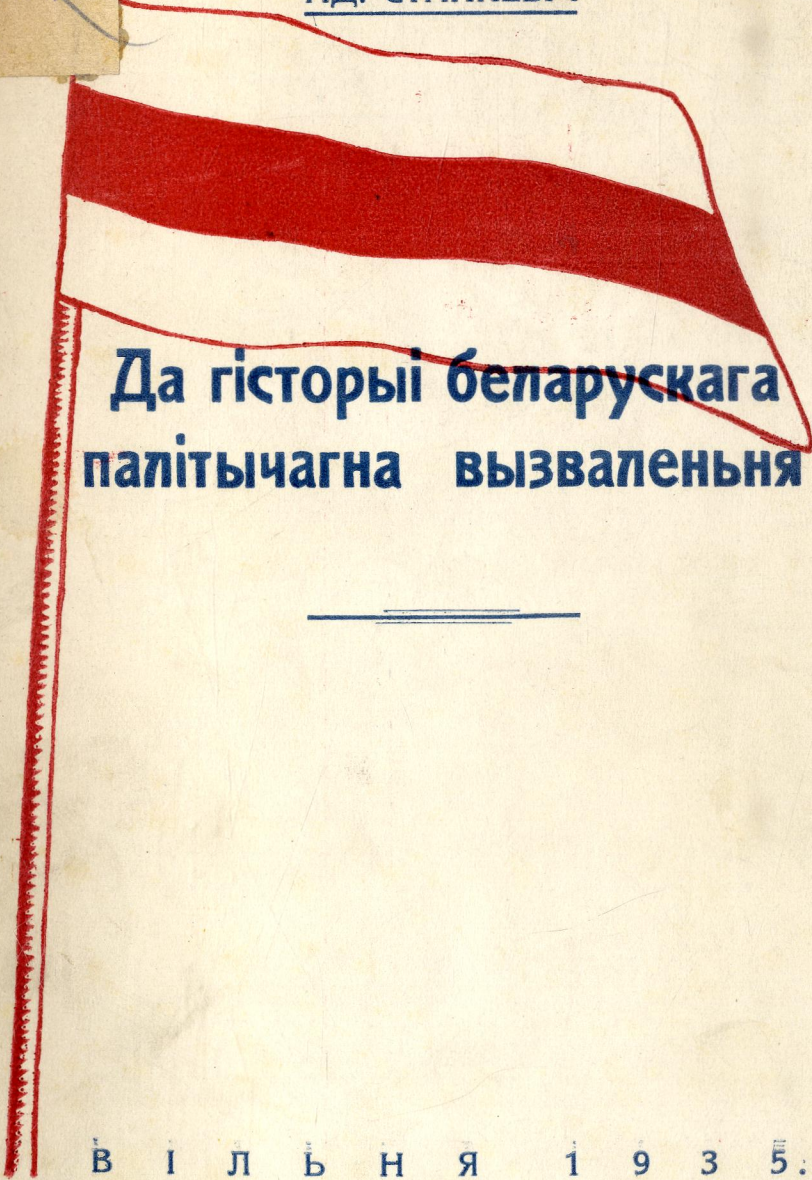
Вільня 1935.

кр.б. Зруб 84 кн (1986) 2

5116 ^{ДЛ}

7837

АД. СТАНКЕВІЧ

Да гісторыі беларускага
палітычнага вызвалення

В І Л Ь Н Я 1 9 3 5.